

Internationale Spectator

Jaargang 65 - nr 10 - oktober 2011

Zes artikelen over **Europese islam**

Zin en onzin van **eurobonds**

Lessen van de tragedie in Sri Lanka

Geopolitieke **strijd om olie**

Instituut Clingendael

Uitgave van Koninklijke Van Gorcum BV (Assen) namens het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael' (Postbus 93080, 2509 AB Den Haag), dat samenwerkt met het Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen, EGMONT, te Brussel.

Verschijnt maandelijks en wordt uitgegeven op de grondslag van een redactiestatuut.

Redactie bureau

Instituut 'Clingendael'
Redactie Internationale Spectator
Postbus 93080, 2509 AB Den Haag
tel. 070-3245384; fax. 070-3746669
E-mail: gtelkamp@clingendael.nl of
pschregardus@clingendael.nl
www.internationalespectator.nl

Kernredactie

Jan Q.Th. Rood (hoofdredacteur)
Peter A. Schregardus (eindredacteur)
Gerard J. Telkamp (eindredacteur)

Algemene redactie

E. Bakker, S. Biscop, D. Crieckemans, E. Drieskens,
L. van den Herik, P. Hoebink, S. de Hoop,
W. Hout, M. van Keulen, J.C. Mulder,
C.W.A.M. van Paridon, R. A. Wessel, J.W. de Zwaan.

Abonnementenadministratie

Koninklijke Van Gorcum BV
Administratie Internationale Spectator
Postbus 43, 9400 AA Assen
tel. 0592-379555; fax. 0592-379552
E-mail: internationalespectator@vangorcum.nl
www.vangorcum.nl

Abonnementsprijzen

Nederland en België:
Particulier € 63,00
Instelling € 74,50
Student € 48,50 (max. 5 jaar)
Studenten-startersabonnement € 26,50 (1 jaar)
Buitenland:
Particulier € 90,25
Instelling € 103,00
Student € 71,00
Betaling via Belgisch gironummer is mogelijk.
Abonnementen worden automatisch verlengd,
tenzij voor 1 december schriftelijke opzegging
heeft plaatsgehad.

Losse nummers € 7,95 excl. portokosten

Advertenties

Acquire Media, Zwolle
Sandor Quatfass, tel 038-4606384 /
fax 038-4606318
info@acquiremedia.nl

Foto omslag

Rutger van Hamersvelt

Richtlijnen voor auteurs zijn verkrijgbaar op
het redactie-adres.

ISSN 0020-9317

Alle in dit maandblad uitgesproken meningen
en inzichten blijven geheel voor verantwoor-
delijkheid van de schrijvers.

Niets uit deze uitgave mag worden verveel-
voudigd en/of openbaar gemaakt d.m.v. druk,
fotocopie, microfilm, of op welke wijze dan
ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

©2011, Koninklijke van Gorcum, Assen
Alle auteursrechten ten aanzien van de inhoud van
deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden.

Inhoud oktober 2011

COLUMN

Wim Boonstra

Zin en onzin van eurobonds 501

ARTIKELEN

EUROPESE ISLAM

Maurits Berger

Islamisering van het Westen, of
verwesterlijking van de islam? 503

Niek Biegan

Soefisme als politieke factor 508

Roel Meijer

De Moslim Broederschap in
Europa 512

Martijn de Koning

De transnationale salafiyah-
beweging 516

Inez Schippers

De Gülenbeweging: Turkse
islam met twee gezichten 521

Eelko Hooijmaaijers

Tussen Tanzimat en Koran:
modernisering en islamisme
in het Ottomaanse Rijk 525

Bart Klem, Reinout Pieneman &

Susanne Kamerling

Lessen van de Sri Lankaanse tragedie:
een voorproefje van mondiale
veranderingen op het gebied van
veiligheid en ontwikkeling? 530

Johannes Kester

Mondiale trends en buitenlands
beleid 535

RESPONS

Jan Wijenberg

Eenzijdigheid troef bij
beoordeling Hamas 539

REPLIEK

Farah Karimi

Militair optreden zonder
mandaat van de VN 540

FILMRECENSIE

David Crieckemans over

De geopolitieke strijd om olie 541

BOEKBESPREKINGEN

Lindy Peijnenburg over

*Is Afghanistan klaar voor een
vrouwelijke president?* 544

Bart Hogeveen over

*Vooruitgang, nog vele uitdagingen,
maar waar is de politieke
strategie voor Afghanistan?* 545

Frans Schram over

*Zes jaar gevangen in Colombiaanse
jungle* 547

Simon de Wilde over

Heersers over de Indische Oceaan 549

Sipke de Hoop over

*De missie van de Verenigde Naties
en hun vredesmissies* 550

Hugo Klijn over

*Wie een club opricht, mag ook
het licht uitdoen* 553

Marc Jansen over

Oost-Europees mozaïek 554

SIGNALEMENTEN

556

SUMMARIES

559

Zin en onzin van eurobonds

Twee jaar geleden schreef ik een artikel in de *Internationale Spectator* over nut en noodzaak van centrale financiering van overheidstekorten in de eurozone. Mijn eerste publicatie hierover dateert al uit december 1989. Het doet mij uiteraard genoegen dat er, na meer dan 20 jaar, steeds meer vergelijkbare voorstellen, veelal aangeduid als de invoering van *eurobonds*, worden gelanceerd. Tegelijkertijd zie ik met zorg dat er over dit onderwerp nog veel onduidelijkheid bestaat.

Waarom zou men ook alweer eurobonds invoeren? Mijn vrees is altijd geweest dat financiële markten te wispelturig zijn om beleidsmakers op een consequente manier te disciplineren. Veel crises kennen namelijk hetzelfde patroon. Het begint met zorgelijke ontwikkelingen, zoals verslechterende schuldposities, die door markten volstrekt worden genegeerd. Daardoor gaan die ontwikkelingen vaak te lang door. Totdat 'het sentiment omslaat'. Dat kan het gevolg zijn van een gebeurtenis, zoals het omvallen van een grote bank, maar soms komt zo'n omslag uit het niets. Vaak is de omslag dermate hevig, dat een zorgelijke, maar beheersbare, situatie van het ene op het andere moment onhoudbaar is geworden. Het was voorspelbaar dat dit binnen de EMU vroeger of later een keer zou gebeuren.

Tegen deze achtergrond is de invoering van eurobonds een goede manier om te voorkomen dat landen in de problemen raken. Door de staatsschuld van de eurozone te consolideren, kunnen crises zoals de crisis die nu door vooral Griekenland op gang is gebracht, worden voorkomen. Het is ook begrijpelijk dat de voordelen van eurobonds vooral in de zwakkere landen binnen de eurozone snel worden ingezien. Maar het is net zo goed te begrijpen dat er in de financieel sterke landen een forse mate van afkeer bestaat.

Zoals gezegd is de afgelopen jaren een ware vloed van voorstellen gelanceerd. Opvallende voorstellen zijn die van De Grauwe & Moesen (2009), Delpla & Von Weizsäcker (2010) en Tremonti & Juncker (2010). Laatstgenoemd voorstel trok veel aandacht vanwege het hoge politieke profiel van de auteurs, maar was slechts een oproep in een krantenartikel. Het probleem bij vrijwel al deze voorstellen is dat zij niet

beginnen met de vooraf te stellen vraag: waar moet een eurobond aan voldoen om succesvol te worden? Ik doe maar eens een voorzet:

- 1 *Versterking budgettaire discipline.* Ieder voorstel ter versterking van de EMU, dus ook eurobonds, moet bijdragen tot verbetering van de begrotingsdiscipline. Zo niet, dan zal er geen breed draagvlak voor zijn.
- 2 *Voordelen voor sterke en zwakke landen.* Ieder eurobondvoorstel zal, wil het worden geaccepteerd door financieel sterke landen, zoals Finland, Nederland en Duitsland, ook voor hen tastbare voordelen moeten bieden.
- 3 *Stabiliteit.* Het gebruik van eurobonds moet landen afschermen voor de grillen van de financiële markten. Daardoor behouden zij tegen redelijke voorwaarden toegang tot financiering. Maar waar marktdiscipline afwezig is (of faalt), moeten andere disciplinerende mechanismen worden toegevoegd.
- 4 *Zelffinancierend.* Idealiter financiert een stelsel van eurobonds zichzelf, als ware het een verzekeringsmechanisme. Daardoor hoeft men, als het ergens fout gaat, niet keer op keer de belastingbetaler in de sterke landen lastig te vallen met verzoeken om financiële steun.

De meeste voorstellen voldoen niet aan al deze eisen (Boonstra, 'Can Eurobonds solve EMU's problems?', *Special Rabobank Nederland*, augustus 2011). Het voorstel van Delpla & Von Weizsäcker is nog het meest uitgewerkt, maar de voordelen voor de grote landen zijn niet helder. Verder blijven de zwakkere landen voor een deel van hun staatsschuld kwetsbaar voor scherpe fluctuaties in marktsentiment. Het voorstel van De Grauwe & Moesen garandeert zwakke landen weliswaar liquiditeit, maar schernt ze niet af tegen extreme uitslagen in de rente. Dit kan overigens worden verklaard doordat hun voorstel werd gepubliceerd toen de markten nog niet volledig in de stress waren geschoten.

Hoe zou een voor iedereen acceptabele manier van de inzet van eurobonds kunnen worden vormgegeven?

Iedere oplossing van de Europese problemen, dus ook het gebruik van eurobonds, begint met een beter (en beter nageleefd) Stabiliteitspact (SGP). Essentieel daarbij is dat er adequate en zo nodig wettelijk vastgelegde *begrotingsregels* komen, aangevuld met effectieve en automatische *sancties* voor landen die de regels breken en met vooraf vastgestelde resolutiemechanismen, voor als het desondanks toch fout gaat. Ten tweede kan *centrale financiering van de overheidstekorten* in de EMU, via een *centraal agentschap* en met een kruislingse garantie, ervoor zorgen dat landen worden afgeschermd van fluctuaties in het marktsentiment. Daarmee valt echter ook een stuk discipline weg die, hoe slecht deze in het verleden ook heeft gefunctioneerd, moet worden hersteld. Dit kan door de deelnemende landen, als zij de criteria van het SGP niet halen, een *opslag* te laten betalen boven de financieringskosten van het fonds. Deze opslag, vast te stellen met een mechanische formule, moet oplopen naarmate landen verder afwijken van de normen van het SGP.

De *voordelen* van deze benadering zijn evident. Alle landen hebben toegang tot de financiële markten voor *funding* van hun tekort. Zwakkere landen betalen een opslag aan het fonds, waarmee een centrale pot kan worden gevormd om tegenslagen op te vangen. Daarmee is het fonds op termijn geheel *zelffinancierend*, zoals een verzekeringsmaatschappij. Bijkomend voordeel hiervan voor de sterkere landen is dat het vooral de zwakkere landen zijn die de premies in de loop der tijd zullen opbrengen. De te betalen opslag is gebaseerd op fundamentele ontwikkelingen en men kan die beïnvloeden door *beter beleid* te voeren. De voordelen voor de zwakkere landen zijn zeer zichtbaar.

Deze benadering heeft echter ook grote voordelen voor de sterkere landen. De EMU als geheel zal zich goedkoop kunnen financieren, vooral vanwege de enorme liquiditeit van de markt voor eurobonds. Zelfs voor landen als Duitsland en Nederland zullen de *funding*-kosten dan waarschijnlijk lager uitkomen dan zij op eigen kracht kunnen bereiken. Dit in tegenstelling tot de heersende *communis opinio* dat Nederland en Duitsland met gebruik van eurobonds duurder uit zouden zijn. Deze opvatting werd gevoed door een rapport van het Duitse onderzoeksbureau Ifo, maar de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat het Ifo daarbij buitengewoon slecht werk heeft afgeleverd. Verder lijkt iedereen te vergeten dat de sterkere landen de meeste jaren niet of nauwelijks lagere rentekosten hadden, omdat de markten tussen 1999 en medio 2008 faalden in het differentiëren tussen Duitse en Nederlandse staatsleningen enerzijds en die van zwakkere landen anderzijds. Pas in crisistijden hebben wij een wezenlijk lagere rente, maar dat voordeel valt weer weg door de kosten van reddingspakketten en door grote verliezen

op de financiële markten. Dan is het beter om een crisis te voorkomen.

Ik denk nog steeds dat met deze ingrediënten een sterke en stabiele EMU kan worden gevormd. Maar haast is nu wel geboden. Want als we nog twintig jaar wachten, vrees ik dat de EMU en de euro in hun huidige vorm niet meer bestaan.

Wim Boonstra is Chief Economist van de Rabobank (Utrecht) en voorzitter van de Monetaire Commissie van de *European League for Economic Cooperation* (ELEC).

Literatuur

- W.W. Boonstra, 'Make the euro stronger', *Special report*, Rabobank Nederland, maart 2009.
- W.W. Boonstra, 'Het EMU-fonds: institutionele versterking door centrale financiering van overheidstekorten', in: *Internationale Spectator*, september 2009, blz. 422-425.
- W.W. Boonstra, 'The Creation of a Common European Bond Market', *Cahier Comte Boël*, No. 14, ELEC, april 2010.
- W.W. Boonstra, 'Can Eurobonds solve EMU's problems?', *Special Rabobank Nederland*, augustus 2011.
- W.W. Boonstra, 'Blunder van het Ifo', in: *het Financieele Dagblad*, 25 augustus 2011.
- S.C.W. Eijffinger, 'Eurobonds – Concepts and Implications', *Briefing Note to the European Parliament*, maart 2011.
- P. De Grauwe & W. Moesen, 'Gains for all: a proposal for a common euro bond', in: *Intereconomics*, mei/juni 2009, blz.132-135.
- J. Delpla & J. von Weizsäcker, 'The Blue Bond Proposal', *Bruegel Policy Briefs* 420, Brussel: Bruegel, 2010.
- G. Tremonti & J.C. Juncker, 'E-bonds would end the crisis', in: *The Financial Times*, 5 december 2010.

Islamisering van het Westen, of verwesterlijking van de islam?

De aanwezigheid van islam in het Westen is historisch bezien een unieke gebeurtenis. Europa kent weliswaar een geschiedenis van interacties met de islamitische wereld, en delen van Europa zijn zelfs lange tijd in handen van moslims geweest: de Moren hebben 800 jaar geregeerd in Andalusië, de Arabieren 300 jaar in Sicilië, de Ottomanen 500 jaar in de Balkan. Maar dat moslims deel uitmaken van westerse samenlevingen is een fenomeen dat nog geen 50 jaar oud is. Geen wonder dat het Westen – en in het bijzonder West-Europa – daarvan opkijkt: moslims zijn niet meer de bewoners van veraf gelegen, exotische oorden, maar wonen ‘hier’, als medebewoners van westerse samenlevingen.¹

De reactie op dit nieuwe verschijnsel wordt beheerst door zorg, om het mild uit te drukken. Een groot deel van deze zorg gaat uit naar de problematiek van gebrekkige integratie.² Maar tevens heerst angst dat de aanwezigheid van de islamitische medeburgers op enigerlei wijze het Westen zou ‘islamiseren’. Deze vrees bestaat onderhuids, maar wordt regelmatig uitgesproken, getuige aanduidingen als ‘tsunami’ en boektitels als *Eurabia*,³ *While Europe slept – How Radical Islam is Destroying the West from Within*⁴ en *Europe’s Slow Motion Suicide*.⁵ Sommige intellectuelen menen dat het er om zal spannen: of Europa zal islamiseren, of de islam zal verwesterlijken.⁶ In het navolgende zullen we nader beschouwen wat er met deze opvattingen wordt bedoeld, en trachten we een beeld te krijgen van de feitelijke situatie nu, en in de nabije toekomst.

Islamisering van het Westen?

De term ‘islamisering’ dwingt ons meteen de belangrijkste vraag aan de orde te stellen: bedoelen we de fysieke aanwezigheid van moslims, of hun islamitisch gedachtegoed? De fysieke aanwezigheid van moslims in westerse samenlevingen is, zoals gezegd, een novum. Hoe dat zo is gekomen, mag bekend worden verondersteld. Wat belangrijker is, is echter de vraag in hoeverre dit bedreigend is. Deze dreiging wordt vaak geïllustreerd met cijfers. Volgens Geert Wilders zijn er ‘tientallen miljoenen’ moslims in Europa,⁷ een Duitse organisatie sprak in 2007 over 53 miljoen moslims,⁸ terwijl de bekende historicus Bernard Lewis zich gewaagd heeft aan de

voorspelling dat aan het eind van deze eeuw Europa te maken zal hebben met een islamitische meerderheid.⁹ Blijkbaar zijn aantallen van belang, maar een terugkerend probleem is dat geheel onduidelijk is hoe men aan deze cijfers komt, wat een enorm gegoochel van getallen tot gevolg heeft. Laten we niettemin een poging ondernemen tot een telling van moslims in het Westen.

Eerst moeten we het gebied afbakenen waar we het over hebben. We kunnen drie regio’s onderscheiden. In Canada en de Verenigde Staten, migrantenlanden bij uitstek, is het aantal moslims gering (respectievelijk 2% en 0,6-0,8%),¹⁰ en betreft het vaak hoger opgeleide migranten (waarbij in de Verenigde Staten de autochtone Afro-Amerikaanse ‘Black Muslims’ ongeveer een kwart van de moslimpopulatie vormen). In Oost-Europa zijn moslims al eeuwen deel van de autochtone bevolking en is de islam volledig geïnstitutionaliseerd: er zijn sharia-rechtbanken, moeftis en islamitische organisaties. Voor zover ‘islam in het Westen’ een probleem is, lijkt dat dus vooral betrekking te hebben op West-Europa. Dat heeft niet alleen te maken met de aard van de moslimmigranten – laag opgeleid en pas laat besloten om definitief te blijven – maar ook met West-Europa zelf, dat nimmer een migratiepolitiek heeft gebezigd, en daardoor een illusie van homogeniteit en mono-culturaliteit kon ophouden, en dat uitzonderlijk seculier, soms bijna anti-religieus, is.

Hoeveel moslims wonen er dan in ‘Europa’? Dat is moeilijk vast te stellen, omdat Europese landen geen telling op basis van religie kennen. In Nederland was tot 2007 sprake van ‘bijna 1 miljoen’ moslims, maar een nieuwe rekenmethode van het CBS bracht het aantal opeens omlaag tot 825.000.¹¹ Begin 2010 is dat aantal volgens de CBS gestegen tot 907.000, oftewel 6% van de totale bevolking.

Maar zelfs als we bij benadering wél cijfers kunnen geven, dan zegt dat nog niets over de religiositeit van die personen. Want wat betekent het om moslim te zijn? Is het een culturele aanduiding, zoals seculiere joden die gebruiken, of gaat men eens in de maand naar de moskee, of betreft het een nikaab-dragende fundamentalist?

Maar goed, laten we toch proberen de optelsom te maken. Als we met ‘Europa’ doelen op de Europese Unie

volgens de laatste uitbreiding van 2007,¹² dan komen we op een geschat aantal van 17-19 miljoen moslims. Op een EU-bevolking van 500 miljoen inwoners¹³ is dat 3,4-3,8%. Als we Europa definiëren volgens de PEW-telling, dat wil zeggen inclusief landen als Oekraïne en Belarus, én de 16 miljoen moslims in Rusland, dan komen we op een totaal van 38 miljoen moslims (5% van de totale bevolking).¹⁴

Percentages en aantallen geven echter een onevenwichtig beeld. In Flevoland is misschien nauwelijks een moslim te vinden, terwijl moslims de meerderheid vormen van wijken van Amsterdam of Rotterdam. De oorspronkelijke bewoners van deze wijken zullen de enorme verandering die zich in enkele tientallen jaren heeft voltrokken, inderdaad kunnen ervaren als een tsunami: de oorspronkelijke bevolking is namelijk grotendeels verdrongen door mensen van buitenlandse origine, met andere huidskleur, andere talen, andere gewoonten. Het is dan niet vreemd dat men zich bedreigd voelt: 'Is dit mijn eigen land nog wel?'

Cijfers zeggen dus niet veel, maar ze appelleren wel aan het gevoel van weggeduwd of zelfs overgenomen te worden. De voorspellingen van moslims die binnen afzienbare tijd een meerderheid zullen vormen in Europa, gooien daar dan een schepje bovenop. Ook hier is echter sprake van gestoei met getallen, zonder bronvermelding. Daarom is moeilijk vast te stellen hoe men ertoe komt dat binnen een eeuw een bevolkingsgroep van ongeveer 3,5 tot 5% (zie hierboven, afhankelijk van de definitie van 'Europa') zal uitgroeien tot meer dan 50%. Een mogelijke benadering is dat men is uitgegaan van geboortecijfers onder (moslim)migranten, die inderdaad aanzienlijk hoger liggen dan die van de autochtone bevolking. Maar inmiddels is gebleken dat de geboortecijfers van de tweede en derde generaties aanzienlijk lager zijn dan die van de eerste generatie, en zelfs overeenkomen met de autochtone cijfers.¹⁵

Naast de fysieke aanwezigheid van moslims is er ook de aanwezigheid van moskees, minaretten, halal-restaurants en islamitische dracht (djellaba's, hoofdoeken, niqaabs, baarden, kalotjes). Deze zichtbaarheid van de islam heeft het West-Europese straatbeeld in nog geen twintig jaar definitief veranderd. Dat draagt op zich zelf ook al bij aan het gevoel van een islam die domineert. Minaretten zijn daar bij uitstek het symbool van, wat wellicht verklaart waarom in Zwitserland bij referendum van 2007 de bouw van minaretten is verboden, terwijl zich in het hele land slechts vier minaret-dragende moskees bevonden.

Islam

Maar de vraag is wat dit te maken heeft met islam. Immers, de nieuwelingen zien er anders uit – zou het bijvoorbeeld een verschil maken als deze vreemdelingen blanke Polen, Amerikanen of Tsjechen waren? – en

ze doen misschien ook anders, maar wat maakt dat wij spreken van moslims in plaats van Turken, Surinamers en Marokkanen?¹⁶ Is er iets in moslims dat hen weigerachtig maakt om te integreren, of zelfs aanzet tot overheersende en gewelddadige tendensen waardoor zij bedreigend zijn voor de toekomst van het Westen? Zijn zij inderdaad te vergelijken met de Borg uit *Star Trek*, het volk dat in het heelal leeft en als doel heeft alle volkeren aan zich te onderwerpen en te verenigen in de enkele geestesgesteldheid van de Borg?¹⁷

In deze zorg voor de toekomst van het Westen lopen diverse gedachtegangen door elkaar, en het is nuttig die afzonderlijk te bespreken. De eerste gedachtegang is van historische aard: moslims zouden al *sinds het ontstaan van de islam* erop uit zijn om de wereld, en bij voorkeur Europa, aan zich te onderwerpen. In die context wordt er over de huidige migratiegolf wel gesproken als de 'third wave'¹⁸ of de 'third jihad'¹⁹: de eerste golf vanuit Spanje is in 732 AD gestopt bij Poitiers, de tweede golf is in 1683 bij Wenen een halt toegevoerd – zodat de onuitgesproken vraag is of we in staat zijn Europa nu te behoeden voor de derde golf, die via migratie via de achterdeur binnenkomt. De derde golf kan ook een politieke interpretatie zijn: Bolkestein heeft in zijn hoedanigheid als eurocommissaris ooit de uitspraak gebezigd dat, indien Turkije zou toetreden tot de Europese Unie, 'Wenen voor niets zou zijn geweest'.²⁰

Veel historische emotie dus, terwijl die is gebaseerd op historische onjuistheden: de Arabieren die verslagen waren bij Poitiers vormden geen aanvalsleger, maar een plundergroep zoals er daarvoor en daarna nog veel zijn geweest. Het zijn de voorvaders van Karel de Grote geweest die deze slag hebben aangegrepen om voor zichzelf het beeld in het leven te roepen van de beschermers van een christelijk Europa.²¹ En negen eeuwen later rukten de Ottomanen inderdaad op in het Habsburgse Rijk, maar werden daarbij militair gesteund en toegejuicht door Frankrijk, de aartsvijand van de Habsburgers. De Fransen hadden namelijk al een eeuw lang een militair verbond met de Ottomanen tegen de Habsburgers.

Het beeld van een Europese eenheid die eeuwenlang de druk van islamitische veroveringsdrang weerstaat, is dus vooral een mythe. Veroveren is *niet* kenmerkend voor moslims – ook de Europeanen hadden er een handje van, en zijn daar zelfs beter in geslaagd dan de moslims (aan het eind van de 19de eeuw was nagenoeg de gehele moslimwereld onderdeel van Europese koloniën).

De tweede gedachtegang is dat de islam intrinsiek *dominant en gewelddadig* zou zijn: hij zou oproepen tot de vestiging van een heilstaat, desnoods met geweld. Hier is iets meer voor te zeggen, ofschoon ook hier de vergelijking met het christendom opgaat. Sterker nog, waar het christendom een gewelddadige geschiedenis

van gedwongen bekerings kent, ontbreekt deze gro-
tendeels in de geschiedenis van de islam: de vele verove-
ringsoorlogen die in naam van de islam werden gevoerd
gingen in het algemeen *niet* gepaard met bekerings-
gingen, met als interessant gevolg dat de moslimheersers vaak
lange tijd een minderheid vormden in het door hen ver-
overd gebied.²²

Dat doet allemaal echter niet af aan de toestand van
nu. Zoals een Saoedische columnist kort na 11 septem-
ber schreef: niet alle moslims zijn terroristen, maar alle
terroristen zijn thans wel moslim. En deze terroristen
beroepen zich voor hun acties nadrukkelijk op de is-
lam. Daar zit dus iets fout. Toch moeten we onze con-
clusies niet te snel trekken. De zelfmoordaanslag heeft
zich immers ontwikkeld tot een handelskenmerk van de
moslimextremist, maar is uniek in de islam – de eerste
zelfmoordaanslag dateert van 1983 (Beiroet), en toen
was de islam al meer dan dertien eeuwen oud. Deze
vorm van gewelddadigheid kan dus niet zonder meer
worden toegeschreven aan de islam, maar is een typisch
verschijnsel van deze tijd.

Dit is niet bedoeld om iets goed te praten.
Integendeel, de islam bevat blijkbaar leerstellingen die
moslimextremisten rechtvaardigen in hun acties. Maar
uiteindelijk – en dat is het punt dat ik wil maken – zijn
het de moslims die bepalen of dat het geval is. De is-
lam kan als rechtvaardiging voor geweld worden aange-
wend, maar zet als zodanig niet aan tot geweld; anders
zouden we al veertien eeuwen te maken hebben met is-
lamitische gewelddadigheden, inclusief zelfmoordaan-
slagen. Het heeft naar mijn mening daarom geen zin
om op deze plaats een exposé te geven over de aard van
jihad, omdat de individuele moslim bepaalt of hij deze
interpreteert als grote (intellectuele) of kleine (gewa-
pende) jihad. Zijn keuze zegt meer over hemzelf dan
over de islam.

Misschien wel de belangrijkste gedachtegang achter
de vermeende dreiging van de islam is dat deze religie
van nature *tegen de westerse normen en waarden* als de-
mocratie, non-discriminatie en secularisme zou zijn. In
zekere zin is dat ook zo: net als christendom en joden-
dom is de islam een religie die deze waarden niet vanuit
zichzelf uitdraagt, maar daar pas op een later historisch
moment mee geconfronteerd werd. De vraag is dus niet
of de islam deze waarden uitdraagt – dat doet ze niet
– maar of de moslims hun religie met deze waarden
kunnen verenigen, zoals de christenen en joden dat ook
hebben moeten doen. En het antwoord daarop luidt be-
vestigend: democratie, non-discriminatie en secularis-
me zijn moslims absoluut niet wezensvreemd, en velen
zien dat ook als kenmerken van de islam zelf.²³ Maar
natuurlijk zijn er legio orthodoxen die het tegendeel be-
weren. Voeg hieraan toe het feit dat veel moslimlanden
vandaag de dag geen, of slecht-functionerende demo-
cratieën, of ronduit dictatoriale theocratieën of *failed*

states zijn, en het mag duidelijk zijn dat de moslim die
zich voor de moderne waarden beroept op de islam, de
schijn zonder meer tegen heeft.

De vraag die we hier echter willen beantwoorden
is: hoe denken moslims *in het Westen* over de vereni-
ging van hun religie met deze moderne waarden? Een
interessant gegeven is dat voor veel westerse moslims
de moslimlanden in de wereld in het algemeen niet
tot voorbeeld strekken. Integendeel: zij geven vaak af
op de corrupte en onderdrukkende regimes en, sterker
nog, bestempelen die regimes nadrukkelijk als niet-is-
lamitisch. Met andere woorden, de wantoestanden die
wij in de moslimwereld waarnemen en die in naam van
de islam plaatsvinden, worden door westerse moslims
veroordeeld als niet islamitisch (overigens delen veel
moslims elders deze mening, maar dit terzijde). Maar
wat is dan wél islamitisch? Staat dat gelijk aan westerse
waarden, of is het ermee te verenigen, of is het iets to-
taal anders? In de behandeling van deze vraag zal ik mij
beperken tot de islam in West-Europa.

Verwesterlijking van de islam?

Voor we spreken over de islam, moeten we eerst kijken
naar de 'drager' van deze religie, de moslim. De wijze
waarop de term 'moslims' in West-Europa gangbaar is
geworden voor de aanduiding van een bevolkingsgroep,
is niet alleen bizar, maar vertroebelt ook het beeld van
hen. Het is bizar, omdat het uitgaat van de veronder-
stelling dat een groep mensen die onderling verschilt in
ras, taal, etniciteit, nationaliteit, cultuur en zelfs theo-
logische opvattingen (soennitisch-sji'itisch, om maar
een enkel verschil te noemen), een eenheid zou vormen
onder de noemer van religie. Kan men bijvoorbeeld in
Nederland met recht van 'moslims' spreken, als Turkse
en Marokkaanse moslims elkaar niet verstaan, het met
elkaar oneens zijn over de invulling van de islam en
voornamelijk in hun eigen gemeenschap leven en al-
leen hun eigen moskees bezoeken? Het aantal etnisch
'gemengde' moskees is op de vingers van een hand te
tellen.²⁴

De benaming 'moslims' vertroebelt bovendien het
beeld van deze gemeenschap, omdat zij hun slechts één
identiteit verschaft, namelijk die van gelovige. Terwijl
het op bepaalde momenten veel belangrijker zou kun-
nen zijn dat ze man of vrouw zijn, of blank of gekleurd,
of werkloos zijn of juist een baan hebben.

Het bijzondere is inmiddels dat moslims die be-
naming *zelf óók* steeds meer gebruiken – als gelovige,
maar ook uit trots of als een geuzennaam.²⁵ De verge-
lijking met de term 'jood' gaat in die zin steeds meer
op: dat kan slaan op zowel een zwaar orthodoxe jood,
als op een vrijzinnig seculiere jood voor wie jodendom
een cultuur (en ras) vertegenwoordigt. Dit betekent dat
wij dienen te beseffen dat in de eerder genoemde tel-

ling van moslims in Europa een categorie bestaat die ik gemakshalve de 'ongelovige moslim' zou willen noemen.

Puriteinen

Hier zijn wij echter geïnteresseerd in de gelovige moslim in West-Europa, en wat de islam voor hem of haar betekent. We kunnen dan een eerste tweedeling maken tussen traditionele en puriteinse islam. De *traditionele moslims* vinden we vooral onder de eerste generatie migranten: voor hen is de islam iets dat je 'gewoon doet', zonder je rekenschap te geven van het waarom. Hiertegenover staan de *puriteinse moslims*, bij wie de waarom-vraag op de lippen ligt bestorven: zij willen bij alles wat zij doen weten wat de islam daarover zegt. Zij zijn dus puriteins of fundamentalistisch in de letterlijke zin van het woord: zij gaan terug naar de basisteksten om hun antwoorden te vinden. Deze puriteinen zijn vooral te vinden onder de tweede generatie, en het is daarom ook niet bevreemdend dat hier sprake is van een waarlijke generatiekloof. In de ogen van de jongeren rommelen hun ouders maar wat aan met hun geloof, zonder te weten wat ze doen.

Deze puriteinse jongeren zijn er in vele soorten en maten. Sommigen nemen bewust deel aan de samenleving, en vinden het geen probleem te vasten in de volle kantine van hun werk; anderen vinden het een probleem om te werken in een winkel of restaurant waar alcohol wordt verkocht; weer anderen vinden deze maatschappij een zedeloze, verdorven bende en trekken zich terug op zichzelf – een soort Staphorster variant in de islam. Sommige puriteinen zijn zeer liberaal en vinden in de geschriften de rechtvaardiging voor democratie, gelijke rechten en liberalisme; anderen daarentegen zijn juist conservatief en vinden dat vrouwen thuis moeten blijven bij kinderen en alleen bedekt naar buiten mogen komen, en dat de leefregels strikt nagevolgd moeten worden – wat wij 'orthodox' zouden noemen, en waarvoor ook wel de term 'salafiya' wordt gebezigd.²⁶

Van belang is te beseffen dat veel van deze jongeren goed geïntegreerd zijn: zij zijn in de West-Europese samenlevingen geboren en getogen, hebben onderwijs gevolgd en nemen steeds meer deel aan functionerende en organisatorische structuren. In het hoger onderwijs is dit goed merkbaar: daar neemt de groep allochtone studenten steeds meer toe.²⁷ Vaak zijn zij de eerste generatie in hun familie die studeert, en de wilskracht en doorzettingsvermogen om vooruit te komen zijn navenant.

Tegelijkertijd speelt voor deze groep jongeren de islam een enorme rol: hij is een bron van inspiratie en identiteit. Zou men daarom kunnen spreken van een Europese islam, of een verwesterlijking van de islam? Ik meen van niet. Dit zijn typisch termen die worden gebruikt door West-Europeanen, en waarin de onuitgesproken hoop besloten ligt dat deze jonge moslims,

dankzij hun kennismaking met een moderne seculiere maatschappij, hun religie zullen matigen, liberaliseren of wellicht zelfs van zich afwerpen.

Het tegendeel is echter waar: vaak geldt dat, hoe moderner, hoe hoger opgeleid en hoe meer geïntegreerd de moslimjongere is, hoe meer religieus hij of zij is. Voor de West-Europeanen een paradox, maar wellicht moeten we de vergelijking maken met de Amerikaan om dit te begrijpen: ook daar gaan modernisering van de maatschappij en religiositeit hand in hand.

Betekent deze religiositeit van de moslimjongeren nu dat de westerse waarden het onderspit delven? Ook hier geldt het tegendeel. Deze waarden worden juist *omhelsd*. Daarbij moeten we wel goed voor ogen houden wat we bedoelen met 'westerse waarden'. Als het gaat om de politiek-juridische waarden – zoals onze Nederlandse waarden ook steeds weer door de afgelopen kabinetten werden omschreven²⁸ – dan is dat zeker het geval. Sterker nog, uit onderzoek is gebleken dat moslims in West-Europa hoger scoren op het onderschrijven van dergelijke waarden dan hun autochtone medeburgers.²⁹ Dat is op zich zelf niet verwonderlijk, aangezien moslims juist aan deze waarden hun religieuze en maatschappelijke vrijheid ontleenen.

Deze omarming van westerse waarden betekent echter niet dat daarmee ook een vorm van liberalisering in de islam plaatsvindt. De huidige generatie Europese moslims lijkt juist vast te houden aan een orthodoxe versie van de islam, met een grote nadruk op de leefregels. Discussies over wat *haram* of juist *halal* is, spelen een grotere rol onder deze generatie dan innerlijke godsverering of vormen van spiritualiteit die niet zijn gebonden aan uiterlijkheden en gedragingen. Het is zeer wel mogelijk dat dit slechts een fase is, te verklaren vanuit de situatie van de tweede generatie-migrant die houvast zoekt. Het betekent echter ook dat deze moslim juist gevoelig is voor de theologische interpretaties uit de conservatieve hoek, en daardoor, mede vanwege de anti-islamsfeer waar hij zich in het Westen in bevindt, bevattelijk kan zijn voor anti-westers en radicaal-islamitisch gedachtegoed. Deze beïnvloeding is een belangrijke zorg van de West-Europese veiligheidsdiensten. Niettemin hebben onderzoekers naar islamitisch radicalisme in Amsterdam nadrukkelijk gesteld dat orthodoxie niet automatisch leidt tot politieke onvrede, en dus radicalisering.³⁰

Bovendien vinden de concrete confrontaties tussen islamitische en westerse waarden niet plaats op het vlak van de grote politiek-juridische vraagstukken, maar voornamelijk op het *culturele vlak*, daar waar het gaat om omgangsvormen en sociaal gedrag. Hoofddoeken, nikaabs, handenschudden – dat zijn de kwesties die het nieuws halen en tot onrust leiden. Voor zover sprake is van een conflict tussen westerse en islamitische waarden, is dit de arena waar de strijd zich afspeelt. Dat is

problematisch, omdat het westers liberalisme nu juist de vrijheid verschaft om je, binnen de grenzen van de wet, te gedragen zoals je wilt. Het dilemma waarmee het Westen, in het bijzonder West-Europa, wordt geconfronteerd, is dan het volgende: hoe om te gaan met de eigenheid van moslims (al dan niet ingegeven door religie) die botst met de manier waarop 'wij' in Europa dat normaliter doen, maar waartoe 'zij' volgens de Westerse politiek-juridische waarden gerechtigd zijn.

Prof. mr dr M.S. Berger is hoogleraar Islam in de hedendaagse Westerse wereld aan de Universiteit Leiden.

Noten

1 Zie voor beschouwingen over dit verschijnsel: Maurits Berger, *Islam and the Uncertainty Principle*, Den Haag: Boom Uitgeverij, 2009.

2 Zie o.a. C. Caldwell, *Reflections on the revolution in Europe: immigration, Islam, and the West*, Doubleday Books, 2009; J. Klausen, *The Islamic challenge: politics and religion in Western Europe*, Oxford University Press, 2005; S. Hunter, *Islam, Europe's second religion: the new social, cultural, and political landscape*, Greenwood, 2002; R.J. Pauly, *Islam in Europe: integration or marginalization?*, Ashgate, 2004; J. Nielsen, *Muslims in Western Europe*, Edinburgh University Press, 2004; Ph. Jenkins, *God's Continent: Christianity, Islam, and Europe's Religious Crisis (The Future of Christianity)*, OUP Publishers, 2009.

3 Bat Ye'or, *Eurabia: The Euro-Arab Axis*, Madison NJ: Fairleigh Dickinson University Press 2005.

4 Bruce Bawer, Doubleday Publishers, 2006.

5 Bruce S. Thornton, *Decline and Fall: Europe's Slow Motion Suicide*, Encounter Books, 2007.

6 Zie onder meer de discussie 'The Europeanization of Islam or the Islamization of Europe', video-opname van de Tweede Berlijn Conferentie van *Soul for Europe* in 2006 (www.asouloforeurope.eu/node/223); Tariq Ramadan, 'Europeanization of Islam or the Islamization of Europe', in: Shireen T. Hunter (red.), *Islam, Europe's Second Religion*, blz. 202-218; Bassam Tibi, 'Europeanizing Islam or the Islamization of Europe: political democracy vs. cultural difference', in: Timothy A. Byrnes & Peter J. Katzenstein (red.), *Religion in an Expanding Europe*, Oxford University Press, 2006.

7 Uitspraak gedaan voor de Deense televisie op 13 juni 2009.

8 Zentralinstituts Islam-Archiv Deutschland in Soest: de website van dit instituut (<http://www.islamarchiv.de>) is niet meer in gebruik.

9 Interview met *Die Welt*, 28 juli 2004; herhaald in zijn *Irving Kristol Lecture* in 2007.

10 In Canada wonen circa 657.000 moslims. Het aantal in de Verenigde Staten is omstreden; schattingen lopen uiteen van circa 2 miljoen ofwel 0,6% (*CIA World Fact Book 2011*) tot 2,5 miljoen ofwel 0,8% (Pew, *Mapping the Global Muslim Population*, 2009).

11 Voorheen becijferde het CBS het totale aantal moslims door per allochtone herkomstgroep het aantal moslims te bepalen op basis van gegevens uit de thuislanden, en deze getallen bij elkaar op te tellen. Deze methode hield geen rekening met andere religieuze samenstellingen in Nederland (het percentage Syrische christenen of Alevitische Turken is er bijvoorbeeld hoger dan in de thuislanden) of het feit dat sommige moslims zichzelf als niet-religieus kwalificeren. Sinds 2007 gebruikt het CBS enquêtegegevens waarbij ondervraagden aangeven tot welke kerkelijke gezindte zij zichzelf rekenen. Zie Marieke van Herten, 'Het aantal islamieten in Nederland', in: CBS, *Religie aan het begin van de 21ste eeuw*, 2009.

12 Bij de uitbreiding van 2004 traden Cyprus, Malta, Hongarije, Polen, Slowakije, Slovenië, Tsjechië en de Baltische staten toe. In 2007 kwamen Roemenië en Bulgarije erbij.

13 'First demographic estimates for 2009', Eurostat, *Data in Focus*, 47/2009.

14 Pew, *a.w. noot 10*.

15 Zie o.a. Mary Mederios Kent, 'Do Muslims Have More Children Than Other Women in Western Europe?' (Population Reference Bureau, februari 2008); Statistics Sweden, 'Fewer differences between foreign born and Swedish born childbearing women', press release 3 november 2008; C.F. Westoff & T. Frejka, 'Religiousness and Fertility among European Muslims', in: *Population and Development Review*, jrg 33, 2007, nr 4, blz. 785-809.

16 Van de circa 825.000 moslims in Nederland zijn 330.000 Turks, 314.000 Marokkaans en 34.000 Surinaams (*Fact Book. De positie van moslims in Nederland*, Utrecht: Forum, 2010).

17 Aldus Hans Jansen in zijn *Islam voor varkens, apen, ezels en andere beesten*, Uitgeverij van Praag, 2008, blz. 105.

18 Zie o.a. Bassam Tibi, *Political Islam, world politics and Europe: democratic peace and Euro-Islam versus Jihad*, Routledge, 2008, blz. 1; Bernard Lewis, 'The Third Wave: Muslim migration to Europe', in: *New Perspectives Quarterly*, zomer 2007. Zie ook de artikelen met deze titel op diverse websites, zoals Danielpipes.org; Islamwatch.org; think-israel.org

19 Zie de dvd getiteld *The Third Jihad: Radical Islam's Vision for America & Europe* (auteur en producent onbekend).

20 Zie 'In 1683 Turkey was the invader', in: *The Guardian*, 22 september 2004; en 'Islamic Europe', in: *The Weekly Standard*, 4 oktober 2004.

21 David Lewis, *God's Crucible: Islam and the Making of Europe*, New York: Norton & Company, 2008, blz. 178, 183.

22 Daniel C. Dennett, *Conversion and the Poll Tax in Early Islam*, Cambridge MA: Harvard University Press, 1950; Hugh Kennedy, *The Great Arab Conquests*, Londen: Weidenfeld & Nicolson, 2007.

23 Vooral in de periode 1990-2004 is veel geschreven over islam en democratie. Voor een bespreking en literatuuroverzicht verwijs ik naar mijn artikel 'Kunnen Arabieren, democratie en Islam door één deur?', in: *Internationale Spectator*, jrg. 58, nr. 1, januari 2004.

24 Om een indruk te krijgen van Nederland zie bijv. www.moskeewijzer.nl.

25 Zie over de complexiteit van de islamitische identiteit in Nederland: Martijn de Koning, *Zoeken naar een 'zuivere' islam*, Amsterdam: Bert Bakker, 2008. Voor literatuur over Europa zie o.a., S. Vertovec, *Muslim European youth: reproducing ethnicity, religion, culture*, Ashgate Publishing, 1998; P.G. Mandaville, *Transnational Muslim politics: reimagining the umma*, Psychology Press, 2001; F. Husain, 'Muslim communities in Europe: Reconstruction and transformation', in: *Current Sociology*, 2000; T. Modood & P. Werbner (red.), *The politics of multiculturalism in the new Europe: racism, identity, and community*, Zed study Editions, 1997; L. Peek, 'Becoming Muslim: The development of a religious identity', in: *Sociology of Religion*, 2005.

26 Zie verder het artikel van Martijn de Koning in dit nummer, blz. 516-520.

27 Zie voor Nederland bijvoorbeeld persberichten van het Sociaal Cultureel Planbureau, 9 december 2006; en Centraal Bureau voor de Statistiek, 9 juli 2007.

28 De kernwaarden van de Nederlandse rechtsstaat, aldus het kabinet, zijn: vrijheid, solidariteit en gelijkwaardigheid. Deze waarden werden geformuleerd in antwoord op het WRR-rapport 'Identificatie met Nederland' (2007), en zijn ontleend aan Advies *Onverschilligheid is geen optie. De rechtsstaat maken we samen* (2008) van de Commissie Uitdragen Kernwaarden van de Rechtsstaat. Deze waarden zijn herhaaldelijk gebruikt in antwoorden op kamervragen van o.a. de SGP en PVV over de joods-christelijke traditie die Nederland zou hebben.

29 *Gallup Special Report: Muslims in Europe*, Princeton, 2007.

30 J. Tilly e.a., *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*, Instituut voor Migratie- en Etnische Studies, Universiteit van Amsterdam, oktober 2006.

Soefisme als politieke factor

In de discussie over de islam ontbreekt vrijwel volledig een enorme categorie van gelovigen. Het gaat om de miljoenen Soefi's, verspreid over de meeste landen van de moslimse wereld, die stuk voor stuk totale tegenstander zijn van de agressief fundamentalistische Salafi's. De aandacht die besteed wordt aan deze Salafi's, of Djihadi's, of Wahhabi's – een lief kind heeft vele namen – is op zich zelf niet verkeerd, maar hij dreigt het beeld te gaan bepalen van de islam als geheel. Dat wordt dan een scheef beeld, dat leidt tot scheve conclusies, ook politiek.

In het onderstaande zal ik het vooral hebben over Egypte. Maar *mutatis mutandis* geldt veel ervan ook voor andere moslimlanden, met inbegrip van *Europese landen*, zoals Bosnië en Kosovo, al zijn daar de aantallen *card-carrying* Soefi's geringer. De nadruk ligt op de mystiek van de massa's, die politiek het grootste potentieel heeft, maar tegelijkertijd het meest onbekend is, en waarmee ik me de afgelopen decennia vertrouwd heb gemaakt. De verschillen tussen dit 'lagere' Soefisme en de 'hogere' vormen ervan zijn trouwens een kwestie van stijl, en niet van inhoud.

De leden van de honderden orden waarin de Soefi's zijn georganiseerd, dragen het gedachtegoed van de islamitische mystiek. Alleen al in Egypte wordt het gezamenlijke ledental van de Soefi-orden geschat op zes miljoen. In Pakistan zijn het er nog meer. In vele landen hebben zij een talrijke presentie. Het vreemde is dat ze onopgemerkt blijven, zowel in de pers als in de oriëntalistische wetenschap. Daar is een aantal redenen voor, waarop zal worden teruggekomen. Maar om te beginnen: wat is Soefisme?

Wat is Soefisme?

In alle godsdiensten bestaat een mystieke stroming, en in de islam is dit het Soefisme. De mystiek is een uiting van een diepe liefde voor, en verlangen naar, God, een streven naar een persoonlijke relatie met God, die moet uitmonden in een 'verdwijnen in God'. Het opperwezen, dat voor de Salafi schepper, koning en rechter is, is dit voor de Soefi ook, maar bovendien, en in de eerste plaats, is hij de vriend, de geliefde. Er zijn Soefi's die zeggen dat zij verliefd zijn op God, en in de Soefi-

poëzie, die ook gezongen wordt bij hun rituelen, is het vaak moeilijk uit te maken of er sprake is van lieflijke liefde voor een vrouw, of mystieke liefde voor God.

Mystiek is geen specifiek islamitisch verschijnsel, en, zoals Tarif Khalidi schrijft in *The Muslim Jesus*, van een willekeurig uitgekozen mystieke passage is vaak ook niet vast te stellen of zij uit een christelijke, een joodse of een islamitische context komt. Het grote verschil op mystiek gebied tussen islam, christendom en jodendom is dat in de beide laatstgenoemde religies de mystici een kleine minderheid vormen, terwijl zij in de islam massaal vertegenwoordigd zijn. Niet al te lang geleden was meer dan de helft van alle moslims aangesloten bij een van de Soefi-orden. Alleen in Saoedi-Arabië is het Soefisme uitgeroeid zodra de Wahhabieten er aan de macht kwamen. De tegenstelling tussen Soefisme en Salafisme/Wahhabisme is dan ook onoverbrugbaar.

Terwijl de Salafi's, en zij niet alleen, erg toewerken naar het hiernamaals – een plaats in het Paradijs en het ontlopen van de hel – door het letterlijk nakomen van de ontelbare ge- en verboden die de islam rijk is, speelt dit streven een veel geringere rol bij de Soefi's. De liefde voor God hoort vrij te zijn van bijbedoelingen. Er wordt verteld hoe Rabi'a al-'Adawiyya, een van de grondleggers van het Soefisme, in de achtste eeuw door Basra liep met in haar ene hand een fakkel en in de andere een emmer water: de fakkel om het Paradijs in brand te steken, het water om de hel te doven.

Hoewel er in de loop van de tijd veel is geschreven door vele Soefi's, is hun mystiek een veel minder op het woord gerichte stroming dan de 'gewone', legalistische en een beetje dorre islam, die gebaseerd is op heilige en canonieke teksten, commentaren daarop en daarop weer commentaren, en de duiding van dit alles door wetsgeleerden. Voor de Soefi's heeft alles, met inbegrip van de teksten, een dubbele bodem: een buitenkant, en een esoterische binnenbetekenis. Zij zullen hun gelijk minder vaak halen uit de precieze formulering van een tekst en de daarvoor vastgestelde interpretatie. De geest gaat boven de letter. De mysticus gaat uit van de Sharia, maar gaat op die basis via zijn orde door

naar hem persoonlijk door God te geven inzicht en ten slotte naar de goddelijke Waarheid.

Geen tekststudie dus, wat meebrengt dat iemand een goede Soefi kan zijn zonder dat hij veel, of zelfs wat dan ook voor, opleiding heeft. Dit is een reden waarom de orden zo'n uitgebreid lidmaatschap kunnen bereiken. Mystiek is eerder een kwestie van eigen ervaring en zelfreiniging via rituelen. Het belangrijkste van deze, meestal wekelijks gehouden rituelen is de *zikr*, het met concentratie en overgave herhalen van enkele per orde verschillende namen van God, waarvan er 99 bestaan. In vele orden gebeurt de *zikr* in een groep, zittend, of staand, of dansend, begeleid door een of meer zangers. Deze sessies van enkele uren kunnen, afhankelijk van de traditie en de stijl van de orde en de groep in kwestie, extatisch zijn en heel indrukwekkend voor de toeschouwer. Tijdens de *zikr* wordt het hart geleidigd van de zaken van deze wereld, en gevuld met God, met wie aldus contact wordt gelegd. Geen leeswerk kan hier tegenop. 'Niemand wordt dronken door over wijn te lezen.' Het lichaam speelt bij dit ritmische ritueel een belangrijke rol. De Soefi-praktijk is sterk lichamelijk, en participatoir: de Sjeik heeft de leiding van de *zikr*, maar neemt er ook zelf aan deel.

Tolerantie

Een punt van belang voor de buitenwereld waar een hemelsbreed verschil bestaat met de Salafi's, is de mate van tolerantie voor andere richtingen binnen de islam en andere geloven. Zoals Sjeik Zahir, de leider van enkele duizenden Soefi's, zegt in een interview in *Living Sufism*: 'Er zijn joden, moslims, christenen, zoroastriërs ... dat is het werk van God. Hij heeft zijn dienaren opgesteld zoals hij wil. Dat gaat ons niet aan. En niemand heeft te maken met wat wij doen. Als je bij het rijden naar de andere chauffeurs kijkt, maak je alleen maar ongelukken.' Geen bekeringsijver dus. Bij mijn vele contacten met velerlei Soefi's is het maar één keer gebeurd dat ik de vriendelijke raad kreeg om me aan te sluiten bij de islam.

De sleutelfiguren in het Soefisme zijn de lokale sjeiks, die elk enkele honderden of duizenden volgelingen kunnen hebben. Zij ressembleren in beginsel onder de nationale sjeik van hun orde, maar in de praktijk komt er van dat toezicht meestal weinig terecht. De sjeik wijdt zijn 'derwisjen' (een *derwisj* is een Soefi die niet zelf sjeik is) en heeft over hen absoluut gezag. De derwisj is bij zijn sjeik 'als een lijk in de handen van de lijkenwasser'. Als tegenprestatie krijgt de derwisj de gelegenheid om tot verlichting te komen via de *zikr* en via de verhalen die in de groep de ronde doen. Hoewel het ook anders kan, volgt in het algemeen een zoon of ander familielid de sjeik op bij diens overlijden. Dit komt voort uit de wens de zegening te behouden die de familie heeft verworven, maar heeft

het nadeel dat de verdere spirituele en andere kwaliteiten van de nieuwe sjeik geenszins zijn gegarandeerd. Vallen die tegen, dan kan dat leiden tot het uiteenvallen van de groep, zoals ik onlangs nog heb zien gebeuren in Skopje.

Het Soefisme, dat ongeveer even oud is als de islam als geheel, ontwikkelde zich vijf-zeshonderd jaar lang op een weinig gestructureerde manier, met individuele sjeiks en hun wisselende volgelingen. Omstreeks het jaar 1200 ontstonden de eerste orden. Over het hoe en waarom daarvan wordt verschillend gedacht, maar het betekende dat de methoden en gewoonten van de stichter kwamen vast te liggen, en konden worden gevolgd door de leden van de orden, die dus niet meer hoefden te improviseren en experimenteren zoals in vroeger tijden. Enerzijds betekende dit een verlies aan creativiteit, maar anderzijds werd de mystiek toegankelijk voor grote aantallen gelovigen, gedemocratiseerd om zo te zeggen, en onderdeel van de *mainstream* van de islam. De meesten van deze Soefi's combineerden, en combineren nog steeds, het Soefisme met een normaal bestaan: werk, huwelijk. Dit is de andere reden waarom de orden zo talrijk konden worden. Monniken zijn er in de islam nooit gekomen.

Er is in het bovenstaande niets wat de Salafi's niet zouden willen verdelen

Een laatste onderwerp waar Soefi's en Salafi's radicaal van mening verschillen, en waar ik vanwege het politieke belang iets langer bij stilsta, is de verering van heiligen. De islam kent, anders dan de christelijke kerken met heiligen, géén instantie die de heiligheid van doden of levenden kan vaststellen. Dit heeft tot gevolg dat de 'Vrienden van God', zoals zij door de moslims worden genoemd, vooral op lokaal niveau ontstaan en vereerd worden. Dit gebeurt nog steeds, en het aantal heiligen is dan ook niet goed bij te houden. In Egypte heeft ieder dorp minstens een heilig graf, en soms zijn het er tientallen. Cairo kent er honderden.

Het ontstaan geschiedt meestal doordat iemand, of een paar mensen tegelijk, een droom heeft waarin de aankomende heilige verklaart dat hij of zij degene zal helpen die een heiligdom voor hem opricht, en ook degenen die het bezoeken. Houden de dromen aan, dan komt er een gebouwtje met een koepel, en beginnen de bezoeken. Daarbij blijkt dan hoe effectief de nieuwe heilige is in zijn bemiddeling bij God – zijn voornaamste taak – en het tot stand brengen van wonderen. Een perceptie van effectiviteit kan leiden tot een grote toestroom van bezoekers. Bestaat de indruk dat de heilige zijn beste tijd heeft gehad, dan kan de hele cultus in rook opgaan.

Sommige heiligen zijn gespecialiseerd in hulp bij bepaalde problemen, zoals onvruchtbaarheid of vee-

ziekten. Eens in het jaar wordt een 'geboortefeest', een *moelid*, gehouden, waar ook, maar lang niet alleen, groepen Soefi's op afkomen om er een week of meer of minder te blijven en er hun rituelen uit te voeren. De *moelids* hebben het karakter van de ouderwetse pelgrimages in Europa, compleet met handel en vermaak. Heiligen met een nationale uitstraling, zoals de stichters van grote Soefi-orden en bepaalde familieleden van de Profeet, trekken honderdduizenden deelnemers. Deze feesten hebben een aparte rol in het leven van de vrouwen, die er in het gewone doen niet vaak uitkomen, maar die hier een mooie aanleiding vinden om zich even wat vrijer te bewegen. Intussen helpen de heiligen hun bezoekers, ook bij alledaagse problemen, zoals het al dan niet op reis gaan, examen doen, iemand vinden om mee te trouwen, of ze geven zegening in het algemeen. Over iedere heilige worden wonderverhalen verteld en doorverteld.

Wie toetreedt tot een Soefi-orde, krijgt toegang tot een netwerk van heiligen, dat per orde en per groep verschilt, maar altijd de stichter van de orde zal omvatten, familieleden van de Profeet en belangrijke regionale of nationale Vrienden van God. Zij worden herdacht aan het eind van de rituelen, met verzoek om hulp en ondersteuning. Maar de assistentie van de Vrienden is geenszins voorbehouden aan de leden van de orden. Iedereen kan een beroep doen op een heilige, die zelfs niet tot het eigen geloof hoeft te behoren. Christenen bezoeken ook moslimse heiligen, en omgekeerd. Zo zijn de heiligen tot troost en steun van velen.

De Salafi's zien in dit alles de opperste zonde van meergodendom: het associëren van andere entiteiten met God. Zodra de Wahhabitien in Saoedi-Arabië aan de macht kwamen, werden in dat land alle heilige graven, met uitzondering van dat van de Profeet, met de grond gelijk gemaakt. De Salafi's zouden graag hetzelfde doen in andere moslimse landen, waaronder Egypte, en ze hebben daar ook een begin mee gemaakt. Dit is het moment geweest dat er echt verzet kwam tegen deze beeldenstormers. Het volk is te zeer verknocht aan zijn heiligen om zich de gelegenheid te laten ontnemen om hun hulp in te roepen. Zoals gezegd, dit geldt lang niet alleen voor de Soefi's, maar ook voor een nog veel bredere laag van de bevolking. Ik denk dat de Salafi's met hun gewelddadige actie tegen de heilige graven een belangrijke tactische fout hebben gemaakt.

Vreedzaam en a-politiek

Een vraag tussendoor: hoe komt het dat er tot nu toe zo weinig is gesproken en geschreven over zo'n massale beweging binnen de islam? Antwoord: *no mess, no press*. De Soefi's zijn vreedzaam ingesteld, hebben van nature minimale belangstelling voor politiek en maken

geen moeilijkheden. Hoewel de islam oorspronkelijk in grote delen van de wereld door Soefi's is verspreid, ontbreekt gerichte missie-ijver. Bovendien is de beweging verbrokken in grote aantallen orden en daaronder ressorterende groepen, met weinig contacten over nationale grenzen heen. Daarbij komt dat de hedendaagse massamystiek weinig literair is ingesteld, wat haar oninteressant maakt voor vele, meer klassiek ingestelde wetenschapslieden, vooral de arabisten, die het traditioneel moeten hebben van geschreven teksten. Veel islamologen vinden het tegenwoordige Soefisme van de orden inhoudelijk niet de moeite waard; ze concentreren zich liever op de beginperiode, die inderdaad origineler was. Een tijd lang overheerste ook de mening dat de Soefi's een uitstervende soort waren, samen met het leven in de dorpen waar zij het meest waren vertegenwoordigd. Meer iets voor de antropologie. Intussen komt men hier van terug. Het uitsterven heeft niet plaatsgevonden, en de autonome sjeiks in de steden hebben de mogelijkheid en de flexibiliteit om moderne begrippen in te passen in hun praktijk en tegemoet te komen aan de behoefte aan een minder legalistische benadering van de religie. Niet iedereen houdt van de rechtzinnigheid die is overgewaaid uit Saoedi-Arabië. We zien dit ook in Bosnië. Een Egyptische vriend noemt zich een atheïstische Soefi. Eigenlijk kan dat helemaal niet, maar zo zegt hij het.

Toch tegenmacht

Zal de moslimse massamystiek zich politiek weten te vertalen in macht, in tegenmacht tegen de Salafi's? De aantallen duiden op een potentiële machtsbasis. Zes miljoen mensen plus de leden van hun families betekenen ook in een rijkbevolkt land als Egypte, inderdaad, een massa. *Er zijn zeker méér Soefi's dan Salafi's*. Het wachten is op politieke structuur en leiderschap. Hier kan zich de extreme decentralisatie wreken van het Soefi-gebeuren. Egypte kent een 'Supreme Council' waarin zowel Soefi-sjeiks zitten als vertegenwoordigers van de regering, maar deze heeft in de praktijk minimale invloed op het reilen en zeilen van de talrijke Soefi-groepen en hun eigen sjeiks. De orden, waarvan het aantal, erkend en niet-erkend, omstreeks de honderd zal liggen, hebben elk een nationale leider, maar ook dezen bemoeien zich in het algemeen nauwelijks met wat er op lokaal niveau gedaan wordt, en als ze het proberen, wordt hun dat lang niet altijd in dank afgenomen door de lokale sjeiks. Dezen zijn zeer gesteld op hun *de facto* onafhankelijkheid, en ze zijn niemand wat verschuldigd. Tenslotte hebben ze hun positie alleen te danken aan wijlen vader of oom.

De meeste orden in Egypte waren tot dusver politiek passief, en het viel ze dan ook niet moeilijk zich te laten steunen door regeringen, zowel die van Nasser als van diens opvolgers, die hen zagen als ob-

jectieve bondgenoten tegen de Salafi's en de Moslimse Broederschap. De sjeiks en hun volgelingen zullen niet zomaar in beweging komen. Aan de andere kant mogen we niet vergeten dat de Soefi's weliswaar vreedzaam zijn, doch geenszins pacifistisch. Het epische verzet, tientallen jaren lang, tijdens de 19de eeuw tegen de Russische verovering van de noordelijke Kaukasus stond onder leiding van Soefi-sjeiks, onder wie de legendarische Shamil. Ook in de Turkse nationale strijd in de jaren 1920 hebben de Soefi's een rol gespeeld, al werden de orden er vervolgens niettemin door Atatürk verboden.

Egypte kan in de komende maanden erg interessant worden, ook in dit verband. Op zijn minst mogen we aannemen dat de 'Sufi vote' noch de Salafi's noch de Moslimbroeders ten goede zal komen. Maar daarnaast zijn er tekenen van geleidelijk toenemende irritatie door de stelselmatige beschuldigingen en beledigingen van de zijde van de Salafi's. Een jaar of wat terug zei Sjeik Zahir desgevraagd nog: 'Ach, zij hebben ruzie met mij, maar ik niet met hen. Ze doen maar.' In 2007 hoorde ik hem voor het eerst, met verwijzing naar een Korantekst, zeggen dat de 'fanatici' het werkelijk bij het verkeerde eind hadden in hun opvatting over de islam. Maar vooral de vernieling van heilige graven lijkt een aanleiding te hebben gegeven voor meer gezamenlijke actie. Bij de feesten voor Al-Hoesein in Cairo, enkele maanden geleden, was er een massale Soefi-bezetting van de wijk waar de moskee van Al-Hoesein zich bevindt.

De sjeik van een van de Soefi-orden, 'Ala'eddin Aboe 'l-'Azayim, heeft een politieke partij opgericht, de 'Partij van de Egyptische Bevrijding (*Hizb al-Tabrir al-Misri*)', die de tolerante moslims onderdak hoop te bieden. De stichter is in Turkije geweest om zich te oriënteren op het functioneren van Erdogans AKP. De partij afficheert zich niet als exclusief Soefi, maar heeft waarden in het vaandel als vrijheid, gerechtigheid en gelijkheid. Sommige orden hebben een verbond gesloten met de Nasseristen en hun medestanders.

Ten slotte is er binnen de Soefi-massa een jeugdbeweging in opkomst, de 'Coalitie van Egyptische Soefi's', onder leiding van de 30-jarige Moestafa Zayed, met op dit moment zo'n 10.000 aanhangers, die zich ten doel stelt de kracht en weerbaarheid van het Egyptische Soefisme te verhogen door hervorming van binnenuit. Zij constateren dat de tegenwoordige organisatie, of het gebrek daaraan, de vernieling van een aantal heiligdommen door de Salafi's niet heeft kunnen verhinderen. Zij willen betere samenwerking tussen de orden, en hun meest concrete eis is afschaffing van de erfopvolging van de sjeiks, die in Egypte bij wet is vastgelegd. Ze dreigen met een grote demonstratie bij de moskee van Al-Hoesein als hun eisen niet worden ingewilligd.

Kortom, er is van alles gaande, en dit alles verkeert nog in een vroeg stadium. Maar als de Arabische Lente inderdaad leidt tot een actievere opstelling van de Soefi-massa, dan is er sprake van een welkome aanwinst voor het politieke landschap van Egypte en, wie weet, mettertijd ook van andere landen in de regio.

Niek Biegman is oud-Ambassadeur, onder andere in Cairo.

Literatuur

- Tarif Khalidi, *The Muslim Jesus: Sayings and Stories in Islamic Literature*, Cambridge, Massachusetts/Londen; Harvard University Press, 2007.
- Scott Kugle, *Sufis and Saints' Bodies: Mysticism, Corporeality and Sacred Power in Islam*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2007.
- Annemarie Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1975.
- Martin van Bruinessen & Julia Day Howell (red.), *Sufism and the 'Modern' in Islam*, Library of Modern Middle East Studies, v. 67. Londen: I.B. Tauris, 2007.
- Nicolaas Biegman, *Living Sufism: Rituals in the Middle East and the Balkans*. KIT Publishers, Amsterdam and American University in Cairo Press, Cairo/New York, 2009 (Nederlandse uitgave: *Soefi's*. KIT Publishers, Amsterdam, 2009).

De Moslim Broederschap in Europa

De Egyptische Moslim Broederschap heeft zich altijd in een grote belangstelling kunnen verheugen, maar het heeft lang geduurd voordat zij in Europa de aandacht trok. Pas de laatste tien jaar bleek dat de Broederschap ook in Europa aanwezig was. Eenmaal op het radarscherm van inlichtingendiensten verschenen, bleek de Broederschap overal te zitten, in ieder land, op alle niveaus en met een goed netwerk. De bedenkers van organogrammen beleefden veel plezier aan het uittekenen van de vele lijnen van de tientallen organisaties die op alle mogelijke manieren met elkaar verbonden waren.

Komplotdenken

Voor de tegenstanders van de islam was dit meteen aanleiding van een groot complot te spreken. De geheime instigator van het multiculturele drama was ontdekt. Het feit dat de Moslim Broederschap zich in alle stilte zo had kunnen ontwikkelen, onderstreepte eens te meer de naïveteit van Europa, dat zich in de luren laat leggen door gewiekste vijanden. Is de Moslim Broederschap niet de bron van al-Qaeda en het islamterrorisme? Is het niet een geheime organisatie, die vanuit haar hoofdkantoor in Cairo haar tentakels uitspreidt over de wereld? Na het gele gevaar van de Chinezen en het rode gevaar van het communisme vertegenwoordigt de Moslim Broederschap bij uitstek het groene gevaar van de 'politieke islam'.

Een ware hysterie maakte zich meester van de media in Europa. Kranten als *De Telegraaf*, de Franse *Le Figaro* en de Britse *The Daily Telegraph*, maar ook linkse kranten als *The New Statesman*, hebben jarenlang de uiteenlopende verschijningsvormen van de Moslim Broederschap in hun land nauwlettend gevolgd en campagnes gevoerd om 'de organisatie' verdacht te maken. De campagne tegen Tariq Ramadan, die verdacht wordt van het spreken met een gevorkte tong, 'le double langage', is daar het beste voorbeeld van.

Diversiteit

Wat klopt hier nu van? Hoe groot is de organisatie? En hoe groot is het gevaar dat van de Moslim Broederschap uitgaat? Dit is moeilijk te zeggen, omdat er nauwelijks

onderzoek is gedaan naar de Moslim Broederschap in Europa.

Wat we wél weten, is dat de Moslim Broederschap niet een Comintern is, die uit een centraal geleide organisatie bestaat, met vertakkingen in de diverse landen. Eerder is er sprake van een aantal met de Broederschap geaffilieerde organisaties die een los netwerk vormen van aangesloten organisaties die onderling contact houden. Iedere organisatie heeft ook haar eigen specifieke geschiedenis en staat in bepaalde relatie tot de cultuur en politiek van het land waar zij zich bevindt. Zo heeft de *Islamische Gemeinschaft* (IG), die in de jaren zestig in München werd opgericht door Saïd Ramadan, de schoonzoon van de oprichter van de Moslim Broederschap, Hasan al-Banna, een heel andere geschiedenis dan de *Muslim Association of Britain* (MAB) of de *Union des organisations islamiques de France* (UOIF). De IG is vooral getekend door de eindeloze strijd en vervolging door de Duitse *Verfassungsschutz*, terwijl in Groot-Britannië de MAB helemaal geen weerstand heeft gekend en de UOIF in Frankrijk vooral bezig is geweest zich te weer te stellen tegen de *laïcité*.

Deze verscheidenheid van politieke en culturele omgevingen leidt op zich zelf al tot een enorme diversiteit, het ontwikkelen van uiteenlopende politieke strategieën en het creëren van een eigen specifiek discours. In sommige landen is de Moslim Broederschap ook helemaal niet aangeslagen. Zo stelt de *Federatie Islamitische Organisaties Nederland* (FION) nauwelijks iets voor.

Weliswaar zijn er pogingen gedaan de organisaties bij elkaar te brengen; ook is er een Europese koepelorganisatie, de *Federatie van Islamitische Organisaties in Europa* (FIOE), maar haar macht hangt geheel af van de aangesloten organisaties. Ook van het allerhoogste orgaan, de *European Fatwa and Research Council* (EFRC), met de gevreesde Yusuf al-Qaradawi als voorzitter, is onduidelijk hoe groot de invloed ervan is. We weten wat deze Raad doet, maar niet wat de invloed is van de *fatwa's* die men uitgeeft; waarschijnlijk weinig.

Afgezien daarvan is de invloed in veel gevallen niet negatief. De politiek van deze overkoepelende organisaties is gericht op 'integratie met behoud van identiteit'. Wat dat precies inhoudt en hoe ver dat gaat, is opnieuw

een vraag die openblijft, maar er zijn belangrijke stappen gezet om de meer archaische omgangsvormen met niet-moslims te onderdrukken door middel van de *fiqh al-aqalliyat*, de jurisprudentie van de minderheden, die erop gericht is voor moslims een plaats te vinden in de Europese samenleving. Om hiervoor de weg vrij te maken, is bijvoorbeeld het concept van een strijd tussen Dar al-Islam [Huis van Islam; red.] en de Dar al-Harb [Huis van Oorlog, alle gebieden buiten islamitische heerschappij; red.] opzij gezet en vervangen door het concept van de Dar al-Sulh, het gebied van de vrede, wat een erkenning inhoudt van de niet-islamitische overheid, zolang moslims maar het recht behouden hun plichten te vervullen.

Van ideologie naar ethos

Ook wat de ideologie betreft, is de beweging divers en is er veel gebeurd sinds ze voor het eerst voet aan wal zette in Europa. Weliswaar delen de meeste leden een bewondering voor de erflaters van de beweging, de oprichter Hasan al-Banna (1906-1949), Sayyid Qutb (1906-1969) en huidige denkers als de van huis uit Egyptische Yusuf al-Qaradawi (geb. 1926) en de Libanese Faisal Mawlawi (1941-2011), maar daarnaast is er een hele reeks andere predikers en denkers die ook invloed uitoefenen, wier ideeën sterk afwijken van de eerdergenoemden. Zo is de prediker van Bordeaux, Tareq Oubrou, die een schaar van jonge moslim-volgers heeft, weer veel gematigder dan al-Qaradawi. Het is duidelijk dat hoe langer het verblijf in Europa duurt, hoe meer de oorspronkelijke ideologie verwaterd tot een soort 'ethos'.

De druk en zelfs de verleiding westerse ideeën over te nemen, lijken sterker dan de neiging oorspronkelijke ideeën vast te houden. Zo schermen bijna alle organisaties van de Moslim Broederschap met het concept 'burgerschap'. In Frankrijk is *citoyennité* zo'n krachtig concept, dat de UIOF het geïncorporeerd heeft. Dit begrip kan gebruikt worden om gelijke rechten voor moslims van de Franse staat op te eisen, maar het kan ook leiden tot verwatering van de eigen ideologie. Het voortdurende proces van aanpassing leidt volgens sommigen zelfs tot secularisering van de eigen ideologie.

In sommige gevallen lijkt het erop dat de flexibiliteit van de beweging en de tamelijk tolerante omgeving waarin ze opereert, tot haar ondergang zullen leiden. In Groot-Britannië is de *Muslim Association of Britain* (MAB) zo goed geïntegreerd, dat verscheidene leden zich hebben aangesloten bij de Conservatieve partij en zich bij de laatste verkiezingen kandidaat hebben gesteld. De moeite die de MAB heeft om nieuwe rekruten te vinden, duidt erop dat ze de jeugd nauwelijks nog aanspreekt.

Sterke vertegenwoordiging

Ondanks deze diversiteit onderscheiden de met de Moslim Broederschap geaffilieerde organisaties zich van andere islamitische organisaties. Eén onderscheid is dat de eerste groep zich altijd richt tot *studenten* en de meer ontwikkelde groeperingen in Europa. Begonnen als een organisatie van gevluchte studenten uit Egypte en Syrië die opkwamen voor hun eigen belangen, zijn ze altijd elitair gebleven, in tegenstelling tot Franse massaorganisaties, zoals de *Rassemblement de musulmans de France*, die zich richt op vroegere 'gastarbeiders'. Vaak komt dit ook doordat Arabieren maar een zeer klein deel van de moslimbevolking uitmaken. In Groot-Britannië hebben de meeste moslims een Pakistaanse, Bengaalse of Indiase afkomst en zijn ze eerder gelieerd aan allerlei sekten, zoals de *Barelwisi*, in plaats van de *Jama'at-i Islami*, de aan de Broederschap verwante Pakistaanse organisatie.

Een ander kenmerk is dat ze, ondanks hun verhoudingsgewijs geringe aantal, een grote *invloed* uitoefenen. Ten dele heeft dit zijn oorsprong in het sterk activistische, politieke karakter van de Moslim Broederschap, zoals die in 1928 door Hasan al-Banna werd opgericht. Het ligt ook aan het hiërarchisch en gedisciplineerd karakter van de beweging, die oorspronkelijk uit een cellenstructuur bestaat. In Egypte was de beweging vanaf het begin ook gericht op het beïnvloeden van de heersende klasse en politici. Daarin was Hasan al-Banna ook een meester. Als geen ander wist hij contacten te leggen met conservatieve lagen van de bevolking, zoals de grootgrondbezitters en het koningshuis.

Deze traditie is voor een deel voortgezet in Europa. Ook hier staan de aan de Broederschap geaffilieerde organisaties, zoals de UIOF in Frankrijk en de MAB en de MCB (*Muslim Council of Britain*) in Groot-Britannië bekend om hun uitstekende kwaliteiten als lobby's en om hun gedisciplineerd karakter. Een journalist van *The Daily Telegraph* noemde de MCB zelfs 'de communistische partij in gebed'. En hoewel in Frankrijk de UIOF slechts een kwart van de aanhang heeft van de veel grotere Marokkaanse en Algerijnse zusterorganisaties, slaagde ze er toch in om in 2002 door toedoen van toenmalig minister van binnenlandse zaken Sarkozy disproportioneel vertegenwoordigd te zijn in de *Conseil français de culte musulman* (CFCM), de nationale koepelorganisatie voor islamitische organisaties. Hetzelfde geldt voor de vertegenwoordiging van de MCB en MAB in de Britse nationale islamitische koepelorganisatie. Beter opgeleid en beter gedisciplineerd wisten deze organisaties zich op te werpen als gesprekspartner voor de regeringen die desperaat op zoek waren naar spreekbuizen die de moslimbevolking konden vertegenwoordigen. Deze samenwerking strekte zich soms zelfs uit tot deelname aan anti-terrorismeoverleg en het

samen met gemeentebesturen opzetten van cursussen voor contraterrorisme.

Ook op andere terreinen was de Moslim Broederschap erg assertief. In Frankrijk heeft ze een aparte imamopleiding opgericht in Chateau Chinon; in Duitsland breidde haar afdeling zich in tien jaar tijd vanuit München over het hele land uit; terwijl in Groot-Britannië het *Islamic Centre* in Leicester een buitengewone invloed heeft gehad op het leven van jonge moslims. Het is juist deze *invloed* die grote *argwaan* heeft gewekt bij tegenstanders van de 'islamisering' van Europa. En terecht. Sindsdien zijn de Europese regeringen er ook steeds meer op gaan letten met wie ze praten.

Salafistische concurrentie

De angst voor de Moslim Broederschap is echter sterk overdreven. De organisatie is niet alleen intern verdeeld en divers, maar zij heeft ook geweldig sterke concurrentie. Want behalve bij niet-moslims roept het politieke activisme van de Moslim Broederschap ook bij andere islamitische stromingen grote weerstand op.

Het sterkst is die weerstand bij het salafisme. Deze stroming, die juist de nadruk legt op piëteit, de letterlij-

leden wilde organiseren. Wat dat betreft is de islam in Nederland misschien juist te onderontwikkeld, want het politieke bewustzijn van de Moslim Broederschap, zeker bij de meer verlichte geesten binnen de beweging, vergt juist enige intellectuele nieuwsgierigheid en diepgang, en die ontbreken nu net bij het salafisme.

Het Midden-Oosten: versplintering

Niettegenstaande de *ad hoc*-relaties met het Midden-Oosten zullen de recente gebeurtenissen in de vorm van de zogeheten 'Arabische lente' daar zeker van invloed zijn op de ontwikkeling van de islam in Europa. Dit geldt in het bijzonder voor de mogelijke democratisering van de Moslim Broederschap van Marokko tot Syrië, alsmede haar relaties met het salafisme.

Wat het eerste betreft, heeft de Moslim Broederschap de afgelopen twintig jaar al een enorme ontwikkeling doorgemaakt. Vanaf de jaren tachtig heeft zij in Egypte een reeks belangrijke stappen gezet: omarming van vrije verkiezingen; van politieke partijen; van gelijkheid voor de wet; van de scheiding van de uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht; en van de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht. Als basis voor het *politieke pluralisme* erkent de Moslim Broederschap het bestaan

De druk en zelfs de verleiding westerse ideeën over te nemen, lijken sterker dan oorspronkelijke ideeën vast te houden

ke interpretatie van de koran en *hadith* (uitspraken van de profeet) en terugkeer predikt naar de puurheid van de islam van de eerste drie generaties, verfoeit het politieke gekonkel van de Moslim Broederschap. Terecht stelt het salafisme dat politieke betrokkenheid leidt tot verwatering, afleiding van het goddelijke en verwereldlijking van de islam en uiteindelijk tot 'secularisering'. Vanuit sektarisch oogpunt leidt het bedrijven van de politiek met tegenstanders tot ongeoorloofde concessies. Voor veel moslims heeft dit rigide salafistische standpunt, dat verwerping van het Westen en van integratie inhoudt, juist een heel grote aantrekkingskracht gehad. Het salafisme in zowel zijn politieke als in zijn jihadistische verschijningsvormen vormde daardoor een geduchte concurrent voor het 'karakterloze' compromis van de UIOF, dat in de ogen van jongeren te veel bezig was met het onderhandelen met 'notabelen' en met zelf onderdeel te worden van het Frans establishment onder Sarkozy.

Dit verklaart waarschijnlijk ook waarom de Moslim Broederschap nooit een poot aan de grond heeft gekregen in Nederland. Zoals gezegd stelt de FION (Federatie Islamitische Organisaties Nederland) maar weinig voor, ondanks de enorme stampij die *De Telegraaf* maakte over een congres dat de FION enige jaren ge-

van het door God verordende 'verschil' (*ikhtilaf*). Niet langer zijn de *shari'a* en de invoering van een 'religieuze staat' allesbepalend, maar de 'civiele staat' is het blikveld geworden van het politieke denken van de intellectuelen van de Broederschap.

Sinds de val van Mubarak is dit hervormingsproces in heftigheid toegenomen en heeft het spectaculaire vormen aangenomen. Door de plotselinge vrijheid van discussie en de geweldige machtsstrijd die na 11 januari is ontstaan, zijn de tendensen binnen de Moslim Broederschap zelf in een stroomversnelling gekomen.

Hoe deze strijd wordt beslist, zal voor een deel bepalen met wat voor geluiden Europa te maken zal krijgen. Enerzijds heeft de liberale stroming binnen de Moslim Broederschap zich duchtig weten te manifesteren. Beroemdheden als Abd al-Mun'aym Abu Futuh, Ibrahim al-Za'farani en Muhammad Habib, allen lid van het 'Politburo' van de Broederschap, hebben voor het eerst onomwonden hun mening kunnen ventileren. Zij hebben zich uitgesproken voor democratische hervormingen van de Moslim Broederschap en voor interne verkiezingen en ze hebben gewezen op de noodzaak van het voeren van een doorzichtige politiek. Anderzijds hebben conservatieven, zoals de huidige leider Muhammad Badi', zich beter kunnen organiseren.

Deze *clash* heeft echter niet goed uitpakkt voor de liberalen. Zij hebben ofwel zelf ontslag genomen of ze zijn de organisatie uitgezet, met als gevolg dat de conservatieve krachten zijn versterkt.

Of dit ook gunstig uitpakt voor de Moslim Broederschap tijdens de algemene verkiezingen in november, moet nog worden afgewacht. Zeker is in ieder geval dat het islamitische veld drastisch is versplinterd. Er zijn nu al drie nieuwe partijen die de Moslim Broederschap vanuit de liberale hoek onder vuur nemen en die allemaal bestuurd worden door vroegere leiders die genoeg hadden van het centralisme van de Broederschap. Daarnaast zijn er twee presidentskandidaten die dicht tegen de Broederschap aanleunen, Abd al-Mun'aym Abu Futuh en Muhammad Salim al-'Awwa, beiden liberaal en ook voortdurend hun liberale ideeën etalerend. Even belangrijk is dat een deel van de jongeren, die veelal aangesloten zijn bij de organisaties van het Tahrirplein, de campagnes van de liberale ex-Broeders ondersteunt.

In Tunesië heeft de gelegaliseerde Ennahda, die nauwe banden onderhoudt met de Moslim Broederschap, ook een sterk liberaal stempel. Haar leider Rachid al-Ghannouchi, die twintig jaar lang banneling was in Londen en een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de liberalisering van de islam in Europa, is sinds eind januari teruggekeerd in Tunesië.

Gezien deze ontwikkelingen is het goed mogelijk dat vanuit de andere kant van de Middellandse Zee de liberale islamitische stromingen een *gunstig voorbeeld* kunnen vormen voor geaffilieerde organisaties in Europa. Juist omdat de revolutie geconcentreerd is op nieuwe concepten als burgerschap en het opkomen voor eigen rechten, volkssoevereiniteit, verdeling van de macht en bestrijding van corruptie en machtsmisbruik, zou zij een positieve invloed kunnen uitoefenen.

Anderzijds is het een slecht teken dat de Egyptische Moslim Broederschap nu volledig gedomineerd wordt door een conservatieve groep leiders. De manier waarop zij hun greep hebben gehouden op de nieuwe politieke partij *Vrijheid en Gerechtigheid*, duidt evenmin op iets goeds. In plaats van een oprichtingsvergadering te houden en haar een nieuw leiderschap te laten kiezen, werden drie van de conservatieve leiders van de moederorganisatie aangesteld als partijleider, vice-partijleider en voorzitter van de nieuwe partij.

Niet minder bepalend wat betreft het Egyptisch 'moederland' van de Broederschap is de relatie met het salafisme, dat gedurende de laatste tien jaar van Mubarak een enorme groei heeft doorgemaakt. Het salafisme is alleen sterk verdeeld in apolitieke stromingen – die in Europa sterk zijn vertegenwoordigd – en politieke salafis. Die laatste groep heeft het dogmatisme van het salafisme overgenomen maar het verenigd met het politieke activisme van de Broederschap. De groep

is daardoor ook bereid het op een akkoordje te gooien met de Broederschap, wat zich kan uiten in het aangaan van lijstverbindingen en verdeling van zetels. Het is deze combinatie die weleens de grootste fractie zou kunnen worden in het parlement. Hoe sterker de salafinvloed, hoe zwakker de hervormingsgeluiden binnen de Moslim Broederschap. Het is daarom goed mogelijk dat onder invloed van de salafis de discussie weer terugkeert naar een debat over de *shari'a* en over een religieuze staat.

Toekomst

Een van de grootste problemen met de Moslim Broederschap is niet dat de organisatie een nieuwe Comintern is of een bedreiging vormt voor Europa of voor de integratie van moslims in Europa. Daarvoor is de beweging te divers, te versnipperd en verdeeld.

Het grootste probleem is dat de beweging te lang is achtervolgd door haar eigen gewelddadige verleden en te leiden heeft gehad onder de autoritaire regimes in het Midden-Oosten. De vestingmentaliteit en de achterdochtige houding die de beweging naar binnen hebben gekeerd, sterven wel uit met de deelname van nieuwe generaties die niet getraind zijn in het ondergronds opzetten van netwerken.

De generatie die in de jaren zeventig toetrad, heeft daarin al verandering weten te brengen, maar deze groepering bestaat niet alleen uit 'verlichte' (*tanwiri*) geesten. Ook aanhangers van Hasan al-Banna en Sayyid Qutb zijn sterk vertegenwoordigd onder deze generatie, zoals de huidige leider Muhammad Badi'. Daarom is het een goed teken dat veel jongeren van de Broederschap hebben deelgenomen aan de acties op het Tahrirplein en het gezag van de leiders niet langer klakkeloos erkennen. De huidige revolutionaire sfeer in het Midden-Oosten, die gericht is op *rechten* in plaats van identiteit, zou de beweging een eind in de goede richting kunnen schuiven. Het sturen van delegaties van de Moslim Broederschap naar de Turkse AK-partij is een goede eerste stap, want verdere democratisering in de Arabische wereld is zowel voor de ontwikkelingen daar als hier van levensbelang.

Dr Roel Meijer is senior onderzoeker bij het *Clingendael Diplomatic Studies Programme* (CDSPP) en docent moderne geschiedenis van het Midden-Oosten aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Dit artikel is gebaseerd op het boek *The Muslim Brotherhood in Europe: Burdens of the Past, Challenges of the Future*, onder redactie van Edwin Bakker en Roel Meijer (Londen/New York: Hurst & Co/Columbia UP, eind 2011 te verschijnen).

De transnationale salafiyah-beweging

De *salafiyah*-beweging heeft haar wortels in Saoedi-Arabië en claimt terug te gaan tot de tijd van de profeet. Haar grote voorbeeld is de profeet met zijn metgezellen en hun levenswijze. De salafiyah-moskeeën kwamen voor het eerst breeduit in het nieuws in 2002, na de dood in India van twee jongens uit Eindhoven. Zij zouden op weg zijn om deel te nemen aan de gewapende *jihad* in Kasjmir. Beide jongens waren bezoekers van de Eindhovense salafiyah Al Fourqaan-moskee. In 2004 bracht de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst AIVD het rapport *Saoedische invloeden* uit, een onderzoek naar de financiële en ideologische invloed vanuit Saoedi-Arabië op Nederlandse moslimnetwerken van de salafiyah-beweging. Volgens de AIVD zouden dergelijke *salafiyah-netwerken* zich tegen integratie in Nederland opstellen.

Toch leek er sinds 2002 een voorzichtige matiging op te treden in hun verzet tegen integratie.¹ Dit gebeurde mede onder invloed van de ontwikkelingen in Saoedi-Arabië. In hetzelfde jaar dat de twee Eindhovenaren op *jihad* gingen, kwam het televisieprogramma *Nova* met undercoverreportages waarin salafiyah-imams omstreden uitspraken deden over Israël, de Verenigde Staten, over de Nederlandse steun aan Amerika en over het slaan van vrouwen. Tevens waren er berichten dat de Al-Fourqaan-moskee in Eindhoven banden zou hebben gehad met de plegers van de aanslagen van 9/11, hetgeen de moskee overigens ten stelligste ontkende. Wel is het evident dat de salafiyah-beweging in Nederland internationale bijeenkomsten heeft gehouden en dat belangrijke *jihad*-ideologen uit het buitenland Nederlandse moskeenetwerken hebben bezocht.

Deze zaken wijzen op een belangrijk aspect van de salafiyah-beweging, namelijk haar transnationale karakter. Dat is op zich zelf niet zo verwonderlijk; de salafiyah is een islamitische beweging, terwijl de islam een universele godsdienst is, zowel in zijn pretentie de universele waarheid te kennen en uit te dragen, als door zijn geschiedenis en de verwijzing naar de *ummah*, de wereldomvattende gemeenschap van moslims. Maar een transnationale beweging kan niet voortbestaan zonder lokale worteling en aanname van een

lokale kleur. Opvallend genoeg is dit een voorwaarde voor werkelijke verspreiding op wereldschaal. Wanneer dat gebeurt, ontstaat er een wisselwerking tussen het lokale en het transnationale door de wederzijdse beïnvloeding van lokale en transnationale netwerken. We kunnen dan spreken van een transnationaal veld: een 'netwerk van netwerken', waar mensen, ideeën, middelen en identiteiten bij elkaar komen.²

In studies over *transnationalisme* worden drie *invalshoeken* onderscheiden. De eerste richt zich op de beweging van mensen, goederen, informatie en geld tussen landen. De tweede gaat uit van een transnationale publieke ruimte voor discussie, in dit geval islam en de discussie over rol en aard van islam, terwijl de derde zich concentreert op vormen van bewustzijn, verbondenheid, identiteit en nieuwe culturele expressievormen.³ In dit artikel zullen deze drie invalshoeken worden gehanteerd, om zo te laten zien hoe de salafiyah-netwerken deel uitmaken van een islamitisch transnationaal veld.

Mensen in beweging: de komst van salafiyah

Na de komst van de gastarbeiders uit moslimlanden in de jaren '60 en '70 en de gezinshereniging in de jaren '70 en '80, zien we eind jaren '80 een nieuwe ontwikkeling met betrekking tot de migratie van moslims naar Europa. De opkomst van de politieke islam en de onderdrukking ervan in onder meer Algerije, Egypte, Syrië en Saoedi-Arabië droegen bij aan de komst van islamitische activisten naar Europa. Hieronder bevinden zich ook *salafiyah* en leden van de Syrische en Egyptische moslimbroederschappen. Het ging hier zowel om militante vertegenwoordigers die om financiële steun kwamen vragen, als om slachtoffers van vervolging in het Midden-Oosten die hier asiel aanvroegen.⁴ Op basis van mijn onderzoek kan hier nog een derde groep aan worden toegevoegd: de *kwartiermakers*. Dit waren mensen uit het Midden-Oosten die in Europa rondreisden om te kijken wat 'de staat van *ummah*' was en wat de noden van de in Europa levende moslims waren. Ze kwamen ook voor *da'wah*, verkondiging en missionering van het geloof.

Vanaf halverwege de jaren '80 werden in Nederland de eerste salafiyah-organisaties opgericht. In 1986 vestigde de Saoedische NGO Al-Haramain de Amsterdamse moskee El Tawheed. Drie jaar later volgde de Saoedische Al-Waqf-organisatie, met een vestiging in Eindhoven: de Al-Fourqaan moskee. Deze twee moskeeën vormen de bakermat van de salafiyah-beweging in Nederland. Ze zijn oorspronkelijk sterk beïnvloed vanuit de Syrische moslimbroederschap, onder meer via imam Ahmad Salam, die aanvankelijk verbonden was aan de Al-Fourqaan moskee en later naar Tilburg ging. In 1990 werd in Den Haag Stichting Sounna opgericht; in 1998 werd zij omgezet in de Stichting As-Soennah/Centrum Sheikh al Islam Ibn Taymia. Maar het bleef niet bij één homogene beweging; er vonden splitsingen plaats. Zo is het 'selefenetwerk' een afsplitsing van het netwerk rondom de Syrische Ahmad Salam in Eindhoven (en later in Tilburg). Daarnaast ontstonden er enkele losse netwerken, die zich op hun beurt ook actief bezighielden met rekrutering en/of propaganda voor de gewapende *jihad*.

Vanaf de jaren '90 kwamen er niet alleen salafiyah naar Nederland, maar vertrokken er via het salafiyah-netwerk ook weer mensen naar het buitenland. In dit verband zijn drie typen te onderscheiden. *Allereerst* degenen die de zogenaamde *hijra* verrichten; de migratie naar een islamitisch land (over het algemeen naar landen in het Midden-Oosten: Saoedi-Arabië, Egypte, Syrië en Marokko). Het standpunt van de salafiyah was in die tijd dat het voor moslims eigenlijk niet toegestaan – in ieder geval niet verstandig – zou zijn in een niet-islamitisch land te verblijven, tenzij dat strikt noodzakelijk was. In een niet-islamitisch land is het immers moeilijk aan de verplichtingen van de islam te voldoen. Aantallen zijn niet te geven; waarschijnlijk gaat het hier niet om een grote groep. Hoewel de salafiyah niet langer van mening zijn dat verblijf in een niet-islamitisch land als Nederland niet is toegestaan, vindt *hijra* nog steeds plaats. Het argument voor verblijf is nu dat het verrichten van *da'wah* (missionering, prediking) een legitieme reden is.

Een *tweede* groep vertrekkers betrof jongeren die naar het Midden-Oosten gingen om te *studeren*, in Syrië, Egypte of Saoedi-Arabië. Dit gebeurt nog steeds. Soms betreft het jongeren die willen studeren bij een sjeikh en dan bij terugkeer in Nederland imam of prediker willen worden. Anderen willen vooral kennis opdoen voor zichzelf en zijn er niet op uit die kennis te verspreiden onder een breder publiek. Vooral Saoedi-Arabië en Egypte staan zeer hoog aangeschreven om er te gaan studeren. Daarnaast gingen velen (vanuit de As Soennah moskee in Den Haag en vanuit het Hofstadnetwerk) ook naar Syrië, aangezien men daar kosteloos kon studeren.

Een *derde* groep vertrekkers uit Nederland betrof mensen die wilden gaan strijden voor de *jihad*. Vooral de oorlog in Bosnië stond medio jaren '90 zeer in de belangstelling en het was relatief gemakkelijk zich vanuit Nederland aan te sluiten bij andere buitenlandse moslimstrijders daar. Ruw geschat gaat het hier wat Nederlandse moslims betreft om een tiental mensen. Zo vertrok in 2002 Samir Azzouz (van het Hofstadnetwerk) met een vriend om deel te nemen aan de *jihad* in Tsjetsjenië. Zij kwamen niet ver en werden door de Russen teruggestuurd. Later zijn ook andere jongeren van het Hofstadnetwerk vertrokken, vooral naar Pakistan, om daar deel te nemen aan trainingskampen. Met de toenemende aandacht vanaf 2002 voor de salafiyah, in het bijzonder voor de rekrutering van *jihadisten*, werd het steeds moeilijker af te reizen voor de *jihad*. Toch hebben jongeren later nog geprobeerd naar Irak en Somalië te gaan.

Het is niet helemaal duidelijk hoe deze netwerken tussen Nederland en het Midden-Oosten momenteel werken. Er zijn nog steeds goede banden met het Midden-Oosten in dergelijke netwerken, terwijl er met enige regelmaat predikers en islamgeleerden uit bijvoorbeeld Saoedi-Arabië naar Nederland komen. Daarnaast speelt in deze transnationale netwerken van Nederlandse salafiyah tegenwoordig ook Groot-Britannië een belangrijke rol. Zo komen Britse predikers naar Nederland om hier lezingen te geven. Tevens zijn er Nederlandse salafiyah die migreren naar Britse steden als Londen, Birmingham, Manchester en Leicester.

In discussies op het internet kunnen we terugvinden dat deze migratie naar Groot-Britannië ook wel als *hijra* betiteld wordt, of als het begin van een *hijra* die de mensen uiteindelijk naar een islamitisch land zou moeten brengen. Vooral in Birmingham en Manchester zouden de leefomstandigheden voor moslims dermate goed zijn, dat deze steden in feite als islamitisch gebied zouden kunnen worden beschouwd. Vaak wordt daarbij gewezen op de vele moslims die er wonen en op de veronderstelling dat het daar voor vrouwen minder problematisch zou zijn een *niqab* te dragen. Er zijn ook jongeren die af en toe naar het Verenigd Koninkrijk, en ook België en Duitsland, gaan om daar lezingen en predikers te bezoeken.

Salafiyah als islamitische publieke sfeer

De islamitische tradities kenmerken zich vanouds door debatten die landoverstijgend zijn. Dit transnationale karakter staat los van recente migratiebewegingen en transnationale contacten; het heeft te maken met de universalistische normatieve pretenties van islam en de debatten tussen islamitische geleerden die grensoverstijgend zijn. In deze debatten gaat het dan vooral om de ontwikkeling van islam als minderheidsgodsdienst

in Europa en Noord-Amerika. Vanuit deze debatten worden instituties, netwerken en conferenties opgezet, die uiteraard ook grensoverstijgend zijn. Een voorbeeld is de Europese Fatwa-raad van Yusuf Qardawi (een van de belangrijkste islamitische geleerden, door critici soms geassocieerd met de Moslimbroederschap). Deze Raad probeert vragen van moslims in Europa over het geloof te beantwoorden. Daarbij staat vaak de vraag centraal hoe moslim te zijn in een westerse samenleving; hoe te participeren in die samenleving, zonder een gevoel van eigenheid en verbondenheid met moslims over de hele wereld te verliezen.⁵ Ook voor de salafiyah is deze vraag van meet af aan een uitdaging geweest; in de wijze waarop de beweging hiermee is omgegaan zien we de wisselwerking tussen het transnationale en het lokale terug.

Om de relatie tussen transnationale en lokale debatten onder salafiyah te begrijpen, kijken we naar *drie aspecten*: de discussies in de jaren '90 binnen de salafiyah-beweging; de (mede daaruit voortvloeiende) splitsingen binnen de salafiyah; en het beschikbaar komen van Nederlandstalige salafiyah-lectuur. Tijdens de Eerste Golfoorlog werden Amerikaanse soldaten gelegerd in Saoedi-Arabië. Dit leidde over de hele wereld tot felle discussies onder salafiyah over de vraag of het volgens de islam geoorloofd was dat niet-gelovige soldaten aanwezig waren in het land dat de islam moet beschermen. Deze vraag heeft te maken met de positie van de Saoedische monarchie, de hoeders van het centrum van de islam in Mekka. De Saoedische salafiyah sjeikh Al Madkhali staat onvoorwaardelijk achter deze monarchie en geeft zelfs propagandistische steun. Daartegenover staan andere salafiyah, die de monarchie in Saoedi-Arabië bekritiseerden of zelfs helemaal verwierpen. Bij deze laatste groep was de positie van de monarchie al langere tijd omstreden, omdat de *shari'a* niet volledig toegepast zou worden.⁶

De tegenstellingen tussen de aan het koningshuis loyalistische en de oppositionele salafiyah in Saoedi-Arabië hebben ook gevolgen gehad voor de salafiyah in Nederland. Eind jaren '90 vond er binnen het Nederlandse salafiyah-netwerk een *splitsing* plaats tussen groepen (onder leiding van imams Fawaz Jneid van de Sunna moskee in Den Haag en Ahmad Salam van de Fourqaan moskee in Eindhoven) die geïnspireerd zijn door vormen van politieke oppositie enerzijds, en anderzijds een groep uit het selefienetwerk die de lijn van Al-Madkhali volgde en zich juist expliciet afzette tegen politieke oppositie en geweld. In Eindhoven was in de tweede helft van de jaren '90 weerstand ontstaan tegen de Syrische imam Ahmad Salam. Dit kwam onder meer naar boven rond 1998/1999, toen een groep jongeren tijdens een *umrah* (de zogenaamde 'kleine', niet verplichte bede-

vaart) naar Saoedi-Arabië de uitspraken van Ahmad Salam voorlegde aan Saoedische geleerden, onder wie Al-Madkhali. Salams positie in Eindhoven werd onhoudbaar en hij vertrok, met een deel van zijn studenten, naar Tilburg. Tegelijkertijd kreeg het Nederlandse selefienetwerk, dat de lijn van Al-Madkhali volgde, langzaam meer vorm vanuit een andere moskee in Tilburg. Vanaf 2002 en 2003 werden via de website *selefiepublicaties* teksten verspreid van veelal Saoedische geleerden. Deze waren vertaald in het Nederlands en gericht tegen Ahmad Salam, tegen imam Shershaby (El Tawheed moskee, Amsterdam) en imam Fawaz Jneid (As Soennah moskee, Den Haag). De laatste twee zijn studenten van Ahmad Salam en prediken in diens (theologische) lijn.

De *discussies* over de te volgen theologische lijn verliepen vooral via internet en richtten zich op politieke standpunten.⁷ In 2004 bekritiseerden jonge salafiyah van het selefienetwerk in Den Haag imam Fawaz van de As Soennah moskee; hij zou 'te politiek' bezig zijn en een 'agent' zijn van de Moslimbroederschap. Enkele van deze jonge salafiyah namen contact op met een *mufti* (schriftgeleerde) in Jemen via de website *selefiepublicaties*, waar zijn telefoonnummer op stond. Zij zochten het advies van deze *mufti* over uitspraken van Fawaz met betrekking tot de islamcritica Ayaan Hirsi Ali. Fawaz werd daarmee geconfronteerd tijdens een vrijdagpreek. Door de actie van deze jongeren werd een lokale zaak (de uitspraken over Hirsi Ali en de kritiek daarop van imam Fawaz) een transnationale affaire. Omgekeerd beïnvloeden debatten binnen de salafiyah-beweging (bijvoorbeeld over de houding ten opzichte van de politiek in het algemeen) op hun beurt weer deze lokale affaire.

Door hantering Nederlandse taal neemt Saoedische invloed toe

De invloed vanuit het Midden-Oosten op de salafiyah in Nederland nam vanaf 2000 ook een grote vlucht doordat meer activisten in het *Nederlands* gingen prediken en diverse islamitische boekhandels zich gingen toeleggen op het vertalen en verspreiden van *islamitische lectuur* in het Nederlands. Het gaat inmiddels niet meer alleen om debatten, publicaties en netwerken van geleerden en activisten vanuit het Midden-Oosten die invloed uitoefenen op Europa. Ook binnen Europa is er een levendig verkeer en zijn er debatten aan de gang. Europese salafiyah-geestelijken treffen elkaar ook met regelmaat, zoals verleden jaar in Nederland, om vragen met betrekking tot de islam te bespreken. Ahmad Salam geldt daarbij als één van de gezaghebbende figuren in Europa. Zijn invloed is breed in Europa: zo hebben enkele salafiyah-predikers uit Duitsland bij hem gestudeerd.

Transnationale bewustwording, identiteit en verbondenheid

In Nederland zijn het vooral salafiyah die hebben geprobeerd moslims gevoelig te maken voor het idee dat zij onderdeel zijn van een grotere gemeenschap: de wereldomvattende gemeenschap van moslims, de *ummah*. Bewustwording, identiteit en verbondenheid kennen verschillende dimensies. De meest in het oog springende is de *politieke dimensie*, waarbij er sprake is van een gepolitiseerde moslimidentiteit die de 'niet-moslim Ander' ziet als oorzaak voor de problemen en onrechtvaardigheid waar moslims over de hele wereld mee te kampen hebben. Een *tweede* dimensie van deze transnationale bewustwording en verbondenheid is dat vooral '*lekenpredikers*' (zoals de studenten die terugkomen uit Saoedi-Arabië en in Nederland gaan prediken) zich proberen te verbinden met een keten van salafiyah-geleerden. De *derde* dimensie heeft betrekking op de constructie van *Saoedi-Arabië* als religieus centrum.

Veel salafiyah-moslims hebben het lijden van geloofsgenoten in Tsjetsjenië, Palestina, Irak en Afghanistan, of conflicten zoals die rondom de publicatie van de *Mohammed Cartoons* in Denemarken, geïnterpreteerd als een mondiale strijd tegen de islam. Op deze manier wordt een soort transnationale 'verbeelde solidariteit'⁸ gecreëerd. Zo'n gevoel van verbondenheid en solidariteit kan geschapen worden tussen mensen die van een gezamenlijk idee uitgaan doordat men zoekt naar gedeelde waarden en belangen voor elkaar. Voor de meesten blijft het bij het uitspreken en het delen van de frustraties over onrechtvaardigheden tegen moslims. Een kleinere groep is zich echt gaan verdiepen in de islamitische standpunten over de gewapende *jihad*, terwijl een nog kleinere groep zich metterdaad is gaan inzetten voor de mondiale *jihad*, waarvan slechts een klein deel ook werkelijk geslaagd is in de uitvoering ervan.

Een andere dimensie van die transnationale verbondenheid is het overdragen van betrouwbare theologische informatie op een traditioneel islamitische manier. Hierbij proberen vooral individuele predikers en 'gewone' (religieus niet sterk onderlegde) participanten van de salafiyah-beweging zich te voegen in een keten van religieuze gezaghebbers, die via bekende hedendaagse geleerden terugloopt naar de *sahaba* (de metgezellen van de profeet) en de profeet Mohammed. Deze *ketenconstructie* is niet los te zien van de transnationale debatten binnen islam en de salafiyah-beweging. Het is internationaal gezien vooral het *selefiennetwerk* dat 'valse' gezaghebbers aanwijst door middel van de publicatie van een zwarte lijst en theologische weerleggingen formuleert tegen diverse mondiaal gezaghebbende figuren als Yusuf Qardawi, Tariq

Ramadan en Osama bin Laden en tegen Nederlandse predikers en imams als Ahmed Salam en Fawaz Jneid.

Tegelijkertijd proberen anderen, zoals het selefiennetwerk, zichzelf te presenteren als de ware verkondigers van een authentieke boodschap in een wereld die is vervuld van 'nieuwlichterij' (met betrekking tot islam) en morele verloedering. Ze hebben niet alleen een zwarte lijst maar ook een lijst met 'betrouwbare' geleerden verspreid die moet aantonen dat alléén de 'selefies' op het rechte pad van de islam zitten. De geleerden van deze groep maken deel uit van de keten van betrouwbare, ware en oprechte geleerden. Door te kijken naar de leraar-student-relaties op deze lijst kan bijvoorbeeld de overgeërfd kennis van iemand als Al-Madkhali herleid worden tot de tijd van de metgezellen van de profeet.

In de constructie van deze keten is het duidelijk dat er een voorkeur bestaat voor Saoedische geleerden. Vooral onder de selefies is de oriëntatie op Saoedi-Arabië een teken van het zoeken naar verbondenheid met een 'ideal place'⁹, gekenmerkt door de zoektocht naar een 'pure' islam die *niet* is 'aangetast' door culturele gebruiken en/of inburgering in een seculiere samenleving.¹⁰ Voor de individuele participanten is een dergelijke keten, en de oriëntatie op Saoedi-Arabië, een manier om zichzelf te overtuigen van het idee dat men zich op het 'correcte' pad van de islam bevindt. Ook voor andere salafiyah is Saoedi-Arabië een belangrijk religieus centrum, maar tegelijkertijd ook de focus van hun kritiek op de regimes in het Midden-Oosten, die volgens hen van de islam afgedwaald zijn.

Leven in en verbonden met transnationale velden

De drie dimensies van transnationalisme (stromen van mensen, informatie en goederen; publieke sfeer van islam en salafiyah; en transnationale vereenzelving en verbondenheid) zijn niet los van elkaar te zien, maar ze vormen samen een transnationaal veld. In dit veld, dat bestaat uit 'netwerken van netwerken', ontwikkelen mensen diverse vormen van verbondenheid met mensen en ideeën van elders én ze ontwikkelen uiteenlopende transnationale levenswijzen. Gezegd moet worden dat *het gros van de salafiyah-participanten nauwelijks echt leeft als transnationale gelovigen*. Slechts voor enkelen, zoals imams, predikers, geleerden en studenten, speelt het leven zich in meerdere landen af. Ook slechts enkelen nemen metterdaad deel aan de transnationale debatten. Voor de meesten speelt het leven zich toch voornamelijk in Nederland af. Niettemin zijn ook voor deze meer lokaal georiënteerde mensen de transnationale netwerken van belang. Het stelt hen namelijk in staat zich te verbinden met, zich te laten informeren door en werkelijk te ervaren dat zij onderdeel zijn van een transnationale beweging, van de

wereldgemeenschap van moslims en van de universele islam. De predikers in die netwerken zijn daarbij essentieel in het vertalen van de lokale context in de salafiyah-boodschap en, omgekeerd, in het vertalen van die salafiyah-boodschap naar de lokale context. Voor degenen die ook willen studeren in Saoedi-Arabië of in andere landen in het Midden-Oosten, vormen deze lokale netwerken een bron van sociaal kapitaal die hun toegang kan geven tot de beoogde theologische studie. Voor anderen, in het bijzonder de lekenpredikers, vergroot het participeren in transnationale netwerken hun gezag en status onder de achterban.

Het transnationale veld van de salafiyah is slechts één voorbeeld van toenemende mondialisering. Lang is gedacht dat mondialisering ten koste zou gaan van het belang van natie-staten, maar in de laatste tien jaar zien we juist dat de Europese natie-staten belangrijker worden. In het integratiebeleid en anti-radicaliseringsbeleid spelen de staten een steeds grotere rol, door een restrictief antwoord te geven op die aspecten van mondialisering die zouden kunnen bijdragen aan verlies van de sociale cohesie en/of een bedreiging zouden vormen voor de veiligheid van staat en samenleving. De transnationale dimensie van de salafiyah staat op deze manier haaks op het huidige integratiebeleid in Nederland en in andere Europese landen. Steeds meer is de nadruk gelegd op eenduidige loyaliteiten, aan de natie-staat, en op aanpassen aan de culturele *mainstream* van het land waar men woont.

Voor de salafiyah echter zijn deze transnationale velden vruchtbare netwerken waarin theologische ervaringen kunnen worden uitgewisseld, religieuze betekenissen kunnen worden besproken en geformuleerd, en waar nieuwe verspreiders van salafiyah-kennis kunnen ontstaan.

Martijn de Koning is antropoloog en docent aan de afdeling Islam en Arabisch van de Radboud Universiteit Nijmegen. In 2008 promoveerde hij op het onderzoek *Zoeken naar een 'zuivere' islam, over identiteitsvorming en religieuze beleving onder Marokkaans-Nederlandse jongeren*. Thans doet hij onderzoek naar de salafiyah-beweging in Nederland en het Verenigd Koninkrijk. Hij houdt een eigen weblog bij: *Closer* (<http://religionresearch.org/martijn>). Hij dankt Edien Bartels van de Vrije Universiteit

Amsterdam voor commentaar op eerdere versies van dit artikel.

Noten

- 1 Veel predikers binnen de salafiyah-beweging denken aan assimilatie wanneer zij spreken over integratiebeleid van de overheid.
- 2 Linda Green Basch, Nina Glick Schiller & Cristina Szanton Blanc, *Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments, and deterritorialized nation-states*, Routledge, 1994.
- 3 John Bowen, 'Beyond Migration: Islam as a Transnational Public Space', in: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jrg. 30, 2004, nr. 5, blz. 882-883.
- 4 Volgens J.D.J. Waardenburg, *Institutionele vormgevingen van de Islam in Nederland gezien in Europees perspectief*, WRR werkdokument W118, Den Haag, 2001, blz. 85-86.
- 5 Bowen, *a.w. noot 3*; R.D. Grillo, 'Islam and transnationalism', in: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jrg. 30, 2004, nr. 5, blz. 861-878.
- 6 Vgl. J. Wagemakers, *A Quietist Jihadi-Salafi: The Ideology and Influence of Abu Muhammad al-Maqdisi*, Nijmegen, 2010.
- 7 Voor meer over deze discussies zie o.a. Wagemakers, *a.w. noot 6*.
- 8 Asef Bayat, 'Islamism and Social Movement Theory', in: *Third World Quarterly*, jrg. 26, 2005, nr. 6, blz. 904.
- 9 Charles Price, Donald Nonini & Erich Fox Tree, 'Grounded Utopian Movements: Subjects of Neglect', in: *Anthropological Quarterly*, jrg. 81, 2008, nr. 1, blz. 127-159.
- 10 Edien Bartels & Martijn de Koning, 'Submission and a ritual murder. The transnational aspects of a local conflict and protest', in: Marjo de Theije (red.), *Local Battles, Global Stakes. The Globalization of Local Conflicts and the Localization of Global Interests*, Amsterdam: VU Uitgeverij, 2011.

De Gülenbeweging: Turkse islam met twee gezichten

De van oorsprong Turkse Gülenbeweging wist zich de afgelopen decennia een goede naam te verwerven als een van de weinige islamitische organisaties die zich metterdaad openstellen voor een dialoog met andere godsdiensten. De laatste tijd echter is de organisatie enkele malen in opspraak gekomen. In Turkije wezen publicisten op de groeiende, oncontroleerbare macht van de beweging. Dit leidde tot arrestaties van sommige betrokkenen.¹ In Nederland werden vragen gesteld bij het functioneren van enkele tot de stroming behorende internaten en scholen. Dit artikel gaat nader in op deze invloedrijke en kapitaalkrachtige internationale godsdienstig/maatschappelijke beweging. Ook wordt aandacht besteed aan de meer inhoudelijke aard van de beweging en wordt getracht haar intenties in kaart te brengen.

Start en opvattingen

De Gülenbeweging – door volgelingen vaak de *bizmet*, ‘het dienen’ – genoemd, ontstond eind jaren 1960 als een lokale dienstverleningsgroep in Oost-Turkije. Het van oorsprong los georganiseerde netwerk is geïnspireerd door de ideologie van de moslimgeleerde Fethullah Gülen. Deze in 1941 in Erzurum in Anatolië geboren zoon van een geestelijke werd in 1958 zelf imam en later leraar bij een moskee in Edirne. Begin jaren zestig vestigde Gülen zich als prediker in Izmir, maar hij besteedde vooral veel tijd aan de opbouw van zijn organisatie.

In de loop der jaren groeide deze op de islamitische religie gebaseerde gemeenschap uit tot een organisatie met miljoenen aanhangers in de hele wereld, waarvan waarschijnlijk enkele duizenden in Nederland. Ze zijn actief in het onderwijs, het bedrijfsleven, de media en in toenemende mate ook op het gebied van de interreligieuze dialoog en in charitatief werk en noodhulp.

Buiten de centrale rol van leider Gülen, ook wel *Hocaefendi*² genoemd, is er weinig bekend over zijn organisatie. Er bestaat uitgebreide literatuur, maar deze is weinig verhelderend. De meeste publicaties gaan namelijk over de publieke activiteiten van de beweging en niet over de interne organisatie. Bovendien is een groot deel van de literatuur, inclusief die met weten-

schappelijke pretentie, geïnitieerd door de beweging zelf of geschreven door sympathisanten. Een kleiner deel van de literatuur is afkomstig van tegenstanders. Deze laatste categorie is vaak alleen in het Turks gesteld en daarom slechts voor een beperkt publiek toegankelijk.

De Gülenbeweging combineert een specifiek Turkse vorm van islam met Turks-nationalistische opvattingen. Opvallend is dat vrijwel alle publieke activiteiten een seculier karakter hebben. De volgelingen van Gülen, *Fethullahci* genoemd, proberen religie zoveel mogelijk te beperken tot het privé-domein. De beweging heeft dan ook géén eigen moskeeën, maar manifesteert zich op een aantal andere, vooral seculiere manieren in de publieke ruimte. Dit maakt het moeilijk de Gülenbeweging in een hokje te plaatsen.³

Een neo-broederschap met jezuïtische trekken

De Utrechtse hoogleraar Martin van Bruinessen zoekt in een recent rapport naar vergelijkbare religieuze bewegingen. Hij stelt dat de Gülenbeweging niet omschreven kan worden als ultra-orthodox, fundamentalistisch of islamistisch. De beweging is sociaal conservatief en vooral gebaseerd op de teksten van de twee grote leraren: Said Nursi en Gülen, en niet zozeer op de koran en de *hadith* (overleveringen over het leven van de profeet Mohammed) of op de strikte regels van een van de rechtsscholen. Bovendien heeft zij geen specifiek politiek programma gebaseerd op de islam, zoals we dat zien bij islamisten. De *Fethullahci* lijken vooral aansluiting te zoeken bij de sterk door het soefisme geïnspireerde Turkse islam. Wat betreft organisatiestructuur ziet Van Bruinessen de meeste overeenkomsten met de Moslimbroederschap. Deze organisatie is ook internationaal, heeft een duidelijke hiërarchische opbouw en legt een strikte morele en spirituele disciplinerende op aan haar leden. De meeste verwantschap qua organisatiestructuur ziet Van Bruinessen echter met de elitair denkende en strak georganiseerde katholieke Jezuïetenorde, die eveneens grote nadruk legt op opleiding.⁴

De Franse islamkenner Olivier Roy omschrijft de beweging als een typische neo-broederschap. De

meeste van deze neo-broederschappen of *tariqat*, stelt Roy, zijn recent ontstaan of drastisch hervormd.⁵ Het ontstaan van nieuwe *tariqat* uit een traditionele soefi-orde is geen nieuwe ontwikkeling. Volgens Roy kunnen de neo-broederschappen echter niet simpelweg gezien worden als een afsplitsing van deze traditionele vorm. Ze zijn opgezet volgens nieuwe ideeën en opvattingen, die beïnvloed zijn door onder meer de 'globalisering' en de westerse cultuur. De *Fethullahci* gebruiken zelf de term *tariqat* dan ook niet, maar *ce-maat*, afgeleid van het Arabische woord *jamaat*, wat gemeenschap of vereniging betekent.

Ook de hiërarchische structuur en de manier waarop de Gülenbeweging opereert, sluiten aan bij de beschrijving van een neo-broederschap. De leider of sjeik van de beweging, in dit geval Fethullah Gülen, is tevens de oprichter en functioneert eerder als een moderne goeroe dan als een traditionele soefimeester. Gülen, die in verband met zijn gezondheid sinds

*with people of 72 nations.*⁷ Dit hier in Engelse vertaling weergegeven citaat is afkomstig uit het werk van de 13de-eeuwse islamitische mysticus en dichter Mawlana Jalal al-Din Rumi en is kenmerkend voor de Gülenbeweging. Niet alleen fungeert Rumi als bron van inspiratie voor Gülen en zijn volgelingen, de uitspraak benadrukt ook het internationale karakter van de beweging. Met één voet stevig in Turkije en in de Turkse cultuur en islam en met de andere voet proberen zoveel mogelijk landen en daarmee potentiële volgelingen te bereiken. De manier waarop de beweging zich verspreidt, is interessant. De *Fettulahci* benadrukken vaak dat ze door de ideeën van Gülen geïnspireerd zijn, maar dat ze géén specifieke instructies hebben ontvangen. Er zou geen overkoepelende organisatie bestaan, die alles aanstuurt. De overeenkomst die bestaat tussen de opzet en activiteiten in allerlei plaatsen en landen, wordt toeval genoemd en navolging van succesvolle voorbeelden.

De Fettulahci benadrukken dat ze geïnspireerd zijn door de ideeën van Gülen, maar dat ze géén specifieke instructies hebben ontvangen

1999 in de Verenigde Staten woont, heeft tientallen boeken en pamfletten geschreven over religie en dialoog; deze worden samen met de biografie van de leider via de moderne multimedia enthousiast gepromoot door zijn volgelingen. Ditzelfde geldt voor een aantal van zijn preken. Naar het lijkt geïnspireerd door de Amerikaanse *televangelists* spreekt Gülen hierin op geëmotioneerde toon en richt hij zich soms rechtstreeks tot God.

Wanneer het gaat om het werven van nieuwe volgelingen, richt de Gülenbeweging zich, net als de neo-broederschappen, vooral op mensen uit een niet-spirituele omgeving. De beweging biedt deze mensen een gemeenschap, die kan voorzien in alle aspecten van het leven. Deze gemeenschap is op sommige gebieden te vergelijken met een moderne cultus, dat wil zeggen naar binnen gekeerd en inclusief. Lid worden kan zonder initiatieproces of officiële aansluiting en evenmin is er sprake van graden in lidmaatschap. De nieuwe volgelingen hebben direct toegang tot informatie dragers met het gedachtegoed van Gülen. Dit kan al gebeuren vanaf jonge leeftijd, wanneer kinderen één van de lagere of middelbare scholen van de beweging bezoeken. Op deze manier raken mensen steeds meer betrokken bij de organisatie, tot deze op een gegeven moment veel of alle facetten van het leven beïnvloedt.⁶

Gülen international

'Be like a compass: Stand firm on one foot, well established in the centre of the circle and travel with your other foot

In tegenstelling tot veel andere organisaties bestaat de Gülenbeweging niet zozeer uit afdelingen, maar eerder uit instituties die onderverdeeld kunnen worden in vijf verschillende poten die op vergelijkbare wijze verschijnen in landen en steden over de hele wereld met een Turkse gemeenschap. Deze trends zijn duidelijk waarneembaar in Amerikaanse steden zoals Houston en Washington DC. De opzet van de beweging in Nederland wijkt hier nauwelijks vanaf.

De organisatie begint vaak vanuit een netwerk van Turkse zakenmensen die sympathiseren met de Gülen-ideologie. In Nederland is dit de ondernemersvereniging HOGIAF, met verscheidene plaatselijke afdelingen. Deze club zorgt in een later stadium vaak voor een groot deel van de financiering van de overige instituties. Dit zijn in eerste instantie meestal *stichtingen ter bevordering van dialoog* en scholen. In Rotterdam bevindt zich zowel de Stichting Dialoog als de Dialoog Akademie. Zij houden zich bezig met de organisatie van lezingen en debatten op het gebied van interreligieuze dialoog. De aandacht gaat hierbij vooral uit naar dialoog met christenen en joden, maar af en toe worden ook bijvoorbeeld hindoes en boedhisten in de gesprekken betrokken. Hoewel deze dialoog tussen religies een nobel streven lijkt, is er toch vaak sprake van een gesprek tussen gelijkgestemden. In de praktijk blijkt de dialoog vaak een zoektocht naar overeenkomsten tussen conservatief gelovigen van diverse herkomst.

Naast de stichtingen voor dialoog richt de beweging scholen, internaten en studentenhuizen op. In Nederland sloten onlangs de laatste internaten wegens gebrek aan belangstelling, maar er bestaan wel vele tientallen *studentenhuizen* of *dersanes*. Hier wonen en studeren kleine groepjes studenten onder toezicht van een *abi* of 'grote broer'. De huizen worden aangekocht door de beweging zelf of door vermogende sympathisanten. De studenten die er wonen, dienen zich te houden aan een lange lijst gedragsvoorschriften, variërend van 'wees bescheiden' tot 'ga niet de straat op als het niet echt nodig is'.⁸ Hoewel de regels streng zijn, lijken ze niet in strijd met de westerse samenleving of de mening van andersdenkenden.

De *scholen* die in Nederland gesticht zijn, wijken in een aantal opzichten af van Gülen-scholen elders. Ze vallen onder de stichting Cosmicus en ontvangen overheidssubsidie. Hoewel het gros van de studenten van Turkse afkomst is, zijn veel van de leerkrachten autochtone Nederlanders. Het schoolbestuur, dat onafhankelijk van de beweging functioneert, neemt de belangrijkste beslissingen. Het curriculum op de scholen is bedoeld om de leerlingen optimaal te laten functioneren in de moderne samenleving. De nadruk ligt daarom op IT, Engels en moderne wetenschappen. De voertaal is Nederlands; specifiek islamitisch godsdienstonderwijs staat niet op het programma. Uit dit alles blijkt dat de beweging goed weet dat wanneer zij succesvol wil zijn in de samenleving, zij hierin goed moet presteren.

De vierde en vijfde tak zijn de *media* en de *liefdadigheidsorganisaties*. In Nederland was het Time Media Center lange tijd verantwoordelijk voor een maandelijks uitgave van de Nederlandse versie van de Turkse krant *Zaman* en het beheerde ook een regionaal televisiestation. Opvallend aan al deze verschillende instellingen, stichtingen en scholen, is dat zij vaak vooraanstaande Nederlanders bereid vinden zitting te nemen in de raden van advies of als sprekers of ondersteuners. De Gülenbeweging slaagt er dus vaak in een positieve indruk op deze mensen te maken en ze te gebruiken om een succesvolle positie te creëren in de Nederlandse samenleving.

De Gülenbeweging als *lifestyle*

De Gülenbeweging is inclusief en zij biedt haar volgelingen een gemeenschap die kan voorzien in vrijwel alle aspecten van het leven. De sociale cohesie binnen de beweging is groot en de volgelingen ontwikkelen hechte onderlinge relaties, te vergelijken met familiebanden. Er wordt zelfs beweerd dat de beweging 'attempts to reduce the value of other possible commitments and increases the value of commitment to the group, detaching a person from other options and attaching him to the community'.⁹ Deze relaties worden

al van jongs af aan opgebouwd. Op de scholen, waar de leerlingen vaak intern zijn, maakt de beweging gebruik van *abi's* (grote broers), die de jonge leerlingen begeleiden. De band die hierdoor ontstaat, speelt een belangrijke rol, ook wanneer de schoolopleiding is afgerond. De jonge mensen die leiding geven aan de scholen en andere publieke activiteiten zijn meestal hoogopgeleid in het Nederlands onderwijs. Zij kennen de weg in de Nederlandse samenleving. Zij kunnen worden omschreven als de overdragers van de Gülen-ideologie.

Op regionaal en landelijk gebied is de organisatie op vergelijkbare wijze opgezet. In elk land buiten Turkije is er één *abi* die in hoofdlijnen de activiteiten in dat land bepaalt. Daaronder is vaak sprake van een tweede laag van regionale *abi's* en in sommige gevallen ook van een derde laag van stedelijke *abi's*. In Nederland vinden we enkel een landelijke en een aantal regionale *abi's*.¹⁰ Deze bestuurders genoten hun opleiding meestal in Turkije; zij spreken vaak niet goed Nederlands. Ze blijven zoveel mogelijk buiten de publiciteit, maar ze zijn wel bekend onder de volgelingen van de beweging. Na enkele jaren in een bepaald land te hebben gewoond, verhuizen ze, indien dat verblijfsvergunningstechnisch mogelijk is, vaak weer naar een volgend land.

De mate waarin de beweging het leven van de volgelingen beïnvloedt, is moeilijk te meten. Het is bekend dat de regels strikt zijn en grote invloed uitoefenen op het leven van de volgeling, bijvoorbeeld als het gaat om het vinden van een partner of het kiezen van een geschikte opleiding. Er is niet zozeer sprake van dwang dan wel van morele druk. Er zijn echter geen aanwijzingen dat mensen die de banden met de beweging willen verbreken, daardoor in de problemen komen. Wel zullen het inclusieve karakter en de sterke sociale connecties tussen volgelingen onderling het wellicht moeilijk maken er afstand van te nemen.

Een bijzonder aspect van de *hizmet* (het dienen) is de bereidwilligheid van de aanhang tijd en geld in de beweging te steken. Dit kan op uiteenlopende manieren. In de Verenigde Staten gaf men duidelijk aan geen overheidssteun te ontvangen. Al het geld was afkomstig van donateurs, veelal Turkse moslims. Enkele instituten gaven zelfs aan geen geld te accepteren van niet-Turken. De achterliggende reden hiervoor is waarschijnlijk de angst dat donoren van buiten de gemeenschap het programma willen beïnvloeden.¹¹ In Nederland hebben de hier opgerichte instituten en scholen wel overheidssteun ontvangen, wat tot veel maatschappelijke discussie leidde, nadat er twijfel was ontstaan over de bedoelingen van de beweging.

Over het algemeen kan men echter stellen dat een groot deel van het geld afkomstig is uit de organisatie zelf. Het is een principe binnen de beweging dat iedereen tijd en financiële middelen bijdraagt. Voor zaken-

mensen bedraagt dit meestal tien procent van het jaarinkomen. Ook wordt van hen verwacht dat zij andere (Turks-Islamitische) zakenlieden proberen te interesseren voor de beweging; deze leden hebben een netwerkfunctie. Van deze sympathisanten wordt niet geëist dat zij zich aan de strikte regels houden, maar dit wordt wel gewaardeerd. Minder welgestelden dragen ongeveer vijf procent van hun inkomen af. Natuurlijk zijn deze bijdragen niet verplicht, maar de beweging moedigt ze wel aan, terwijl sociale druk ook van invloed zal zijn. Deze vorm van financiële steun genereert toewijding en verbondenheid met de beweging. Sociologisch onderzoek wijst uit dat hoe meer geld en tijd mensen steken in een project of organisatie, des te meer zij geloven in de gestelde doelen en ideologie.¹²

Terechte angst voor Gülen?

Het is niet verwonderlijk dat aanhangers van een beweging die zo sterk de nadruk legt op een goede opleiding, na verloop van tijd vooraanstaande maatschappelijke posities bezetten. Een andere zaak is of er sprake is van bewuste sturing door de Gülenbeweging om leden op *sleutelposities* te krijgen om zo buitenproportionele politieke invloed te verwerven.

In Turkije zijn recent van twee kanten beschuldigingen in deze richting geuit. De gewezen vooraanstaande politie-officier Hanefi Avci stelde in een boek dat leden van de Gülenorganisatie bezig zijn de Turkse politie over te nemen. Zij zouden processen manipuleren en geestverwanten bevoordelen. Avci geldt als iemand met rechts-politieke opvattingen, die voordien positief stond ten aanzien van Gülen. Hij werd echter in september 2010 gearresteerd en beschuldigd van linkse contacten en betrokkenheid bij het zogeheten Ergenekon-complot.¹³ Bij dit complot zou het om een seculiere en militaire samenzwering gaan om de zittende islamitische AK-regering ten val te brengen. Van militaire zijde is verklaard dat het bij dit zogenaamde complot om oud oefenmateriaal, zonder betekenis, gaat. De AK-regering, hierbij ondersteund door de pers van de haar niet ongenegen Gülenbeweging, dringt echter aan op een grondig onderzoek. Hierbij wordt verwezen naar voorgaande militaire staatsgrepen in het land.

In de loop van twee jaar zijn inmiddels enkele honderden (oud-)militairen, politiemensen, journalisten, universiteitsmedewerkers en mensenrechtenactivisten gearresteerd. Een van de laatste was de onderzoeksjournalist Ahmet Sik, die op het punt stond een boek te publiceren over de invloed van de Gülenbeweging in de veiligheidsdiensten. Na zijn arrestatie in maart 2011, samen met de bekende journalist Nedim Sener, werden ook zij beschuldigd van deelname aan het Ergenekon-complot.¹⁴

Door internationale journalistenorganisaties is scherp tegen de arrestatie van Sik en andere journalisten geprotesteerd. Het zou een goede zaak zijn wanneer een begin wordt gemaakt met het Ergenekonproces, zodat ook voor de buitenwereld duidelijk wordt wat de beschuldigingen voorstellen. De huidige gang van zaken wekt sterk de indruk dat *de AKP-regering en de met haar sympathiserende Gülenbeweging* links-liberale tegenkrachten monddood willen maken.

Deze invloed van de *Fethullahci* op de politieke gang van zaken in Turkije wijst op een vergevorderde integratie en daarmee onlosmakelijk verbonden invloed van de beweging op alle niveaus van de Turkse samenleving. Het blijft gissen of het vergaren van deze politieke invloed de intentie van Fethullah Gülen is, omdat dit door de beweging zelf ten stelligste ontkend wordt. De opzet en organisatie van de beweging, zoals hierboven beschreven, impliceren echter het tegenovergestelde.

Inez Schippers is als aio verbonden aan het Department of Culture Studies van Tilburg University.

Noten

- 1 'More Repression, Turkey, and the Gulen Movement', *turkishinvitations.com* (7 maart 2011).
- 2 *Hocaefendi* betekent 'Heer Leraar', een aan Gülen gegeven eretitel.
- 3 I. Schippers, *Connecting Civilizations? The Gülen movement in the United States*, Utrecht, 2009 (Afstudeerscriptie Universiteit Utrecht), blz. 29-30; en B. Aras & O. Caha, 'Fethullah Gulen And His "Liberal Turkish Islam" Movement', in: MERIA, jrg. 4, nr. 4, december 2000, blz. 30-42.
- 4 M. van Bruinessen, *De Fethullah Gülenbeweging in Nederland*, Utrecht, september 2010 (Rapport in opdracht van de Minister voor Wonen, Wijken en Integratie), blz. 32-35.
- 5 Spirituele stroming waarvan de volgers een broederschap vormen.
- 6 O. Roy, *Globalized Islam; The Search for a New Ummah*, Columbia University Press, 2004, blz. 220-231.
- 7 Rumi geciteerd in: W.A. Achenbaum, *Serendipitous Consequences of the Turko-Islamic Gulen Movement*, Conferencepaper 'Islam in the Age of Global Challenges: Alternative Perspectives of the Gulen Movement', 14-15 november 2008, Georgetown University, Washington, D.C.
- 8 Van Bruinessen, *a.w. noot 4*, blz. 48.
- 9 H.R. Ebaugh & D. Koç, 'Funding Gülen inspired good Works: Demonstrating and generating commitment to the movement', in: *Muslim World in Transition: Contributions of the Gülenmovement. Conference Proceedings*, Leeds: Metropolitan University Press, 2007, blz. 541.
- 10 Van Bruinessen, *a.w. noot 4*, blz. 36.
- 11 Schippers, *a.w. noot 3*, blz. 47-49.
- 12 Onderzoek door R. Kanter geciteerd in: Ebaugh & Koç, *a.w. noot 9*, blz. 541.
- 13 *Hurriyetdailynews.com* (28 september 2010).
- 14 *Ibid.*, 6 maart 2011; zie ook: *turkishinvitations.com*, dat de epiloog van Siks boek publiceerde.

Tussen Tanzimat en Koran: modernisering en islamisme in het Ottomaanse Rijk

Op 30 mei 1876 betrad de jonge Ottomaanse officier Suleiman Pasha met twee leger-compagnieën het Dolmabahçe-paleis in Istanboel. Met toestemming van de liberale Grootvizier en van de aartsconservatieve *Seyhülislam* – de hoogste islamitische autoriteit na de Sultan – marcheerde het gezelschap naar de vertrekken van kroonprins Murad. Deze werd naar het Ministerie van Oorlog gebracht en daar uitgeroepen tot Sultan Murad V. De sinds 1861 zittende Sultan Abdulaziz werd wakker van de kanonschoten waarmee de troonsbestijging van zijn neef werd gevierd. Abdulaziz werd samen met zijn moeder en enkele andere leden van de familie afgevoerd naar het Ciragan-paleis, waar hij enkele dagen later met doorgesneden polsen in de badkamer werd aangetroffen. De nieuwe sultan bleek echter niet opgewassen tegen de spanningen die de machtswisseling meebrachten. Een maand na zijn troonsbestijging werd hij geestelijk instabiel verklaard en – alweer met toestemming van de Grootvizier, de legertop en het religieuze establishment – vervangen door zijn broer Abdulhamid II, die tot 1909 aan het bewind zou blijven.

Het was een merkwaardige coalitie die leidde tot de twee troonswisselingen van 1876. De crisis begon met massale demonstraties van bewapende Koranschoolstudenten, die het aftreden van Abdulaziz eisten en stelden dat zijn absolute gezag niet in overeenstemming was met de islamitische wetgeving. Zij werden gesteund door liberale ambtenaren en politici, die op deze manier een nieuwe Sultan tot invoeren van een grondwet dachten te dwingen. De Ottomaanse legertop gaf de Sultan de schuld van een reeks verloren oorlogen op de Balkan. Abdulhamid stond voor de vrijwel onmogelijke taak tegengestelde wensen – herstel van islamitische wetgeving en tradities, pro-Europese hervormingen en het verdedigen van het Ottomaanse Rijk tegen Europese machten – te verzoenen.

De geleidelijke ineenstorting van het Ottomaanse Rijk heeft de omstandigheden geschapen voor het ontstaan van nieuwe islamitische groeperingen. De *Tanzimat* – een politiek van modernisering waarmee de Ottomaanse regeringen vanaf 1839 het verval probeerden te stoppen – leidde tot discussie over de vraag hoe

de wereldomvattende islamitische gemeenschap zich moest opstellen tegenover de snelle modernisering van de negentiende en twintigste eeuw. Van de vele islamitische theologen die een antwoord op deze vraag probeerden te vinden, geloofde Jamal ad-Din al-Afghani in een synthese van modernisering en ‘zuiver’ islamitisch gedachtegoed, terwijl Saïd Nursi probeerde zijn volgelingen een handvat te geven waarmee zij hun geloof individueel konden invullen en combineren met het burgerschap van een moderne staat. Beide denkers hebben invloed gehad op het ingewikkelde verschijnsel ‘politieke islam’, dat leidde tot een veelheid van bewegingen: sommige fundamentalistisch en gewelddadig, andere vreedzaam en democratisch.

Tanzimat

De crisis van 1876 markeerde een nieuwe fase in de afkalving van het Ottomaanse Rijk. Dit rijk – dat op zijn hoogtepunt grenzen had van Wenen tot het Arabisch schiereiland en van Tunesië tot de Krim – moest vanaf 1800 steeds meer gebied prijsgeven aan Europese landen en aan binnenlandse onafhankelijkheidsbewegingen. Zijn ondergang raakte in een stroomversnelling. Vanaf 1839 probeerden Ottomaanse regeringen het tij te keren door koortsachtige hervormingen, die bekend werden als de *Tanzimat* (1839-1876). De *Tanzimat* (letterlijk ‘reorganisatie’) moest het Ottomaanse Rijk omvormen tot een moderne, op Europese leest geschoeide staat, waarvan alle inwoners – ongeacht hun godsdienst of etniciteit – Ottomaanse burgers met gelijke rechten en plichten waren.

Uitgangspunt van de nieuwe politiek was dat alle onderdanen van de Sultan als *Ottomaanse burgers* werden aangesproken. De Ottomaanse samenleving was echter langs religieuze lijnen georganiseerd. De islamitische geestelijkheid, onder leiding van de *Seyhülislam*, domineerde het juridische apparaat en het onderwijs. De niet-islamitische gemeenschappen hadden een hoge mate van autonomie. Volgens de hervormers hoorden staat en religie gescheiden te worden. Een moderne, Europees opgeleide elite moest de ruggengraat vormen van een efficiënt ambtenarenapparaat, een Europees onderwijssysteem, seculiere rechtbanken en een sterk

leger. Voor een conservatief-religieus establishment, dat zich bemoeide met de politiek en het bestuur van het rijk, was hierin geen plaats. In 1869 werd met de Wet op de Nationaliteiten het juridische onderscheid tussen de islamitische en niet-islamitische inwoners van het rijk zelfs afgeschaft. Ook etniciteit was volgens deze wet géén factor meer in het Ottomaanse burgerschap.

De motor achter de Tanzimat was niet de Sultan, maar het Ottomaanse ambtenaren-apparaat onder leiding van de Grootvizier. Tussen 1868 en 1888 werd onder leiding van de jurist Ahmed Cevdet Pasha de *Mecelle* ingevoerd, een burgerlijk wetboek dat was gebaseerd op een mengvorm van Europees en islamitisch recht. In 1864 werd het rijk ingedeeld in nieuwe provincies – de *vilayets* – die een doelmatiger bestuur van de buitengewesten mogelijk moesten maken, maar ook bedoeld waren om de macht van lokale elites te verkleinen. De nieuwe gouverneurs waren vaak hervormers, die bestuurlijke posities in de hoofdstad afwisselden met een post in de provincie. De gevolgen van de Tanzimat werden hierdoor ook voelbaar op de Balkan, Anatolië, het Arabisch schiereiland en overige gebieden die nog steeds bij het rijk hoorden. Koranscholen en andere religieuze onderwijsinstellingen kregen concu-

hervormingen ook het politieke systeem moest worden veranderd. Gesteund door liberale intellectuelen riepen zij de Sultan op zijn absolute macht af te staan en over te gaan tot invoering van een grondwet en algemeen kiesrecht. In de vele kranten die werden opgericht, werd druk gedebatteerd over vrijheid van meningsuiting, scheiding van kerk en staat en de inhoud van een nieuw Ottomaans burgerschap. Deze discussies bedreigden natuurlijk de positie van de sultan. Naarmate de hervormingen vorderden, nam de tegenstelling tussen voor- en tegenstanders van de nieuwe politiek steeds vaker de vorm aan van een machtsstrijd tussen de Verheven Porte (het Ottomaanse bestuursapparaat onder leiding van de Grootvizier) en het Paleis van de Sultan. Deze werd gesteund door de vertegenwoordigers van de oude Ottomaanse orde. Een belangrijke troef voor de Sultan was het feit dat het Arabisch Schiereiland – met daarop de heilige steden Mekka en Medina – deel uitmaakte van zijn rijk. Als bestuurder van deze steden en eindverantwoordelijke voor de jaarlijkse bedevaart – de *hadj* – kon de Sultan aanspraak maken op de titel *Kalief*, heerser over alle gelovigen.

Voor de nieuwe Sultan Abdulhamid II bood het kalifaat interessante mogelijkheden om ook zijn positie als

De motor achter de Tanzimat was het Ottomaanse ambtenarenapparaat, onder leiding van de Grootvizier

rentie van nieuwe, door de staat opgerichte instituten. Zonen van Arabische emirs en grootgrondbezitters op de Balkan werden aangemoedigd om te studeren aan het nieuwe Lycée Galatasaray in Istanboel. De voertaal, het curriculum en veel van de docenten waren Frans. Het Lyceum – tegenwoordig vooral bekend vanwege de voetbalclub die studenten in 1905 oprichtten – werd een kweekvijver voor de nieuwe Europees georiënteerde elite. De religieuze leiders – zowel islamitisch als christelijk – probeerden studenten af te houden van inschrijving.

De nieuwe hervormingen troffen ook de Ottomaanse economie. Met Europees geld en Europese adviseurs werden spoorlijnen aangelegd en werd een begin gemaakt met de ontwikkeling van industrie. Er kwam een nieuw centraal belastingstelsel en het bankwezen werd gereorganiseerd, met als belangrijke consequentie de invoering van papiergeld. Een moderne economie moest verdere hervormingen mogelijk maken. Franse en later Duitse adviseurs traiden en moderniseerden het leger.

Veel leden van de nieuwe elite zagen de Tanzimat vooral als een methode om het bestuur van het Ottomaanse Rijk te moderniseren en het langzame verval ervan te stoppen. Een deel van de hervormers kwam echter tot de conclusie dat voor het doen slagen van de

Sultan tegenover de Tanzimat-hervormers te versterken. Abdulhamid wilde de modernisering wel continueren, maar was niet geïnteresseerd in discussies die konden leiden tot beperking van zijn macht als Sultan. Door zich tegenover zijn onderdanen als Kalief te profileren, kon hij deze pogingen bemoeilijken. Ook beperkte hij hiermee de speelruimte van de islamitische leiders. De Seyhülislam kon gemakkelijker kritiek geven op het gedrag van de Sultan (bestuurder van het Ottomaanse Rijk) dan op dat van de Kalief (heerser over alle gelovigen). Het feit dat een Kalief gezag claimt over de wereldomvattende islamitische gemeenschap – dus ook over de moslims in de Europese koloniën – verschaftte Abdulhamid bovendien een effectief wapen tegen landen als Groot-Britannië en Frankrijk, die aanspraak maakten op delen van het Ottomaanse Rijk.

De pogingen van Abdulhamid een nieuw soort moderne Sultan-Kalief te worden – en daarmee zowel zijn liberale als islamistische critici buiten spel te zetten – vielen samen met hevige discussies over de precieze aard van de Ottomaanse staat en identiteit.¹ Voor de meeste Tanzimat-hervormers was efficiënt bestuur, ondersteund door een Sultan die als verlicht despoot regeerde, voldoende. Voor hen was de religieuze en etnische identiteit van de bevolking van ondergeschikt

belang. De liberale oppositie – en dan vooral de beweging van de Jong-Ottomanen – eiste ook democratische hervormingen. Een burger in een moderne staat wordt niet alleen goed bestuurd, maar neemt ook deel aan dat bestuur. De invloedrijke schrijver en journalist Namik Kemal betoogde dat een islamitische identiteit goed samen kan gaan met modernisering en parlementaire democratie. Hij zocht naar een verbinding tussen Ottomaans patriottisme, islamitische identiteit en parlementaire democratie. De pan-islamisten daarentegen legden de nadruk op terugkeer naar de islamitische wetten en waarden uit de tijd van de Profeet. Al deze stromingen hebben een bijdrage geleverd aan het ontstaan van de Turkse republiek in 1923. De in deze discussie opgeworpen kwesties *spelen nog steeds een rol* in de Turkse politiek. Maakt Turkije deel uit van Europa en, zo ja, wat is dan de positie van de islam in de Turkse samenleving?²

De geleidelijke desintegratie van het Ottomaanse Rijk, de Tanzimat-hervormingen, de expansie van Europese koloniale mogendheden in de islamitische wereld en de groeiende pan-islamitische beweging als reactie op al deze ontwikkelingen, riepen vragen op die de islamitische gemeenschap tot op de dag van vandaag verdelen. Is er sprake van een wereldomvattende islamitische identiteit die de diverse islamitische varianten overstijgt? Zijn islam en de uit Europa overgekomen modernisering met elkaar te verenigen? Is de islam een conservatieve of juist een progressieve godsdienst? Is het mogelijk een islamitische identiteit te combineren met een parlementaire democratie?

Jamal ad-Din al-Afghani

De machtsovername van 1876 viel samen met een diep gevoel van crisis in de gehele *ummah*, de wereldomvattende islamitische geloofsgemeenschap. Vrijwel de hele islamitische wereld was rond 1880 bezet door Europese koloniale mogendheden. Ook gebieden die op dat moment nog niet regelrecht werden bezet, zoals het Ottomaanse Rijk, Iran, Afghanistan en Marokko, waren economisch van Europa afhankelijk gemaakt. Pogingen van regeringen in deze landen de Europese opmars te keren door middel van Europese hervormingen zagen veel vrome moslims als bedreiging voor het ware geloof. Voor hen was kolonialisme niet alleen een overheersing door Europa, maar ook een aanval van het christendom op de islam. De grote vraag die islamitische intellectuelen in deze tijd bezighield, was hoe het mogelijk was dat het uitverkoren geloof onder de voet werd gelopen door een inferieure godsdienst. Dit kon niet liggen aan de islam zelf – die was immers onfeilbaar – maar wel aan het gedrag van de moslims, die afweken van het rechte pad dat de Profeet hun had gewezen. Het ging hier niet alleen om alcoholdrinkende emirs of aan westerse luxe verslaafde sultans, maar ook om Tanzimat-bestuurders

die Koranscholen tegenwerkten ten gunste van 'Frans' onderwijs, die islamitische rechtbanken in hun jurisdictie beperkten en die toestonden dat Europese ondernemers spoorwegen, banken en industrieën exploiteerden op islamitisch grondgebied. Het was voor veel van deze vrome moslims duidelijk dat terugkeer naar de 'zuivere islam' uit de tijd van de Profeet noodzakelijk was. Deze gedachte richtte zich niet alleen tegen Europeanen, maar vooral ook tegen de eigen incompetent en westerse bestuurders. De gelegenheid waar al deze ontevreden elkaar konden ontmoeten, was natuurlijk de jaarlijkse bedevaart naar Mekka en Medina.

In deze sfeer van zelfkritiek organiseerden zich groeperingen die gezien kunnen worden als de *directe voorlopers van de huidige radicaal-islamitische bewegingen*. Vele hiervan ontstonden in de periferie van het Ottomaanse Rijk, waar de Tanzimat-politiek nauwelijks was doorgedrongen. Voorbeelden zijn de Wahhabisten op het Arabisch schiereiland, de Mahdiyyah-beweging in de Soedan en de Sanusi Orde in Libië. Hoewel onderling sterk verschillend, ging het hier telkens om groeperingen die ontstonden in de woestijn, opriepen tot soberheid en morele zuiverheid, zich keerden tegen westerse invloeden in de islamitische wereld en vaak langs tribale lijnen waren opgebouwd. Het betrof stammen die gingen samenwerken onder een bepaalde radicaal-islamitische vlag.

Ook in de stedelijke academische milieus bestond bezorgdheid over de opmars van Europa en het Europese gedachtegoed. Ook hier werd de oplossing gezocht in een *zuivering van de islamitische wereld*. Islamitische denkers probeerden een antwoord te formuleren op de uitdagingen van hun tijd en daarmee zouden ze – net als de zojuist besproken woestijn groepen – grote invloed hebben op bewegingen in de twintigste en eenentwintigste eeuw.

De Iraniër *Jamal ad-Din al-Afghani* (1838-1897) reisde door India, Afghanistan, het Midden-Oosten, Rusland en Europa.³ In India was Al-Afghani als tiener waarschijnlijk getuige van de 'Great Mutiny' van 1857: de massale opstand van Indiërs tegen het Britse koloniale gezag. De gedachte dat het Britse imperialisme een bedreiging vormde voor de islamitische wereld, werd een rode draad in Al-Afghani's werk. Na een kort verblijf in Afghanistan – waar hij de emir adviseerde een alliantie met de Russen tegen Groot-Britannië te sluiten – werd Al-Afghani uitgewezen naar India. In 1869 dook hij op in Istanboel, waar hij contacten aanknoopte met hoge Tanzimat-hervormers, die in deze vrome moslim een mogelijkheid zagen het conservatieve verzet tegen de nieuwe onderwijsinstellingen te verzachten. In 1870 mocht Al-Afghani het academisch jaar van de nieuwe Universiteit van Istanboel openen. In zijn toespraak prees hij de Tanzimat-hervormingen, maar riep de islamitische wereld ook op wakker te wor-

den en de concurrentie met de 'beschaafde naties van het Westen' aan te gaan. Op verzoek van de Seyhülislam – die de onderwijshervormingen probeerde te saboteren – werd Al-Afghani korte tijd later verbannen naar Egypte. Hier groeide hij uit tot een populaire persoonlijkheid. Zijn lessen en publicaties werden gevolgd door jonge Egyptische intellectuelen die een einde wilden maken aan de Britse dominantie over hun land. Toen Al-Afghani openlijk opriep tot het vormen van een onafhankelijkheidsbeweging en de Egyptische Khedive en diens regering bekritiseerde vanwege hun pro-Britse houding, werd hij in 1879 uit Egypte verbannen.

In de periode daarna bekeerde Al-Afghani zich tot het pan-islamisme. De toon van zijn werk werd steeds religieuzer. In 1882 vertrok hij naar Europa, waar hij in Parijs een Arabische krant oprichtte met een duidelijk anti-Britse en pan-islamitische toonzetting. Al-Afghani hekelde in zijn publicaties de wetenschappelijke stagnatie, het conservatisme en de corrupte dictaturen van de islamitische wereld. In 1892 vertrok deze pan-islamist opnieuw naar Istanboel, ditmaal op persoonlijke uitnodiging van Sultan Abdulhamid. Waarschijnlijk dacht de Sultan dat hij het gezag van Al-Afghani kon gebruiken om zijn eigen positie als Sultan-Kalief te versterken. Al-Afghani raakte echter al snel verstrikt in de Ottomaanse paleisintriges en bouwde contacten op met critici van het Ottomaanse bewind. Het gevolg was dat hij onder politietoezicht werd geplaatst en huisarrest kreeg tot zijn overlijden in 1897.

Gedurende zijn leven was de invloed van Jamal ad-Din al-Afghani beperkt. Hoewel populair bij zijn studenten, bleef hij nergens lang genoeg om een echte aanhang op te bouwen. In de ogen van de islamitische emirs, khedives, sjahs, sultans en andere gezagsdragers was hij vooral een onverbetterlijke lastpak, wiens pan-islamitische gedachtegoed en haat tegen de Britten misschien politiek bruikbaar waren, maar die al snel lastige vragen stelde bij het gedrag van de islamitische leiders zelf. Al-Afghani werd telkens weer als een hete aardappel doorgeschoven naar de volgende 'beschermer'. Alleen gedurende zijn verblijf in Europa kon hij ongehinderd publiceren en debatteren.

Pas na zijn dood groeide Al-Afghani uit tot *held van de pan-islamitische beweging*. Dat hij – ook door radicalen zelf – vaak alleen als voorloper van hedendaagse islamitische fundamentalisten wordt beschouwd, doet geen recht aan het genuanceerde karakter van zijn werk. Al-Afghani probeerde een antwoord te formuleren op de vraag hoe de islamitische wereld moet omgaan met de snelle veranderingen van zijn tijd. Hij vond dat deze zich niet moet beperken tot botte afwijzing van westerse modernisering, maar moet zoeken naar een vorm van modernisering met behoud van islamitische ethiek. *Modernisme, vooruitgang en islam* zijn volgens Al-Afghani niet tegengesteld, maar juist innig met el-

kaar verbonden. In zijn werk bestempelt hij de islam als een progressieve kracht.

Voor Al-Afghani was duidelijk dat de voornaamste oorzaak van de westerse overheersing lag in de decadentie en corruptie van de eigen islamitische wereld. Het was de taak van gelovigen de islam te gebruiken voor hernieuwde eenheid en vooruitgang. Al-Afghani stelde ook dat de bevrijding van koloniale overheersing geen gift van God was, maar alleen bereikt kon worden door zelf in actie te komen: door het actief verspreiden van het pan-islamitische gedachtegoed en door verzet tegen eigen bestuurders, die te afhankelijk waren geworden van Europese invloeden.

Saïd Nursi

Ook de Koerdische schrijver Saïd Nursi (1878-1960) hield zich bezig met de vraag hoe een gelovig moslim zich moet gedragen in een wereld van industrialisatie, nationalisme en snelle politieke en sociale veranderingen.⁴ Als theoloog trok hij zozeer de aandacht, dat hij bekend werd onder de naam 'Bediüzzaman' ('Wonder van deze tijd'). Nursi werkte voor verscheidene Ottomaanse gouverneurs en probeerde een Oost-Anatolische universiteit op te richten, waarin onderwijs in moderne wetenschappen werd gecombineerd met islamitische theologie. In 1907 werd Nursi uitgenodigd voor een audiëntie bij Abdulhamid, waarop hij in een traditioneel Koerdisch bergkostuum verscheen en de Sultan verweet zich als Kalief niet actief genoeg op te stellen. Na hem kort te hebben opgesloten in een psychiatrische inrichting bood Abdulhamid hem toch een baan aan in het Ottomaanse bestuur. Nursi weigerde. Zijn pogingen een Oost-Anatolische universiteit op te richten werden onderbroken door de Eerste Wereldoorlog. Nursi nam dienst en werd door de Russen als krijgsgevangene naar Siberië gestuurd, vanwaar hij in 1917 ontsnapte en terugkeerde naar Turkije.

In Siberië maakte Nursi een geestelijke crisis door. Hij besloot zijn leven aan de bestudering van de Koran te wijden, maar steunde de oprichting van de nieuwe Turkse Republiek in 1923. Mustafa Kemal Atatürk vroeg hem zitting te nemen in het nieuwe Turkse parlement, maar dat weigerde hij. Hoewel Nursi géén belangstelling had voor de Koerdische-Turkse kwestie, leidde een Koerdische opstand in 1925 ertoe dat Atatürk hem verbande naar West-Anatolië. Het grootste deel van zijn leven is Nursi door de Turkse overheid naar diverse plaatsen verbannen. Voornamelijk tussen 1925 en 1944 schreef Nursi een reeks verhandelingen over de Koran, die later gepubliceerd werden als de *Risale-i Nur* ('Verhandelingen over het Licht'). Nursi kreeg zoveel aanhangers, dat hij ervan verdacht werd een religieuze beweging te willen stichten, maar een rechtszaak tegen hem resulteerde in vrijspraak. De *Risale-i Nur* werd echter verboden, met als motief dat het gepubliceerd

was in het door Atatürk afgeschafte Arabische schrift. Pas in 1956 kregen volgelingen van Nursi toestemming zijn werk in het moderne Turks te vertalen en werd het werk toegankelijk voor een groter publiek. Na Nursi's dood in 1960 liet de Turkse overheid zijn graf openbreken en zijn lichaam op een geheime plaats herbegraven. Men wilde voorkomen dat het graf een islamitisch pelgrimsoord zou worden.

Wat maakte het werk van Nursi zo populair bij religieuze Turken en zo onverteerbaar voor de seculiere Turkse regering? Voor Nursi betekende de moderne tijd dat ook de islam zich moest moderniseren. Hij wilde géén terugkeer naar de door Atatürk verboden soefi-orde en religieuze broederschappen. Nursi gebruikte kranten, drukwerk en nieuwe media om de gelovigen rechtstreeks te benaderen met zijn boodschap. Door aan de vijf verplichtingen van de islam te voldoen, niet te zondigen en gewoon het dagelijks leven te leven, kon men volgens Nursi een goed moslim zijn. Voor veel Turken die moeite hadden zich een houding te geven in het nieuwe agressief-seculiere Turkije, was dat een opluchting. Nursi verschafte de islamitische Turken een nieuw en modern model waarlangs ze hun leven religieuze betekenis konden geven. Hiermee opende hij de weg voor een individuele beleving van de islam die goed te combineren is met het burgerschap van een moderne staat. Groeperingen als de Turkse AK-partij zien Nursi als wegbereider van een moderne democratische toepassing van islam in de politiek.

Blijvende ambivalentie

De geleidelijke ineenstorting van het Ottomaanse Rijk na een periode van vastgelopen modernisering viel samen met een crisis in de islamitische wereld. Zowel de Tanzimat-hervormingen als de pan-islamitische politiek van Abdulhamid II verschafte de islamitische bewegingen die eind negentiende eeuw binnen de grenzen van het Ottomaanse Rijk ontstonden, een moderne context. De verhouding tussen de islamitische groeperingen, de Tanzimat-hervormers en de Sultan was echter ambivalent. De Tanzimat vormde enerzijds een bedreiging voor traditionele religieuze instituties, maar bood ook een kans de islamitische gemeenschap te moderniseren. De pan-islamitische politiek van de Sultan-Kalief bood een mogelijkheid moslims overal ter wereld te verenigen; de persoon van Abdulhamid zelf was echter omstreden.

De islamistische groeperingen die ontstonden aan de periferie van het Ottomaanse Rijk, maar ook de academische intelligentsia, probeerden een antwoord te vinden op de koloniale Europese overheersing. Daaronder lag echter de vraag hoe de islamitische wereld zich op moest stellen in een snel veranderende wereld met industrialisatie, massa-communicatie en politieke veran-

deringen. De crisis van eind negentiende eeuw was dus niet alleen een politieke crisis, maar ook een identiteitscrisis. Onder de islamitische theologen en intellectuelen die zich met deze vraagstukken bezighielden, bevond zich een aantal dat met nadruk pleitte voor modernisering van de islamitische wereld, met behoud van de zuivere ethiek uit de tijd van de Profeet. Deze personen maakten deel uit van een progressieve beweging met een duidelijk conservatief ethisch programma. Hoewel er een grote verscheidenheid bestond onder de islamitische groepen en theologen, vormde de nadruk op ethische zuiverheid een verbindend element.

De islamistische bewegingen van onze tijd zijn schatplichtig aan hun negentiende-eeuwse voorgangers. De combinatie van overname van modernisering met behoud van traditioneel gedachtegoed maakt het onmogelijk deze groepen als ondubbelzinnig progressief of conservatief te karakteriseren. Het is juist het ambivalente karakter dat hen kenmerkt. Wél is er een groot verschil in de nadruk op islamitisch burgerschap binnen een moderne staat tegenover deelname aan een beweging met pan-islamitische aspiraties. Jamal ad-Din al-Afghani en Saïd Nursi zijn goede voorbeelden van islamitische intellectuelen bij wie al deze aspecten terug te vinden zijn. De exclusieve nadruk van veel westerse commentatoren op het al dan niet gewelddadige karakter van politiek-islamistische bewegingen leidt de aandacht af van het veelzijdige en diffuse karakter van deze discussie.

Drs Eelko Hooijmaaijers is als docent Geschiedenis van het Moderne Midden-Oosten verbonden aan het Midden-Oosten Centrum van de Rijksuniversiteit Groningen.

Noten

- 1 S. Mardin, *Religion and Social Change in Modern Turkey*, Albany, 1989, blz. 116.
- 2 De Leidse turkoloog prof. Zürcher heeft over deze kwestie een boeiend en helder artikel geschreven. E.J. Zürcher, 'Young Turks, Ottoman Muslims and Turkish Nationalists: Identity Politics 1908-1938', in: K. Karpat (red.), *Ottoman past and today's Turkey*, Leiden, 2000, blz. 150-179.
- 3 Biografische informatie ontleend aan Nikki R. Keddie, *An Islamic Response to Imperialism. Political and Religious writings of Sayyid Jamal ad-Din al-Afghani*, Berkeley, 1983, blz. 3-28; en Nikki R. Keddie, *Sayyid Jamal ad-Din al-Afghani. A political Biography*, Berkeley, 1972.
- 4 Biografische gegevens ontleend aan Carter Vaughn Findley, *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity*, New Haven, 2010, blz. 285-291.

Lessen van de Srilankaanse tragedie: een voorproefje van mondiale veranderingen op het gebied van veiligheid en ontwikkeling?

Het einde van de Srilankaanse oorlog, met de ineenstorting van de rebellenbeweging van de Tamil Tijgers in 2009, heeft geen grootschalige internationale aandacht gekregen, net zo min als de nasleep ervan.¹ In dit artikel zetten wij belangrijke lessen en implicaties van de conflictueuze situatie en huidige ontwikkelingen in Sri Lanka uiteen. Laten wij – om sceptische lezers gerust te stellen – maar gelijk toegeven: Sri Lanka herbergt geen zwaarwegende geopolitieke belangen, niet voor Nederland en, op India na, eigenlijk voor geen enkel ander land in de wereld. Het is geen bron van anti-westerse dreigingen en er staan geen grote economische kwesties op het spel.

Toch zijn er twee redenen om de vinger aan de pols te houden. Ten *eerste* zijn er morele en humanitaire overwegingen die een rol spelen. Zelfs voor een publiek dat gehard is door een lange stroom slecht nieuws uit de post-koloniën, zouden 30.000 burgerdoden in een paar maanden tijd reden tot enige verantwoordiging moeten zijn. Dit wordt nog versterkt door de triomfantelijke houding van de Srilankaanse regering en de halsstarrige ontkenning van humanitaire excessen.

Ten *tweede* – en dit is waar dit artikel primair op is gericht – manifesteren zich in Sri Lanka mondiale veranderingen en machtsverschuivingen, die tevens van invloed zijn op de regionale balans en de (politieke) ruimte voor westerse donoren en handelspartners. Zelfs als het lot van de Srilankaanse bevolking wegens gebrek aan geopolitieke gewichtigheid terzijde wordt geschoven, verdient het eiland enige aandacht, want het geval-Sri Lanka werpt zijn schaduw vooruit. De kans is groot dat we veel ingrediënten van de Srilankaanse tragedie elders tegen gaan komen.

Wij behandelen de vier mondiale tendensen die ons inziens tot uiting komen in Sri Lanka. In het kort zijn dit: 1 de neiging na '9/11' om een militaire oplossing voor asymmetrische conflicten te zoeken; 2 de ondergang van wat het gedachtegoed van de 'liberale vrede' genoemd wordt; 3 de opkomst van China en an-

dere niet-westerse mogendheden; en 4 de toenemende populariteit van het model van een sterke staat die maatschappelijk verzet onder het mom van ontwikkeling de kop indrukt.

De Srilankaanse versie van vrede

De geschiedenis van het Srilankaanse conflict is het verhaal van een staat die er na de onafhankelijkheid niet in slaagde alle bevolkingsgroepen een plek in het land te geven. De meerderheidsdemocratie van de Singalezen (73%) leidde tot oppositie van de minderheden, in het bijzonder de Tamils (13%). Gematigd politiek verzet bood geen soelaas en werd overtroefd door een gewelddadige opstand. Het doel was een onafhankelijk *Tamil Eelam*, een staat bestaande uit het door Tamils gedomineerde noorden en het multi-etnische oosten van het eiland. De oorlog tussen de Srilankaanse regering en de *Liberation Tigers of Tamil Eelam* (LTTE) escaleerde in de jaren '80 en woedde voort, ondanks een reeks vredesbesprekingen en Indiase interventie. De verliezen liepen hoog op, scheidslijnen werden dieper en in de jaren '90 consolideerden de Tamil Tijgers hun *de facto* staatsbestel in delen van het noordoosten.

Rond de eeuwwisseling leek er even hoop te gloren. Met Noorse bemiddeling kwam een staakt-het-vuren tot stand en gingen vredesbesprekingen van start. Internationale donoren verdrongen elkaar in een poging de onderhandelingen met ontwikkelingshulp te steunen. Het proces liep echter spaak en de grote internationale betrokkenheid gaf de Singalees-nationalistische oppositie onbedoeld extra politieke munitie. Met de combinatie van westerse inmenging in soevereine aangelegenheden, het neo-liberale hervormingspakket van de regering en onderhandelingen met de 'terroristen' van de LTTE werd het Srilankaanse electoraat overvraagd en dit leidde tot een terugslag. De tsunami van 2004 voorkwam een onmiddellijke hervatting van de oorlog, maar uitstel leidde niet tot afstel. De massale hulprespons na de

ramp versterkte – ondanks deels positieve resultaten – de zorgen over buitenlandse interventie en droeg bij aan nieuwe irritaties tussen de LTTE en de regering.

De presidentsverkiezingen van 2005 luidden een nieuw tijdperk in. De nieuw verkozen Mahinda Rajapaksa wierp zich op als vertolker van de Singalese onvrede. Vredesonderhandelingen liepen definitief vast en de oorlog ging verder, eerst in het oosten, daarna langs het hoofdfront in het noorden. Zoals voorheen trok de LTTE zich eerst tactisch terug, maar tot veler verbazing begon de beweging daarna barsten te vertonen. Het leiderschap weigerde terug te vallen op de aloude guerrillastrategie van ‘wegsmelten’: op de fiets in burgerkleding of verschanst in de dichtbegroeide dorre bossen van de noordelijke laagvlakte. De LTTE hield vast aan de mythe van een eigen territoriale staat en voerde de burgerbevolking dwangmatig mee als menselijk schild. Dat schrok de krijgsmacht echter niet af. Met een overmacht van zware wapens werden de rebellen omcirkeld; een humanitaire tragedie ontvouwde zich. VN-konvoeien, geïmproviseerde ziekenhuizen en witte vlaggen werden niet ontzien. Het laatste stukje Tamil Eelam, met honderdduizenden vluchtelingen en de laatste LTTE-strijders, werd in mei 2009 overwonnen. Het volledige leiderschap werd geliquideerd en minstens 30.000 burgers vonden een gruwelijke dood. De rest kwam met de schik vrij, maar werd geïnterneerd in slecht uitgeruste vluchtelingenkampen.

Op zich zelf is de ondergang van de LTTE een zegen voor Sri Lanka. De beweging heeft nooit veel bereidheid getoond politieke compromissen aan te gaan en de terreur over de eigen Tamil-bevolking – in hun gebieden en overal ter wereld – alsmede de vele aanslagen op civiele doelen vormden een groot obstakel voor vrede. De overwinning op de LTTE had echter een hoge prijs; zij is niet benut om werkelijke vrede in het land en verzoening tot stand te brengen. Kort samengevat zijn er twee problemen. Ten *eerste* heeft het militaire offensief diepe wonden in de samenleving geslagen. Burgers zijn willens en wetens in grote getale geslachtofferd; aantijgingen van oorlogsmisdaden zijn niet van lucht. Er was enig internationaal protest, vooral uit het Westen, maar de Srilankaanse regering wist zich verzekerd van oogluikende Indiase instemming en steun van onder andere China. De Verenigde Naties hebben een zwakke rol gespeeld. Ban Ki-moons late poging dat recht te zetten met het *Panel of Experts* dat ‘credible alleged violations’ van internationaal humanitair recht rapporteerde,² zorgde eerder dit jaar voor enige deining; daar deed de Britse tv-zender *Channel 4* nog een schepje bovenop, met een schokkende documentaire over ‘Sri Lanka’s Killing Fields’.³ De regering-Rajapaksa wijst de beschuldigingen echter in alle toonaarden van de hand; zij neemt daarmee

een zware hypotheek op de langdurige politieke stabiliteit en op de ruimte voor verzoening in het land.

Ten *tweede* bood de ineenstorting van de Tamil Tijgers een unieke kans politieke veranderingen door te voeren en de minderheden in het land de hand te reiken. Daar is echter niets van gekomen. Voor het eerst in jaren had Sri Lanka een regering die voldoende parlementaire steun genoot om de grondwet aan te passen. Die politieke ruimte werd echter benut om Rajapaksa’s derde presidentiële termijn mogelijk te maken, niet om doordachte vormen van decentralisatie door te voeren en/of minderheidsrechten te waarborgen. De aanhoudende aanwezigheid van de krijgsmacht in het noordoosten van het land en groeiende aanwezigheid van Singalese bedrijven en burgers aldaar wakkeren het gevoel van militaire bezetting en Singalese kolonisatie verder aan. Als we kijken naar de onderliggende oorzaken van het Tamil-conflict, is een oplossing twee jaar na het formele einde van de burgeroorlog eigenlijk verder weg dan ooit.

De Srilankaanse vrede heeft dus een zeer pregnante bijmaak, wat grote vragen oproept over de toekomst van het eiland. Niet iedereen hecht daar echter veel belang aan. Sterker, het ‘Rajapaksa-model’ zien sommige landen als inspiratiebron om hun eigen binnenlandse schermutselingen de kop in te drukken. De Srilankaanse ervaring laat immers zien dat separatistische of etnisch-politieke oorlogen wél militair te winnen zijn, dat internationale druk genegeerd kan worden en dat een regering in het zadel kan blijven met grootschalige mensenrechtenschendingen, maar zonder noemenswaardige politieke compromissen. Een boodschap die in menig Aziatische of Afrikaanse hoofdstad in goede aarde zal vallen.

De Indiase journalist Shashikumar⁴ vat de kenmerken van het Rajapaksa-model goed samen: 1 de wil en toewijding van politieke leiders om terrorisme te verslaan; 2 een ‘go to hell’-houding tegenover de internationale gemeenschap aannemen; 3 onderhandelingen weigeren; 4 de media reguleren; 5 geen staakt-het-vuren accepteren; 6 volledige operationele vrijheid aan het leger geven; 7 een accent leggen op jonge capabele commandanten; en 8 machtige burens (in dit geval India) aan boord houden.

Inmiddels vent het Srilankaanse ministerie van defensie zijn succesverhaal met veel trots en enthousiasme uit.⁵ De strategie van *contraterrorisme en counterinsurgency* die het Rajapaksa-model voorstaat, vindt intussen weerklank bij menig defensieanalist en in een legio aan militaire studies.⁶ De hier beschreven ontwikkelingen zijn een unieke samenloop van Srilankaanse omstandigheden, maar zij weerspiegelen ook meer fundamentele mondiale veranderingen. De vier meest belangrijke tendensen bespreken wij hieronder.

Verzet in een tijd van contraterrorisme

De uitkomst van de oorlog wordt voor een groot deel aan het 'Rajapaksa-model' toegeschreven, maar het is even belangrijk haar te bezien als het verlies van de LTTE. Veranderingen in de internationale context en strategische fouten van het leiderschap liggen aan de rebellenederlaag ten grondslag. De beweging provoocerde de Srilankaanse regering in 2005 en 2006 tot een oorlog, met de aankondiging dat zij zelf een onafhankelijke staat zou afdwingen als de regering niet bereid was water bij de wijn te doen. Dat bleek een faliekante misrekening. De LTTE had onvoldoende beseft dat de mondiale oorlog tegen het terrorisme voor een kanteling van het internationale speelveld had gezorgd. De LTTE werd al eerder als terroristische organisatie aangemerkt (bijvoorbeeld in India en de Verenigde Staten in de jaren '90), maar het sterk vertakte internationale netwerk van de organisatie liep pas werkelijk averij op, toen ook Canada en de Europese Unie de Tijgers op de zwarte lijst plaatsten. Dit had grote gevolgen voor de financieringsbronnen uit de omvangrijke Tamil-diaspora in westerse landen, die beter gecontroleerd en regelmatig onderschept werden.

Met het kerende mondiale tij werd onderhandelen ook een minder aantrekkelijke optie voor de LTTE. De Noorse bemiddelaars – die na het staakt-het-vuren van 2002 bleven proberen de dialoog met de Tijgers open te houden – raakten in steeds groter isolement, als enige statelijke partij die nog bereid was tot formele contacten met de beweging. Dit effect werd versterkt door de hierna beschreven omslag in de invloedssfeer van westerse en oosterse mogendheden. India zag de ondergang van de LTTE als voorwaarde voor een oplossing van het conflict. Het land verschaftte radarapparatuur en inlichtingen over LTTE-activiteiten, bijvoorbeeld over maritieme smokkel. China, Rusland en andere Aziatische landen leverden wapens op afbetaling en gaven diplomatieke rugdekking aan het offensief van de Srilankaanse krijgsmacht. Het militaire apparaat was beter toegerust dan ooit, terwijl de internationale wil in de bres te springen voor een rebellenbeweging juist drastisch was afgenomen.

Het merendeel van de oorlogen die tegenwoordig woeden, zijn *asymmetrische conflicten*, waarbij een of meer statelijke partijen het opneemt tegen een of meer niet-statale gewapende groepen. Vreedzame oplossingen voor dergelijke oorlogen zijn altijd moeizaam geweest. De internationale doctrine van contra-terrorisme maakt het er niet gemakkelijker op. Noorwegen heeft zich de afgelopen twintig jaar in verscheidene landen ontpopt als bemiddelaar en probeerde daarbij veelal een mate van gelijkwaardigheid tussen staat en niet-staat te stimuleren om onderhandelingen mogelijk te maken. Als relatief onmachtig bemiddelaar lag

de nadruk daarbij op het zoeken naar politieke ruimte en compromissen, zonder veel dwang richting één van beide partijen. Of dat model *überhaupt* nog een toekomst heeft, is nu de vraag.

Het bankroet van de 'liberale vrede'

Het tweede mondiale thema dat in Sri Lanka nadrukkelijk speelt, betreft het 'liberal peace'-debat. Vooral in de Angelsaksische literatuur heeft het concept van de liberale vrede de afgelopen tien jaar veel aandacht gekregen. Centraal daarbij stond het idee dat conflictoplossing, democratie en vrije markt elkaar zouden versterken in de zoektocht naar een vreedzame beëindiging van oorlog. In het bijzonder van links georiënteerde academici kwam hier veel kritiek op, niet alleen gestoeld op ideologische bezwaren tegen de *Washington Consensus*,⁷ maar ook op empirische gronden. Marktgerichte hervormingen kunnen weliswaar de broodnodige economische groei op gang brengen, maar ze leiden ook tot maatschappelijke onrust en verzet op een moment dat de politieke verhoudingen toch al hooggespannen zijn. Kort gezegd: vredesprocessen zijn al inherent kwetsbaar. Privatisering, ontslagen en gevoelige bezuinigingen spelen de oppositie alleen maar verder in de kaart.

Sri Lanka was een schoolvoorbeeld van deze dynamiek. De door de *United National Party* (UNP) geleide regering, die in 2001 aan de macht kwam, droeg bovenstaande ideeën volmondig uit. Daarmee leek Sri Lanka een uitgelezen locatie voor internationale donoren om de 'liberale vrede' in praktijk te brengen. Het komt immers niet zo vaak voor dat een ontwikkelingsland in oorlog zélf ambitieuze, liberale hervormingen inzet. Het toenmalige hoofd van de Wereldbank in Sri Lanka vertrouwde één van de auteurs ooit toe dat hij nog nooit in een land had gewerkt waar hij de regering moest verzoeken hervormingen af te remmen.

Het binnenlandse draagvlak voor deze strategie was echter aan erosie onderhevig, terwijl controversiële economische hervormingen en toenadering tot buitenlandse donoren de UNP-regering kwetsbaar maakten voor kritiek. Het was dat electorale sentiment dat in 2005 Mahinda Rajapaksa aan de macht bracht en hem stimuleerde een harde lijn in te zetten, zowel richting de LTTE als tegen buitenlandse inmenging. Sterker nog, het hele idee van vredesonderhandelingen en internationale steun raakte in diskrediet. Vrede is min of meer een taboewoord geworden (ten koste van 'overwinning'), terwijl internationale hulporganisaties die zich uitspreken over deze situatie, toegang tot de voormalig conflictgebieden en het land zelf wordt ontzegd. Srilankaanse organisaties die buitenlandse steun ontvangen, riskeren zichzelf daarmee te diskwalificeren. Sommige organisaties worden zelfs publiekelijk als landverraders weggezet. Voor zover het liberale ge-

dachtegoed dus nog een rol speelt in Sri Lanka, is dat om een zeer onliberale agenda te legitimeren.

De Beijing Consensus?

De openlijke ramkoers van de regering-Rajapaksa ten opzichte van het Westen is ook een afspiegeling van verschuivingen in het internationale machtsveld, in het bijzonder de opkomst van China. Enigszins polemisch zou men kunnen stellen dat de neoliberale uitgangspunten van de 'Washington Consensus' terrein verliezen aan de 'Beijing Consensus',⁸ die sterk stoelt op statelijke soevereiniteit, niet-inmenging in binnenlandse aangelegenheden en de onvoorwaardelijke afwijzing van separatisme, militante minderheidsbewegingen of andere vormen van maatschappelijk verzet die de politieke stabiliteit en de veiligheid van de staat aantasten.

Enige relativering is hier echter op haar plaats. Sino-Srilankaanse betrekkingen hebben een langere geschiedenis en Sri Lanka moet een stevige lijst landen boven zich dulden op het prioriteitenlijstje van Beijing. Niettemin is de intensivering van Sri Lanka's relaties met China een feit. Deze relatie moet primair worden gezien in samenhang met de regionale dynamiek. De *Realpolitik* van Zuid- en Oost-Azië wordt enerzijds gekenmerkt door doorlopende rivaliteit tussen de grote mogendheden (vooral China, India en Japan), en anderzijds door de neiging van kleinere staten allianties aan te gaan die de macht van de naburige 'grootmacht' inperken. In het geval van Sri Lanka houdt dat in dat relaties met Delhi doorslaggevend zijn, maar dat tegelijkertijd naarstig banden worden onderhouden met China, Pakistan en (tot voor kort) het Westen. De opkomst van China heeft echter zichtbare gevolgen voor deze diplomatieke carrousel. Naast Chinese wapenleveranties stelde de band met Beijing de Srilankaanse regering in staat om zowel Indiase als Westerse druk in de wind te slaan. Amerikaanse en Europese kritiek op mensenrechtenschendingen en vermeende oorlogsmisdaden wordt hiermee effectief geneutraliseerd.

De Srilankaanse elite blijft taalkundig, historisch en wat betreft onderwijs sterk op het Westeren gericht, terwijl uiteindelijk de export naar Europa en de Verenigde Staten van aanzienlijk groter economisch belang is dan Chinese investeringen, die in grote mate terugvloeiën naar Chinese bedrijven. Dat neemt echter niet weg dat Sri Lanka één van vele voorbeelden is van tanende westerse invloed. De mogelijkheid ontwikkelingshulp als drukmiddel in te zetten, is bijvoorbeeld danig afgenomen. De invloed van hulp was altijd al beperkt door verdeeldheid onder donoren, maar de sterke groei van Chinese hulp en investeringen (en andere niet-westerse donorlanden) heeft hier definitief een streep door gezet. Naast een veelheid aan leningen

en infrastructuurprojecten zijn de Chinezen betrokken bij de bouw van een diepzeehaven in Hambantota, aan de zuidkust. India ziet dit met argusogen aan. Naast een tussenstop voor Chinese rederijen biedt de haven ook mogelijkheden voor de Chinese marine of inlichtingendiensten. Met het oog op Chinese militaire belangen in India's andere buurlanden vreest Delhi een gestage omsingeling.⁹

Ontwikkeling als pacificatie

Tot slot is wat zich afspeelt in Sri Lanka een weergave van de tendens ontwikkeling in te zetten als instrument voor pacificatie. Ook die gedachte is niet nieuw. Al tijdens de Europese industrialisatie was duidelijk dat het verschaffen van maatschappelijke voorzieningen een middel was om de bevolking gedeisd te houden.¹⁰ Die redenering heeft weinig aan relevantie ingeboet, ook in Den Haag. Nederlandse militairen reisden immers naar Afghanistan af om de 'hearts and minds' van de bevolking voor zich te winnen. Ontwikkelingssamenwerking en veiligheidsinterventies groeien al jaren naar elkaar toe – zij het met horten en stoten en veelal onder protest van humanitaire organisaties. Vaak wordt echter duidelijk dat sociaal-economisch welzijn, hoe belangrijk ook, geen vervanger is voor politieke oplossingen. En vaak blijkt ook dat de bevolking de truc door heeft. Zij accepteert de hulp, maar verpatst daarmee niet noodzakelijkerwijs haar hart of ziel.

De Srilankaanse regering toont zich echter een enthousiast aanhanger van deze strategie. De Tamils hebben zich volgens het regime-Rajapaksa laten misleiden door politieke opruiers en terroristen. Onvrede in Sri Lanka is in hun ogen primair een ontwikkelingsprobleem. Het idee van een etnische identiteit is secundair. 'We zijn allen Sri Lankaan', zo betoogde de president in zijn overwinningrede in mei 2009. De oplossing ligt volgens de regering dan ook niet in het versterken van de rechtspositie van minderheden, erkenning van taal, gelijke kansen of democratische borgen tegen de tirannie van de meerderheid – laat staan in een onafhankelijke Tamil-staat – maar simpelweg in materiële welvaart en economische vooruitgang.

Het verlies van de LTTE werd daarom op de voet gevolgd door ambitieuze ontwikkelingsplannen als 'Mahinda Chintanaya' (letterlijk Mahinda's plan, nationaal), 'Negenahira Navodaya' (wederopstanding van het oosten), en 'Uthuru Wasanthaya' (lente van het noorden). Nieuwe wegen, bruggen en energiecentrales worden de hemel in geprezen; de foto's van deze bakens van vooruitgang vormden de kern van Rajapaksa's presidentiële herverkiezingscampagne in 2010.

De hachelijke aanname is dat deze investeringen minderheidsgrievens naar de achtergrond dwingen, op-

dat de politieke machtsverhoudingen en etnische ongelijkheid kunnen blijven voor wat ze zijn.

Sri Lanka's Aziatische donoren lijken zich hier goed in te kunnen vinden. Voor zover binnenlandse verhoudingen hun überhaupt een zorg zijn, past de strategie goed in het aloude Oost-Aziatische model van een 'developmental state': sterke statelijke structuren die de samenleving vormgeven naar gelang de noden van economische groei. Democratische rechten, verdelingsvraagstukken en het welzijn van minderbedeelden worden daaraan ondergeschikt gemaakt. Protest, laat staan opstand, wordt in de kiem vermoord. Het is op zijn minst ironisch dat Sri Lanka – ooit het toonbeeld van een ontwikkelingsland dat groei combineerde met democratische machtswisselingen, vrouwenkiesrecht en hoge scores voor levensverwachting, alfabetisme, onderwijs en gezondheidszorg – zich nu zo uitdrukkelijk laaft aan het veel repressievere Oost-Aziatische model.

Conclusie

Het tragische einde van de oorlog in Sri Lanka was primair te wijten aan de militaire keuzen en politieke halsstarrigheid van beide partijen: zowel de regering als de LTTE. De afloop en nasleep van het conflict werden echter sterk beïnvloed door de internationale context. Veranderende machtsverhoudingen (in het bijzonder de opkomst van China) en dominante doctrines (anti-terrorisme, de kritiek op het liberale-vrede-model en het gebruik van ontwikkeling voor pacificatie) manifesteerden zich nadrukkelijk in Sri Lanka. Daarmee is de situatie in Sri Lanka niet alleen een kwestie van humanitaire zorg op een klein, ver weg gelegen eiland, maar ook een echoscopie van een veel bredere combinatie van mondiale ontwikkelingen. Het is goed mogelijk dat andere landen elementen van het 'Rajapaksa-model' overnemen, met alle gevolgen van dien. Dat betekent ook dat de rol van kleine, westerse liberale democratieën zoals Noorwegen en Nederland verandert. De niche voor dergelijke landen om met een fors hulpbudget, bilaterale en multilaterale toewijding en de 'soft power' van goede wil en een redelijk pleidooi voor menselijke waardigheid wat te bereiken, lijkt met rasse schreden kleiner te worden.

Bart Klem promoveert aan de Universiteit Zürich op de transitie in Oost-Sri Lanka van 2000 tot heden.

Reinout Pieneman is werkzaam bij ZOA Vluchtelingzorg in Sri Lanka.

Susanne Kamerling is wetenschappelijk medewerker bij Instituut Clingendael.

Noten

- 1 Zie in dit blad het artikel van Lucien Stöpler en Georg Frerks, 'Kindsoldaten in Sri Lanka: onverwerkte erfenis van bloedig conflict', april 2010, blz. 205-210 [eindred.].
- 2 Report of the Secretary General's Panel of Experts on Accountability in Sri Lanka, 31 maart 2011.
- 3 <http://www.channel4.com/programmes/sri-lankas-killing-fields/40d>
- 4 V.K. Shashikumar, 'Lessons from the war in Sri Lanka', in: *Indian Defence Review*, oktober 2009.
- 5 O.a. door middel van seminars en veldbezoeken, zoals het seminar 'Defeating Terrorism - Sri Lankan Experience', Colombo, 31 mei – 2 juni 2011 (www.defence.lk).
- 6 Voor discussie zie bijv. Shashikumar, a.w. noot 3; en D. Lewis, 'The failure of a liberal peace: Sri Lanka's counter-insurgency in global perspective', in: *Conflict, Security & Development*, 10(5), 2010, blz.: 647-671.
- 7 De oriëntatie op neoliberaal beleid ten aanzien van ontwikkelingslanden die vanaf de jaren '80 dominant werd, en die geïnstitutionaliseerd via de Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds. In de *Internationale Spectator* werd het begrip gehanteerd in het artikel van Han Dorussen en Hugh Ward, 'Liberal peace en economische diplomatie', februari 2010, blz. 91-93 [eindred.].
- 8 J. Goodhand, D. Rampton, R. Venugopal & N. de Mel, *Strategic Policy Assessment*. Persoonlijke communicatie één van de auteurs. 2011.
- 9 S. Kamerling, 'China, India en de strijd op/om Sri Lanka,' in: *JASON*, nr. 2, 2009, blz. 3-5.
- 10 M. Cowen & R. Shenton, *Doctrines of Development*, Londen: Routledge, 1996.

Mondiale trends en buitenlands beleid

Geregeld verschijnen er studies over de positie van Nederland in de wereld en de toekomst van het Nederlandse buitenlands beleid. Zo verschenen afgelopen jaar, onder andere, de *Verkenningen* van het ministerie van Defensie, het rapport *Minder pretentie, meer ambitie* van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) over ontwikkelingssamenwerking en, van dezelfde organisatie, het rapport *Aan het buitenland gehecht* over de gevolgen van de mondiale veranderingen voor het Nederlands buitenlands beleid.¹

Mondiale trends raken uiteraard niet alleen Nederland: in een aantal gelijkgezinde landen zijn de afgelopen jaren allerlei studies, rapporten en witboeken gepubliceerd waarin nadrukkelijk wordt gekeken naar de positie van het land en de toekomst van het buitenlands beleid in een veranderende wereld.² Al deze studies proberen greep te krijgen op de veranderende wereld door mondiale trends en inzichten te vertalen naar de eigen nationale context. Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen deze studies? Wat voor aanbevelingen worden er gedaan en zijn deze bruikbaar voor het Nederlands buitenlands beleid?

Studies naar het buitenlands beleid

Wat direct opvalt zijn de *overeenkomsten* tussen de in de studies beschreven analyses en uitdagingen voor het buitenlands beleid. Ook de verscheidenheid aan auteurs (regeringen, ministeries, denktanks) en de verschillen tussen de landen (omvang, invloed en middelen) maken deze overeenkomsten interessant. Natuurlijk kunnen ze verklaard worden doordat de landen deel uitmaken van dezelfde wereld, maar de overeenkomsten gaan dieper. Alle studies delen namelijk de conclusie dat de internationale machtspositie van het eigen land en de daarbij behorende mogelijkheden de wereld naar eigen evenbeeld te scheppen in de toekomst zullen afnemen. Of, zoals de Australische studie een eerder rapport citeert: 'The choice for Australia is between accepting the required costs of effective overseas representation or accepting less independence for the country as a whole, a greater need to accommodate to circumstances influenced or deter-

mined by others, and ultimately a greater risk to [...] its value system [...] and [...] its material welfare.'³

Voor deze ontvullende conclusie vindt men in alle studies een beschrijving en analyse van de veranderende wereld. Deze analyses, die verschillen in termen van 'trends' tot 'game changers' (Canada), lopen daarbij vaak naadloos over in een overzicht van de uitdagingen en *wicked problems* (Australië) die eruit voortkomen. Niet verrassend worden mondialisering, de informatierevolutie en demografische ontwikkelingen aangedragen als de achterliggende trends van de huidige veranderingen in de wereld. Vervolgens dragen de studies de verschuivende internationale machtsbalans, als gevolg van de groei van niet-westerse economieën en de toenemende invloed van het groeiende aantal niet-statelijke actoren (van milieubewegingen tot private militaire organisaties), aan als de voornaamste uitdaging voor het buitenlands beleid.

Deze en andere internationale ontwikkelingen leiden de WRR tot zijn conclusie dat de huidige wereld een 'hybride wereld' is, waar enerzijds statelijke relaties en harde materiële belangen weer aan betekenis winnen en anderzijds de groeiende netwerken van niet-statelijke actoren verder geïntegreerd moeten worden in de internationale besluitvorming.⁴ De studies wijzen daarnaast allemaal op de snel veranderende en complexe internationale agenda die gevuld is met vele grensoverschrijdende uitdagingen bij thema's als schaarste, terrorisme en klimaatverandering.

Visie op een modern buitenlands beleid

Binnen deze wereld moet het buitenlands beleid vandaag de dag zijn weg vinden. Meestal met de vooropgezette bedoeling om de wereld naar eigen inzicht te veranderen, maar in werkelijkheid vaker reagerend als antwoord op de vele complexe en onverwachte gebeurtenissen die er plaatsvinden. Dat het geen geringe opgave is tussen deze uitersten tot reële en doeltreffende aanbevelingen te komen, blijkt wel uit de weinig concrete of juist heel specifieke aanbevelingen die in de studies genoemd worden. De 'aanbevelingen', die hierna worden samengevat, kunnen daarom beter ge-

lezen worden als een allesomvattende visie op een modern buitenlands beleid.

Een intrigerend onderdeel van deze visie is het van oorsprong Noorse argument (zie ook de WRR en in mindere mate de Canadese studie) dat de eigen nationale belangen in toenemende mate veranderen in *gedeelde* en *verlengde* nationale belangen.⁵ Veel van de thema's op de internationale agenda raken meer landen tegelijkertijd. Soms, bijvoorbeeld in het geval van milieuvervuiling, zelfs tot in de kern van hun bestaan. Omdat het enige efficiënte antwoord op deze grensoverschrijdende problematiek een gezamenlijk beleid is, hebben landen een gedeeld belang in de aanpak van deze uitdagingen. Tegelijkertijd wordt er gesproken over verlengde belangen, omdat vooral kleine landen de eerbiediging van het internationaal recht en mondiale vrijhandelsafspraken niet langer los kunnen zien van wat voorheen hun primaire veiligheidsbelangen waren. Zo kan Noorwegen zijn welvaart niet los zien van internationale afspraken in het VN-Zeerechtverdrag over de eigendom van de olie en vis voor zijn kusten. Helaas blijft het vooralsnog bij een herformulering; die echter nog altijd genoeg ruimte laat voor de eigen *nationale* ideeën over de beste beleidsreactie op deze *gedeelde* en *verlengde* belangen.

Niettemin geeft de herformulering van dit kernbegrip (nationale belangen) van het buitenlands beleid wel de nog altijd groeiende rol van internationale samenwerking aan: met andere landen via bilaterale of multilaterale kanalen, maar ook met het groeiend aantal niet-statelijke actoren. Paradoxaal genoeg wordt er in de studies ondanks de internationalisering en grensoverschrijdende uitdagingen met nadruk ook gewezen op de *nabije regio*. Niet alleen vanwege de directe economische en veiligheidsvoordelen, maar ook en vooral als een indirecte bron van invloed naar (en waarborg tegen) het mondiale niveau. Net als de WRR ziet bijvoorbeeld ook een van de Britse studies mogelijkheden voor de EU om als 'platform' voor het wereldtoneel te dienen.⁶ Zelfs Australië wijst op het *vérstrekkende* belang van regionale samenwerking door te benadrukken dat het land juist niet tot een 'natuurlijke, regionale groep of economisch blok' behoort en dus geen mogelijkheden heeft om eenvoudig via zo'n groep of blok zijn 'invloed te vergroten'.⁷

Naast regionale samenwerking staan 'netwerken' en een netwerkvisie centraal in het merendeel van de studies. Bij een *netwerkvisie* draait het om het aangaan en faciliteren van (informele) relaties met betrokken spelers (en hun netwerken) in binnen- en buitenland

en op alle mogelijke niveaus. Door de kennis en vaardigheden van al deze spelers te combineren, worden de legitimiteit, flexibiliteit en het probleemoplossend vermogen van het buitenlands beleid versterkt. Niet langer gaat men uit van kleine groepen ambtenaren en deskundigen: de gehele samenleving moet betrokken worden bij het buitenlands beleid – iets dat de Amerikanen *civilian power* noemen en waarvoor de Canadezen het begrip *whole-of-society* hebben geïntroduceerd.⁸ Over de manier waarop deze netwerken precies ingekleed moeten worden, blijven de meeste studies helaas toch weer in algemene frasen steken.

Duidelijker zijn de studies als het aankomt op het belang van *coherentie* binnen deze veelheid van actoren en onderwerpen. Vooral *strategische planning* en het stellen van *prioriteiten* worden genoemd om de aanwezige kennis en middelen te bundelen tot een effectiever buitenlands beleid. Net als bij de netwerken laat de invulling van deze prioriteiten ook te wensen over. De meer brede, algemene prioriteiten vallen vaak nog wel aan te duiden (denk aan nationale belangen als welvaart of vrede), maar daarna staat alles open ter discussie. Een poging meer duidelijkheid in deze belangendiscussie te scheppen kan gevonden worden in de Noorse studie, die het *prioriteitsprincipe* introduceert (later uitgewerkt door de WRR).⁹ Dit principe stelt dat een land alleen in moet gaan op de aanpak van onderwerpen en gebeurtenissen als ze (a) het land werkelijk raken; en (b) als het betrokken land een verschil kan maken in de uitkomst. Helaas blijkt dit principe in de praktijk moeilijk uitvoerbaar. Het helpt nieuwe prioriteiten vast te stellen, maar geeft geen handvatten om een afweging tussen gelijkwaardige belangen te maken.¹⁰

In alle studies wordt ten slotte veel aandacht besteed aan de *organisatie* van het buitenlands beleid. Het is hier dat de bovenstaande analyses en inzichten een vertaalslag (zouden moeten) maken naar meer concrete en praktische aanbevelingen. De details van deze organisatieadviezen verschillen per land, maar ze draaien veelal om het bevorderen van de communicatie, kennis en flexibiliteit van de organisatie. De aanbevelingen, die variëren van het personeelsbeleid van de ministeries van buitenlandse zaken en de diplomatieke instrumenten tot de opzet en organisatie van ambassades, laten geen enkel aspect van het buitenlands beleid ongemoeid. Het is echter tekenend voor de originaliteit van de aanbevelingen dat veel van de aansprekende adviezen over bijvoorbeeld publieksdiplomatie, publiek-private samenwerking, reservepoules van

beleidsexperts, typen vertegenwoordigingen en meer strategische planning al in het huidige Nederlands buitenlands beleid zijn terug te vinden – al dan niet in het officieel beleid gegoten.¹¹

De vertaling naar Nederland

Naast de algemeen bekende analyses en weinig vernieuwende aanbevelingen behandelen de studies dikwijls nog een aantal bredere beleidsvraagstukken. Dit betreffen vraagstukken die te vergelijken zijn met Nederlandse discussies over bijvoorbeeld de ankers van het Nederlands buitenlands beleid (de trans-Atlantische relatie, de Europese Unie en het multilateraal bestel) of over de gevolgen van de bezuinigingen en het afnemend publieke draagvlak voor het Nederlands buitenlands beleid.

De Nederlandse discussie over de ankers van het buitenlands beleid staat voor de drie vaste routes die Nederland de afgelopen zestig jaar heeft bewandeld om zijn belangen te behartigen. Als gevolg van de mondiale trends staat echter niet alleen de positie van Nederland onder druk, maar nemen ook de effectiviteit en legitimiteit van deze vertrouwde ankers af. Om onze Nederlandse belangen te kunnen blijven behartigen, wordt daarom gesuggereerd dat Nederland zich volledig moet gaan richten op de Europese samenwerking, zelfs als dit eventueel ten koste gaat van de andere ankers.¹²

Voor deze discussie is het leerzaam eens te kijken naar een soortgelijk debat dat in Canada gevoerd wordt: over de zogenoemde *double-clutch*.¹³ Hierin wordt het buitenlands beleid weergegeven als een autobestuurder die moet kiezen uit één van de twee versnellingen die ter beschikking staan – de Verenigde Staten of multilaterale samenwerking – en die men het liefst tegen elkaar uitspeelt om zoveel mogelijk zeggenschap te behouden. De Canadese studie benadrukt echter dat dit een schijn discussie is. In de praktijk blijkt namelijk dat beide versnellingen zowel internationaal als binnen de Canadese besluitvorming vloeiend in elkaar overlopen. Het strakke onderscheid bestaat niet en werkt contraproductief. Door soepel te schakelen zou het Canadees buitenlands beleid juist aan kracht kunnen winnen. Een goede reputatie op het multilaterale vlak kan immers de argumenten richting de Verenigde Staten kracht bijzetten, terwijl een goede relatie met de Verenigde Staten op haar beurt de multilaterale positie van Canada ten goede komt. Vertaald naar de Nederlandse situatie is het dus niet verstandig om op voorhand één van de drie Nederlandse ankers

uit te sluiten omdat het traditioneel beleid in de *huidige* mondiale situatie onder druk staat. Daar staat tegenover dat het even onverstandig is star vast te houden aan een (trans-Atlantisch) anker omdat die in het verleden succesvol is gebleken.

De overige Europese studies, inclusief het Noorse rapport, beantwoorden de vraag wat dan eventueel wel een verstandige koers is, door unaniem te adviseren dat er meer ingezet moet worden op de Europese samenwerking. Dit doen ze niet omdat dit de meest 'verstandige' keuze is (ze besteden allemaal wel degelijk aandacht aan de recente Europese financiële en politieke perikelen), maar omdat de afzonderlijke landen eigenlijk weinig keus hebben. De groeiende rol van de EU in de dagelijkse praktijk van het binnen- en buitenlands beleid van haar lidstaten dwingt landen om hun vizier op Europa te richten en meer in te zetten op de Europese samenwerking. Als deze lijn zich doorzet, dan lijkt het erop dat de praktijk van de Europese samenwerking op den duur de lidstaten, inclusief Nederland, zelfs de vrijheid van een keuze voor meer of minder Europa zal ontnemen.

Nederland staat ten slotte niet alleen in de vraag hoe het om moet gaan met de bezuinigingen op de instrumenten van, en met het minder vanzelfsprekende draagvlak voor zijn buitenlands beleid. Ten aanzien van de instrumenten van buitenlands beleid doet iedere studie een oproep tot meer investeringen, minder bezuinigingen, dan wel een combinatie van beide. De argumenten die gebruikt worden, zijn daarbij meer van hetzelfde: het toenemend belang van een goede vertegenwoordiging in de huidige netwerkwereld, de relatief kleine investering in vergelijking met andere instrumenten van buitenlands beleid en de observatie dat er gewoonweg niet veel meer valt te bezuinigen zonder dat er taken moeten worden afgestoten. Desondanks wordt er toch bezuinigd. Waar de klappen vallen – personeel, posten, departement of een meer cryptische 'kwaliteit en effectiviteitslag' – is eigen aan elk land afzonderlijk, zo blijkt uit de studies. Het takenpakket lijkt er in ieder geval niet mee af te nemen, al was het maar omdat de huidige mondige, internationaal actieve burger daar geen genoeg mee neemt.

Om de burger hierin tegemoet te komen en tegelijk het draagvlak en de legitimiteit van het buitenlands beleid te vergroten, erkennen bijna alle studies het belang van een betere *outreach* naar de eigen achterban. Zo wordt geadviseerd het parlement meer bij het buitenlands beleid te betrekken, inspraakmomen-

ten te organiseren, de beeldvorming en informatievoorziening vanuit het ministerie te verbeteren of de consulaire dienstverlening te versterken. Het probleem bij veel van deze voorstellen, ook voor Nederland, is echter dat alleen de kleine groep mensen die op voorhand al geïnteresseerd is in het buitenlands beleid, zich actief met de totstandkoming en uitvoering ervan zal gaan bezighouden. Ook hier leveren de studies dus geen wondermiddel, alleen de troost dat Nederland niet het enige land is dat met deze vragen worstelt.

Conclusie

Naar aanleiding van dit type studie wordt altijd gehoopt op een aantal concrete aanbevelingen – een soort *roadmap* die het liefst het huidige regeringsbeleid onderstreept of, als het niet anders kan, in ieder geval eenvoudig in een lijn te schuiven is. Vaak stellen de studies teleur. Ze behandelen nooit alle echt belangrijke aspecten, ze beschrijven problemen zonder concrete oplossingen aan te dragen of ze leveren oplossingen die in de praktijk niet uitvoerbaar zijn. Recent is er in dit blad nog behoorlijke – en terecht – kritiek geuit op het WRR-rapport *Aan het buitenland gehecht*.¹⁴

Ook internationaal pakken de studies niet altijd uit zoals gehoopt. Een uitgebreide studie van de Canadese overheid, het *Canadian International Policy Statement* uit 2005, was op voorhand al zo verzand in aanhoudende discussies binnen overheid en politiek, dat zij uiteindelijk niet eens officieel gepubliceerd is.¹⁵ Dat deze politieke discussies en de eruit resulterende teleurstelling gevolg zijn van de vele tegenstrijdige belangen, spreekt voor zichzelf. Soms is er sprake van een bewuste beslissing, omdat auteurs geen politieke keuzen willen of mogen maken. Vaker is het simpelweg een gevolg van de moeilijke, zo niet onmogelijke opgave brede mondiale trends te vertalen naar concrete en praktische aanbevelingen. Hoe graag men het ook zou willen: het buitenlands beleid is niet grijpbaar.

Johannes Kester studeerde Internationale Betrekkingen. Hij was als stagiair verbonden aan de WRR (2009), de Nederlandse ambassade in Riyadh (2009) en Instituut Clingendael (2010-2011).

Noten

1 Ministerie van Defensie, *Eindrapport Verkenningen 2010: Houvast voor de krijgsmacht van de toekomst*, Den Haag, 2010; Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Minder pretentie, meer ambitie: ontwikkelingshulp die verschil maakt*, rapporten

aan de regering no. 84, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010; Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Aan het buitenland gehecht: over verankering en strategie van Nederlands buitenlandbeleid*, rapporten aan de regering no. 85, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010.

- 2** In dit artikel wordt gekeken naar studies die vooral betrekking hebben op het algemene strategische buitenlands beleid van een land. Naast het WRR-rapport *Aan het buitenland gehecht* betreffen dit: **Australië**: LOWY Institute for International Policy, *Australia's Diplomatic Deficit: Reinvesting in our instruments of international policy*, A Blue Ribbon Report, Sydney, 2009; **Canada**: Canadian International Council, *Open Canada: A Global Positioning Strategy for a Networked Age*, 2010 (www.onlinecic.org); **Denemarken**: Ministry of Foreign Affairs of Denmark, *Diplomacy in a boundless world: Ministry of Foreign Affairs of Denmark [executive summary]*, Kopenhagen, 2006; **Noorwegen**: Norwegian Ministry of Foreign Affairs, *Interests, Responsibilities and Opportunities: The main features of Norwegian foreign policy*, report No. 15 (2008-2009) to the Storting, Oslo, 2009; **Verenigd Koninkrijk**: Het Chatham House-project *Rethinking the UK's International Ambitions and Choices*. Specificatie: R. Niblett, 'Playing to its Strengths: Rethinking the UK's Role in a Changing World', *Briefing Paper 2010/01*, Londen: Chatham House, 2010; A. Evans & D. Steven, 'Organizing for Influence: UK Foreign Policy in an Age of Uncertainty', *Report*, Londen: Chatham House, 2010; **Verenigde Staten**: U.S. Department of State, *Leading through Civilian Power: the First Quadrennial Diplomacy and Development Review*, 2010; **Zweden**: Swedish Ministry of Foreign Affairs, *Utrikesförvaltning i världsklass [executive summary]*, (SOU 2011:21), Stockholm, 2011.
- 3** LOWY Institute (a.w. noot 2) op blz. 7 citeert: Department of Foreign Affairs, *Review of Australia's overseas representation*, Canberra: Australian Government Publishing Service, 1986.
- 4** WRR, *Aan het buitenland gehecht*, a.w. noot 1, blz. 229-230.
- 5** Norwegian Ministry of Foreign Affairs, a.w. noot 2, blz. 95-98; WRR, *Aan het buitenland gehecht*, blz. 57.
- 6** Niblett, a.w. noot 2, blz. 13; WRR, *Aan het buitenland gehecht*.
- 7** LOWY Institute, VIII.
- 8** Canadian International Council, blz. 31; en U.S. Department of State (a.w. noot 2).
- 9** Norwegian Ministry of Foreign Affairs, a.w. noot 2, blz. 96. Zie ook de Noorse voorstudie: L. Lunde, H. Thune, e.a., *National interest: foreign policy for a globalised world, the case of Norway*, Oslo: Norwegian Ministry of Foreign Affairs, 2008.
- 10** M. Klem & J. Kester, *Het buitenlands beleid van middelgrote landen*, webpublicatie nr. 58, Den Haag: WRR, 2011, blz. 18.
- 11** Zie recent: Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Kamerbrief Modernisering Nederlandse Diplomatie*, DGES 06-2011, Den Haag.
- 12** J. Rood, 'Nederlands buitenlands beleid in de spiegel van de toekomst', in: *Internationale Spectator*, januari 2010, blz. 8-11.
- 13** Canadian International Council, a.w. noot 2, blz. 25-26.
- 14** M. Segers, 'Europa en Instrumentalisme', in: *Internationale Spectator*, maart 2011, blz. 152-154.
- 15** Foreign Affairs and International Trade Canada, *Canada's International Policy Statement: a Role of Pride and Influence in the World – Overview*, Ottawa, 2005.

Respons Jan Wijenberg

N.a.v.: Alfred Pijpers, 'Het Palestijnse luchtkasteel', in: *Internationale Spectator*, september 2011, blz. 459-462.

Eenzijdigheid troef bij beoordeling Hamas

De redactie heeft gevraagd om commentaar op Alfred Pijpers' artikel 'Het Palestijnse luchtkasteel'. Na overleg met Dries van Agt antwoord ik: dat doen wij niet. Tijdens voordrachten in het land worden wij herhaaldelijk geconfronteerd met zionistische opposanten. Zij poneren steeds dezelfde stellingen, zelfs in vergelijkbare zinsconstructies. De bron is Hasbara, de Israëliische propagandamachine. Vier vaste onderwerpen zijn: de Palestijnen hebben in 1947 de unieke kans laten lopen om vrijwillig meer dan de helft van hun territorium op te geven in ruil voor vrede; geweld vormt het belangrijkste ingrediënt in de relatie met Israël; er is geen Palestijnse staat; en Hamas streeft naar de vernietiging van Israël.

Pijpers opent met drie, ons vertrouwd in de oren klinkende, paragrafen over de Palestijnen: 'Geen politieke deling aanvaard', 'Geweld staat voorop' en 'Geen staatsvorming'. Pijpers besteedt geen enkele aandacht aan de invloed van de wurgende greep van de Israëliische bezetter. Wij zijn het beu om deze manifest eenzijdige voorstelling van

zaken opnieuw te moeten weerleggen.

Pijpers schetst vervolgens het bekende eenzijdige beeld van Hamas. Jan Elshout (*Internationale Spectator*, jrg. 61, nr 3, maart 2007), Floor Janssen (*Clingendael Security Papers*, nr 8, 2009) en Sara Roy (*Hamas and Civil Society in Gaza: Engaging the Islamist Social Sector*, Princeton University Press) geven op grond van solide onderzoek een genuanceerd beeld van Hamas. Dat doet ook dr. Jeroen Gunning in zijn gezaghebbende studie *Hamas in Politics* (Londen: Hurst and Company, 2007). Het vermag allemaal geen invloed te hebben op het denken en schrijven van Pijpers.

De Palestijnen zouden volgens Pijpers weinig vrienden hebben, Israël daarentegen veel trouwe medestanders. Duidelijk is dat hij niet mee resoneert met het internationaal politiek denken, dat ook in gerenommeerde internationale media steeds vaker tot uiting komt. Is het hem zelfs ontgaan dat de regering-Netanyahu in kommer en kwel verkeert nu alle voortekenen erop wijzen dat het verzoek van de

Palestijnen om erkenning van de staat Palestina, indien inderdaad voltoerd, straks in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties een overweldigende bijval gaat krijgen?

Als Pijpers' visie onhoudbaar is, wat moet ervoor in de plaats worden gesteld? Wij raden lezers die dat nog niet hebben gedaan, drie artikelen ter lezing aan: 'Erkenning Palestijnse staat redt kans op vrede' (Van Agt, Andriessen, Brinkhorst & Van den Broek); 'Vredesbeleid Midden-Oosten kabinet-Rutte: geen succes' (Wijenberg); en 'Palestijnse eenheidsregering: de EU moet ermee samenwerken' (Casalin & Herremans). Deze bijdragen zijn verschenen in dezelfde uitgave van de *Internationale Spectator* als die van de heer Pijpers (jrg. 65, nr 9, september 2011).

Drs J.J. Wijenberg was van 1970 tot zijn pensionering in 2003 werkzaam bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Van 1987 tot 2003 was hij op verscheidene plaatsen ambassadeur.

Repliek Farah Karimi

N.a.v. Karel Koster, 'Bescherming van burgers ook in Libië?' (*Internationale Spectator*, september 2011, blz. 472-473), respons op het artikel van Farah Karimi & Suying Lai, 'Van passief toekijken tot actief ingrijpen: de VN- Veiligheidsraad en bescherming van burgers', in: *Internationale Spectator*, juni 2011, blz. 325-328.

Militair optreden zonder mandaat van de VN

Karel Koster besteedt in zijn respons veel aandacht aan de rol van de VN-Veiligheidsraad als het gaat om de bescherming van burgers. De kwestie van tegenstrijdige politieke doelen betreffende Resolutie 1973 wordt door ons wel degelijk geadresseerd.

De opstand in Libië heeft duidelijk aangetoond dat het Libische volk zijn politieke en democratische rechten opeist. Het regime-Khaddafi heeft met grof geweld de opstand onderdrukt, waarbij vele doden en ongekende gewelddadigheden zijn te betreuren. Terecht stelde daarom de in maart 2011 aangenomen VN-resolutie 1973 de bescherming van burgers voorop. Naarmate het conflict escaleerde, meenden wij, geheel in lijn met het betoog van de heer Koster, dat wat betreft de uitvoering van Resolutie 1973 er sprake is van een zogenaamde 'mission creep'. Ging het aanvankelijk om een humanitaire missie om de bevolking te beschermen, niet veel later maakten de Westerse leiders duidelijk dat het regime-Khaddafi moest verdwijnen. De bondgenoten koersten aan op een *regime change*, niet alleen in woorden maar ook in daden. Minister van Buitenlandse Zaken Rosenthal voorspelde de gevolgen al op 23 april in *de Volkskrant*. 'Het laatste wat we willen doen is playing around met 1973. Dat legt

beperkingen op aan wat de NAVO kan doen. Als we de resolutie oprekken, halen we in dit soort situaties nooit meer een mandaat van de Veiligheidsraad.' Wijze woorden van de minister, die overigens geen enkel probleem had met een verschuiving van doelen. In de VN-Veiligheidsraad komen nu met de grootste moeite, in een sfeer van wantrouwen, schamele sancties tegen Syrië tot stand. Volgens China en Rusland is de NAVO met de bombardementen de aard en de strekking van VN-resolutie 1973 ver te buiten gegaan. Resolutie 1973, inclusief de 'mission creep', is nu een belangrijk precedent voor toekomstige missies die onder de noemer van bescherming van burgers worden uitgevoerd.

Libië laat ook zien dat door gebrek aan betrouwbare informatie en gedegen kennis de discussies en besluitvorming over de bescherming van burgers belemmerd wordt. In ons artikel gaven we duidelijk aan dat *militair optreden buiten het mandaat* de geloofwaardigheid en de legitimiteit van het concept 'bescherming van burgers' ondermijnt. 'Bescherming van burgers' treft dan hetzelfde lot als 'Responsibility to Protect' en 'Humanitaire Interventie'. Beide begrippen zijn inmiddels gepolitiseerd: ze worden geassocieerd met oneigenlijke militaire interventies. Het ligt voor de hand de

aandacht voor burgers en bescherming van burgers te verduidelijken, verder aan te scherpen en te voorkomen dat het laatste doel opgevoerd wordt om andere politieke (militaire) belangen te verhullen.

Natuurlijk is het niet zo dat alleen door *monitoring* en rapportering burgers beter zullen worden beschermd. Wél is de vergaring van *informatie* over de bedreigingen waarmee burgers in conflicten kampen, inclusief de wijze waarop burgers beschermd kunnen worden, een belangrijke eerste stap in het begrijpen en aanpakken van schendingen van het internationaal humanitair recht. Het leidt tot een afname van de rol van politieke belangen bij de vormgeving van missies. Het voorkomt dat bescherming van burgers ingezet wordt voor andere politieke (militaire) belangen. Besluitvormers zullen dan op basis van gedegen kennis kritisch militaire missies op hun merites beoordelen, en zich niet voor een karretje laten spannen. Alleen met voldoende informatie kan er immers effectief worden opgetreden. Een optreden dat is gebaseerd op de bedreigingen waar burgers mee kampen. Dat is waar het uiteindelijk om gaat.

Farah Karimi is algemeen directeur van Oxfam Novib.

Filmrecensie David Criekemans

De rubriek Filmrecensies staat onder redactie van Floor Janssen.
Voor ideeën en suggesties: fjanssen@clingendael.nl

De geopolitieke strijd om olie

Titel: *Syriana*

Regisseur: *Stephan Gaghan*

Uitgebracht door: *Warner Brothers in samenwerking met Participant Productions*

Muziek: *Alexandre Desplat*

Vertolking: *George Clooney, Matt Damon, Jeffrey Wright, Amanda Peet, Christopher Plummer, Alexander Siddig, e.a.*

Bijzonderheden: *George Clooney kreeg in 2005 een Oscar voor beste bijrol*

Jaar: *2005 (maar meer dan ooit actueel)*

Beschikbaarheid: *verkrijgbaar op dvd en Blu-ray*

Noord-Afrika en het Midden-Oosten staan sinds begin 2011 in brand. Letterlijk en figuurlijk. Waarom koos het Westen ervoor nu net in Libië de opstandelingen militair bij te staan? Om de burgerbevolking te beschermen? Waarom aarzelt men dan in Syrië? Commentatoren verwijzen hierbij nogal eens naar het vierletterwoord: olie.

De geopolitieke strijd om olie, daarover gaat het in deze mees-

terlijke film *Syriana* van regisseur Stephan Gaghan uit 2005. Meer dan ooit is deze film actueel. Het script is gebaseerd op het boek *See no Evil: The True Story of a Ground Soldier in the CIA's War on Terrorism* van Robert Bear. 'Everything is connected' ('alles is met elkaar verbonden') – dat is de ondertitel van deze film. Het weerspiegelt de complexiteit van onze wereld en de wijze waarop elk van onze levens op de ene of andere ma-

nier toch weer gekoppeld is aan de fossiele economie en in het bijzonder de olie-economie. De opbouw van de film is dan ook complex. Vijf tot zes grote verhaallijnen doorkruisen elkaar. We volgen verschillende personages met uiteenlopende achtergronden en nationaliteiten, wier levens met elkaar verbonden zijn, soms zonder het van elkaar te weten.

©Warners Brothers; Participant Productions

©Warners Brothers; Participant Productions

In de *eerste verhaallijn* volgen we Bob Barnes (George Clooney), inlichtingenofficier bij de CIA, die sinds 1982 in het Midden-Oosten allerlei 'klusjes' voor de Verenigde Staten opknapt, tot 'zijn' levering van een Amerikaanse raket in Iran in de verkeerde handen lijkt te vallen. Hij kan niet ophouden er memo's over te schrijven binnen de CIA, zelfs niet als hij weggepromoveerd wordt naar een 'desk job'. Hierdoor maakt hij zichzelf in de dienst onmogelijk, en wordt hij uiteindelijk bijna 'weggeruimd' door zijn voormalige collega's.

In *verhaallijn twee* ontmoeten we een Jihadi-rekruteerder die de raket van Barnes in ontvangst neemt en later weer opduikt in de film.

In *verhaallijn drie* volgen we advocaat Bennett Holiday (Jeffrey Wright), die als externe consultant gevraagd wordt de recente fusie van de energiereus Connex met de kleinere firma Killen onder de loep te nemen. Deze fusie zou de 23ste economie in de wereld creëren, het grootste Amerikaanse bedrijf. De Amerikaanse overheid stelt vragen bij de *deal*, als er geluiden van moge-

lijke corruptie opduiken. Waarom en hoe heeft het kleine Killen als enige de rechten gekregen op het Tengiz-olieveld in Kazachstan? Was hier corruptie in het spel? Zo ja, in hoeverre, en wie is erbij betrokken? Holiday moet zorgen voor de illusie van 'due diligence', een juridische term die verwijst naar onderzoek omtrent voorkennis van zakenmensen voordat een contract getekend wordt. Uiteindelijk zal Holiday niet meer dan enkele symbolische 'slachtoffers' ten tonele kunnen voeren: bedrijfsleiders, die na hun korte gevangenisstraf wellicht kunnen uitkijken naar een mooi 'trust fund'. De fusie van Connex met Killen gaat rustig door.

In de *vierde verhaallijn* volgen we twee jonge Pakistaanse oliearbeiders in het Midden-Oosten. Na de fusie tussen Connex en Killen worden ze werkloos. Ze raken aan lager wal en worden slecht behandeld door de Arabische politie. De enige die voor hen zorgt is de islamitische school. Daar krijgen ze tenminste eten, maar ook worden ze blootgesteld aan radicale jihadi-theorieën. De Jihadi-rekruteerder uit verhaallijn twee zal hen als 'uitverkorenen'

beschouwen voor een grootse actie, het inzetten van de Amerikaanse raket op een bootje tegen een gloednieuwe LNG-tanker.

In de *vijfde verhaallijn* volgen we een energieanalist in Genève, Bryan Woodman (Matt Damon). Hij wordt met zijn familie uitgenodigd op een feest van de emir van een niet nader genoemd land, maar door een ongeluk komt zijn zontje in het zwembad om het leven; hij wordt geëlektrocuteerd. De Arabische koninklijke familie voelt zich verantwoordelijk en biedt de energiefirma waar Woodman werkt een groot energieconsultancy-contract aan.

Zo komt Woodman te midden van de familie van de stervende emir terecht, in een machtsstrijd tussen twee broers – de *zesde verhaallijn*. De oudere broer, Prins Nasir (geniaal vertolkt door Alexander Siddig), is de meest ambitieuze en charismatische. Hij is buitenlandminister en wil emir worden om zijn land verregaand democratisch te hervormen. Daarvoor is geld nodig. Hij wil daarom de olie van zijn natie verkopen aan de hoogste bieder, de Chinezen in plaats van de

Amerikanen. Hij wil ook Woodmans suggestie volgen de eigen olie voortaan via Iraanse pijpleidingen aan Europa te verkopen. Nasir denkt zelfstandig. De jongere broer, Prins Mesha, is de zwakkere. Hij wordt benaderd, eerst door Connex-Killen, maar later ook door de Amerikaanse inlichtingendiensten. Zij willen hem op de troon omdat hij de *status quo* garandeert. De CIA gaat Nasir demoniseren. Inlichtingsofficier Barnes moet hem laten ontvoeren en vermoorden in Libanon, maar wordt uiteindelijk door de CIA zelf te grazen genomen. Als Barnes ontsnapt dankzij Hezbollah, zal hij van kamp wisselen en Nasir proberen te verwittigen van een Amerikaanse aanslag. Helaas is het dan al te laat. Als de twee personages elkaar recht in de ogen kijken, op een weg in het midden van de woestijn, cirkelt een Amerikaanse UAV boven hen. Kort voordat Nasir via een spontane revolutie leider van zijn land zou worden, wordt hij direct getroffen door een raket, en Barnes komt samen met hem om het leven.

Soms krijg je bijna medelijden met de personages in de film, onderstreept door de sfeerscheppende muziek van Alexandre Desplat.

Allemaal lijken ze wel lijdend voorwerp te zijn in een groter verhaal met een veel hogere inzet. De inlichtingsofficier werd zijn hele carrière gebruikt voor hogere (olie)belangen, zonder het goed en wel te beseffen. De energiespecialist hoopt getuige te worden van een Arabische omwenteling in het Midden-Oosten, die in de kiem wordt gesmoord door 'gevestigde belangen'. De Pakistaanse voormalige oliearbeiders radicaliseren en glijden af in een sfeer van indoctrinatie. De machtsstrijd tussen de Arabische prinsen ontaardt in kampen met vele externe belanghebbende partijen.

Alleen de hogere bedrijfslieden van Connex-Killen lijken de regie in handen te hebben, of toch weer niet? Zijn wij, kijkers, dan ook lijdend voorwerp van de olie-economie? Kunnen wij door kleine, andere keuzen te maken het verschil maken? Zou een wereld waarin hernieuwbare en duurzame energie groeit, beter zijn? Aan U, beste lezer en kijker, om daar zelfstandig een mening over te vormen. Maar één ding is duidelijk. In afwachting van 'andere' tijden ontsnappen we niet meer aan minstens twee decennia waarin olie geleidelijk aan schaarser zal worden

en de strijd om de toegang tot olie zal verhevigen. De strijd verhardt en heeft een *impact* op de werkzaamheden van inlichtingendiensten, politici, bedrijfsleiders, militairen. Een olieman in de film zegt er 'trots' op te zijn dat hij er mede voor zorgt dat China zijn economie niet optimaal kan laten groeien omdat het niet genoeg toegang tot voldoende olie kan realiseren. De geopolitieke strijd om olie is gaande, en alle grote naties trachten zich thans te positioneren via een breed spectrum van diverse strategieën. Of zoals energiespecialist Woodman (Matt Damon) tegen Prins Nasir verkondigt: *'De olie raakt op. Negentig procent van wat overblijft, ligt in het Midden-Oosten. Dit is een gevecht op leven en dood.'*

Dr David Crikemans

doceert Belgisch en Vergelijkend Buitenlands Beleid aan de Universiteit Antwerpen en Geopolitiek aan het *International Centre for Geopolitical Studies* in Genève. Hij is tevens als Senior Onderzoeker verbonden aan het Vlaams Steunpunt Buitenlands Beleid te Antwerpen.

Seminar International Negotiations (7 t/m 10 november 2011)

Instituut Clingendael organiseert van 7 tot en met 10 november 2011 het *Seminar International Negotiations*, een intensief vierdaags seminar in de kunst van het succesvol bilateraal, multilateraal en intercultureel onderhandelen. Deelnemers aan het seminar zullen onder leiding van een ervaren trainer en consultant in internationaal onderhandelen, de heer Wilbur Perlot, werken aan procesinzicht én persoonlijke vaardigheden in effectief onderhandelen.

Vertegenwoordigers uit het internationale bedrijfsleven; (buitenlandse) diplomaten en attachés, medewerkers van internationale organisaties en NGO's, ambtenaren van internationaal actieve ministeries en andere geïnteresseerden zijn van harte uitgenodigd om zich in te schrijven voor dit seminar.

Kosten van het seminar zijn € 2.400 per deelnemer (incl. lunches en borrel) voor niet-subsidiënten, en € 2.200 voor medewerkers van subsidiërende instanties.

Meer informatie over het Seminar International Negotiations is te vinden op de website van het Instituut Clingendael onder <http://www.clingendael.nl/cdsp/training/sin/nederlands.html>

Boekbesprekingen

Is Afghanistan klaar voor een vrouwelijke president?

Fawzia Koofi

Brieven aan mijn dochters.

Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2011; 300 blz.; € 19,95;

ISBN: 978-94-6003-329-2

Dapper is ze zeker. Inspirerend ook. Maar realistisch? Fawzia Koofi is in ieder geval vastbesloten Afghanistan eigenhandig om te toveren tot een trots, rechtvaardig en vreedzaam land. Ze voert onverstoort campagne voor vrouwenrechten en wil zich in 2014 kandidaat stellen voor het presidentschap. In *Brieven aan mijn dochters* beschrijft ze haar levensverhaal: hoe ze van ongeletterd dorpsmeisje uitgroeide tot trotse moeder en eerste vrouwelijke vicevoorzitter van het Afghaanse parlement.

Koofi werd geboren in de onherbergzame provincie Badakhshan, waar vrouwen traditioneel ondergeschikt zijn aan mannen en het leven bepaald wordt door een verlamrende armoede. Als meisje was ze weinig waard: 'Zelfs op de dag dat ik werd geboren had ik eigenlijk moeten sterven.' Politiek bewustzijn is Koofi echter van huis uit meegegeven: haar grootvader was dorpsheer, haar vader parlamentslid en haar broer commandant in het leger. Ze werd diep geraakt door de extreme armoede in Afghanistan, en na de dood van haar man – hij overleed na meermalen gevangen te zijn genomen door de Taliban – gaf ze gehoor aan haar politieke roeping.

De politica weet dat ze door haar werk groot gevaar loopt: 'De Taliban en alle anderen die me het zwijgen willen opleggen omdat ik me publiekelijk uitspreek tegen corruptie en falend leiderschap in mijn land, zullen niet rusten tot ik dood ben.' Haar angst is niet ongegrond. In juni van

dit jaar kwam Afghanistan nog als gevaarlijkste land voor vrouwen uit de bus.¹ Bovendien hebben vrouwelijke medestrijders, zoals Safia Ahmed-Jan, directeur van het Ministerie voor Vrouwenzaken in Kandahar, en regionaal parlementariër en vrouwenrechtenactiviste Sitara Achakzai, hun strijd in respectievelijk 2006 en 2009 met de dood moeten bekopen. In beide gevallen wordt aangenomen dat het aanslagen door de Taliban betrof.^{2,3}

Zich bewust van het risico dat ze met elk werkbezoek loopt, schreef Fawzia Koofi voor iedere reis een brief naar haar dochters van tien en twaalf jaar oud. Hierin geeft ze uiteenlopende beschouwingen over de Afghaanse maatschappij. Hier en daar helaas doorspekt met clichés, maar wel steeds verrassend genuanceerd. Over de boerka is Koofi bijvoorbeeld enerzijds van mening dat vrouwen zelf mogen bepalen wat ze dragen – het is een uiting van cultuur, niet per definitie een symbool van onderdrukking of religieus fundamentalisme. Anderzijds ervoer zij de boerka zelf als verstikkend, omdat deze verhullende kleding haar door de Taliban werd opgelegd: 'Ik voelde me opgesloten, minder dan een mens. Ik werd klein, onbetekenend en hulpeloos, alsof zoiets eenvoudigs als het aantrekken van een boerka alle deuren in mijn leven had dichtgegooid die ik juist met zo veel moeite had open gekregen.'

Ondanks haar vrijgevochtenheid laat Koofi een duidelijke liefde voor de Afghaanse tradities doorschemeren. De sharia noemt zij 'in theorie

en in haar zuiverste vorm een eerlijk systeem dat is gebaseerd op islamitische ethische waarden'. Alleen: 'het menselijk hart houdt zich niet aan ethische principes.' En over de islam schrijft zij aan haar dochters: 'Ik wil dat jullie beseffen dat de ware islam jullie als vrouw politieke en sociale rechten toekent. Het geloof biedt jullie waardigheid en de vrijheid om onderwijs te genieten, je dromen na te jagen en je eigen bestaan te leiden.'

Bovendien lijkt ze ondanks alles geen wrok te koesteren tegen de Taliban: 'Als je arm bent en in een arm dorp woont en de Taliban bieden je een salaris, wat doe je dan?' Op de vraag wie of wat de Taliban vandaag de dag precies zijn, gaat ze overigens niet in.

Tegen het einde van het boek betwist Koofi wat de lezer wellicht al honderden pagina's door het hoofd spookt: 'Ik wil niet politiek naïef klinken.' Later bekent ze zelfs: 'Ik geloof niet dat mijn land er klaar voor is een vrouw als president te accepteren.' Toch is ze op zijn zachtst gezegd bijzonder idealistisch wanneer ze beschrijft hoe in haar ogen de nabije toekomst van Afghanistan eruit ziet: 'De politie en het leger zouden alleen maar loyaal zijn aan hun uniform en het land dat ze vertegenwoordigen, niet aan een corrupte chef,' schrijft ze. 'Plaatselijke bestuurders zouden ijverig en eerlijk belasting innen en accijnzen heffen en die naar de schatkist brengen.' Met het oog op de *Corruption Perception Index* van *Transparency International*

is deze visie behoorlijk optimistisch: in de corruptielijst van 2010 stond Afghanistan samen met Myanmar op een gedeelde 176ste plaats, waarmee het alleen Somalië achter zich liet.⁴

Om de problemen op te lossen moet allereerst de staat sterker worden. Volgens Koofi is namelijk niet het sterker worden van de Taliban het voornaamste probleem, maar het zwakker worden van de overheid.⁵ Er moet een einde komen aan de wijd-verbrede acceptatie van nepotisme en corruptie. Lukt dat, dan heeft Koofi goede hoop voor de democratie in Afghanistan. "Tegenstanders van de VS zeggen vaak dat Amerika de democratie heeft opgelegd aan een onwillig Afghanistan en dat het zinloos is om een democratie te hebben in zo'n feo-

daal land. Maar Afghanistan kent al eeuwenlang democratische tradities, bijvoorbeeld het kiezen van *arbabs* (dorspleiders) en het houden van *loya jirgas* (dorpsraden). Het kiezen van een nationale regering is dan nog maar een kleine stap. Wie wil nou niet zijn eigen leider kiezen als het veilig genoeg is om dat te doen?"

Fawzia Koofi is klaar om de strijd voor rechtvaardigheid aan te gaan. Maar of Afghanistan ook klaar is voor Fawzia Koofi, dat zal tijdens de presidentsverkiezingen in 2014 nog maar moeten blijken.

Lindy Peijnenburg

Lindy Peijnenburg studeert Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief aan de Universiteit Utrecht. Zij is thans als stagiaire verbonden aan het *Clingendael Security & Conflict Programme* (CSCP).

Noten

- 1 'Danger Poll' van de Thomson-Reuters Stichting, zie: <http://www.trust.org/trustlaw/womens-rights/danger-poll/>.
- 2 C. Gall, 'Gunmen kill Afghan women's advocate', in: *New York Times*, 25 september 2006.
- 3 J. Boone, 'Taliban shoot dead Afghan politician who championed women's rights', in: *The Guardian*, 13 april 2009.
- 4 *Corruption Perception Index 2010* (www.transparency.org).
- 5 Annick Joosen, 'Vrouwen kunnen het verschil maken', in: *Metro België*, 30 maart 2011.

Vooruitgang, nog vele uitdagingen, maar waar is de politieke strategie voor Afghanistan?

Sherard Cowper-Coles

Cables from Kabul. The inside story of the West's Afghanistan campaign.

Londen: Harper Press, 2011; 312 blz.; £ 25,=;

ISBN: 978-0-00-743201-1

Cowper-Coles (CC) was in de periode 2007-2009 de Britse ambassadeur in Kaboel en vervolgens tot mei 2010 de Britse speciaal gezant voor Afghanistan en Pakistan. In mei dit jaar noemt hij in de Britse krant *The Guardian* de tactiek van generaal David Petraeus – dan nog commandant van de internationale troepenmacht ISAF – 'fundamenteel fout' en 'niet bevorderlijk voor een politiek proces'.¹ Zijn stelling is dat de internationale gemeenschap zichzelf (noodgedwongen) voor de gek houdt met de steeds terugkerende frase: 'progress is made, but challenges remain'. Cowper-Coles betoogt dat de internationale *counterinsurgency*-campagne in principe niet verkeerd is, maar gedoemd is te mislukken zolang

er geen gedegen politieke strategie aan ten grondslag ligt.

CC schetst allereerst een beeld van de 'moderne oorlog' van de 'Comprehensive Approach'. Op zijn Ambassade werken naast diplomaten ook douaniers, gevangenisexperts, officieren van justitie en ontwikkelingswerkers. Maar daar waar het verschil wordt gemaakt, namelijk in het veld, doet een legercommandant toch vooral wat hem geleerd is: een brigade leiden in een oorlog en niet het 'managen' van een stabilisatie- en wederopbouwprogramma. Bovendien, omdat zoveel instanties betrokken zijn, coördineert men in Kaboel en Londen tot men erbij neervalt ('too many players, too many differences in basic assumptions and in comparative knowledge and influ-

ence'). Treffend is CC's observatie dat de ministers in Londen denken een nationale Afghanistan-strategie te kunnen volgen en dat zij 'hun' brigades kunnen aansturen. De realiteit is dat de laatste hun orders vanuit ISAF krijgen en dat de beste plannen direct uiteenvallen zodra zij in aanraking komen met de Afghaanse realiteit.

Het opportunisme aan Amerikaanse en Afghaanse zijde wordt geïllustreerd aan de hand van de affaire-Ashdown. Op aandringen van de Verenigde Staten wordt de voormalige Bosnië-gezant Paddy Ashdown voorgedragen als nieuwe VN-vertegenwoordiger in Kaboel; zijn gesprek met president Karzai verloopt goed (in tegenstelling tot mediaberichten) en dan laten de Amerikanen uit het niets zijn kandidatuur vallen.

In die context spreekt CC van de 'onvoorwaardelijke liefde' tussen president Bush voor Karzai; die zouden elkaar nooit tot verantwoording roepen; een relatie die Obama met Karzai nooit wist te bewerkstelligen.² Ook gaat CC in op de affaire waarbij de plaatsvervangende Speciaal Vertegenwoordiger van de EU, de Ier Michael Semple, eind 2007 *persona non grata* wordt verklaard, omdat hij in de ogen van president Karzai te invloedrijk zou zijn geworden. Semple werkte namelijk aan lokale verzoeningspogingen met 'Taliban'.

CC beschrijft verscheidene ontmoetingen met president Karzai. Met een president die eist met alle egards behandeld te worden, slaagt geen van de ambassadeurs of bezoekende ministers erin moeilijke kwesties aan de kaak te stellen. Ook Karzais obsessie met Pakistan (de Pakistani zouden hem willen ondermijnen, waarom steunen zij anders de Taliban?), het complotdenken in het Presidentieel Paleis (als het Westen echt een probleem zou hebben met drugs, zou het vraagstuk wel opgelost zijn) en het ontbreken van een engagement met de buurlanden – India, Iran, China, Saoedi-Arabië, Turkije en Rusland – komen aan de orde. Over de invloedrijke rol van de Afghaanse krijgsheren stelt CC dat het Westen nooit de wil of middelen had hen aan te pakken.

Gaandeweg krijgt CC meer sympathie voor Karzai. Volgens hem heeft de president een zeer goed politiek inzicht en weet hij heel goed wat er leeft in zijn land. Vandaar Karzais uitgesproken kritiek op incidenten waarbij burgerslachtoffers vallen, op de verslechterende veiligheidssituatie (vooral in het Zuiden) en in 2009 zijn scepsis over de haalbaarheid van de verkiezingen (die uiteindelijk ook rampzalig zouden verlopen).

In de periode 2008-2010 sturen Bush en Obama het merendeel van de 'surge'-troepen naar de zuidelijke provincies Helmand en Kandahar – het hart van de Taliban en de narcotica-handel.³ CC komt een paar keer terug op dat besluit: heeft dit niet meer

geweld opgeroepen dan voorkomen? In een bespreking, begin 2010, erkent *Secretary of State* Clinton dat de drie essentiële elementen voor succes ontbreken: (1) de militaire en civiele middelen zijn onvoldoende of zijn niet lang genoeg beschikbaar; (2) de Afghanen hebben het vermogen noch de wil het uiteindelijk over te nemen; en (3) de veilige gebieden voor de opstandelingen in Pakistan blijven bestaan. CC suggereert een systeem van *Community Defense Volunteers* in het leven te roepen. Deze gewapende 'buurtwachten' zouden onder gezag van de districtsraad de veiligheid van de gemeenschap waarborgen, zoals de stammen dat voorheen eeuwenlang deden.

In januari 2009 wordt Richard Holbrooke aangesteld als Obama's gezant voor Afghanistan en Pakistan. CC wordt zijn Britse evenknie en hij heeft regelmatig contact met Holbrooke. In zijn beschrijving valt in het bijzonder op hoe alle Europese 'AfPak-gezanten' achter Holbrooke aanrennen, in de hoop een minuut van zijn aandacht te krijgen. Hoewel CC Holbrooke ervan probeert te overtuigen een politieke dialoog te initiëren met de strijdende partijen, lijkt Holbrooke niet echt te willen luisteren en vooral in te steken op landbouweconomische ontwikkeling. Uit Woodwards *Obama's Oorlogen* blijkt bovendien dat Holbrooke en het *State Department* nauwelijks een rol spelen in de besluitvorming omtrent Obama's Afghanistanbeleid.

CC besluit met drie lessen: (1) we doen niet wat we zeggen te doen (*counterinsurgency*); (2) er is geen goede balans tussen politieke richting en militair advies (oorlogen moeten niet aan generaals overgelaten worden); en (3) de competentiestrijd in de hoofdsteden (Washington en elders) wordt één-op-één gekopieerd in Kaboel; oftewel er wordt geen leiding gegeven aan de *Comprehensive Approach*.⁴ Voor iedereen die bij Afghanistan betrokken is (geweest), geeft CC een perspectief van ingewijden, met een vleugje Britse

arrogantie, van de wijze waarop het Afghanistanbeleid wordt uitgevoerd in Kaboel en in de Europese hoofdsteden. Voor buitenstaanders zal het boek vooral vragen oproepen: hoe kan het dat de internationale gemeenschap zo te werk gaat en in haar eigen valkuilen stapt? De NAVO, de Afghaanse regering en de internationale gemeenschap van diplomaten, ontwikkelingswerkers en technische adviseurs lijken gevangen in hun eigen systeem: dat van diplomatiek opportunisme, militair overoptimisme en een uitblijvende politieke strategie.

Ook een uitgesproken Britse ambassadeur heeft daar weinig aan kunnen doen. Met het recent op gang brengen van het Transitieproces – de overdracht van de veiligheidsverantwoordelijkheid van ISAF naar de Afghanen – bieden CC's memoires geen aanleiding tot veel optimisme. De historische vergelijkingen die hij maakt met Vietnam, de drie Anglo-Afghaanse oorlogen (1839-1842, 1878-1880 en 1919) en de Sovjetbezetting en -aftocht (1982-1989) zijn simpelweg al te toepasselijk.

Bart Hogeveen

Bart Hogeveen is werkzaam voor de EU-politiemissie in Kaboel. Voorheen werkte hij onder meer voor ISAF in Zuid-Afghanistan. Deze recensie is op persoonlijke titel geschreven.

Noten

1 'Afghanistan war tactics are profoundly wrong, says former ambassador', in: *The Guardian*, 25 mei 2011.

2 Ahmed Rashid, 'How Obama lost Karzai', in: *Foreign Policy*, maart-april 2011.

3 In het Zuiden had Nederland in de periode 2006-2010 de verantwoordelijkheid voor Uruzgan, zowel met een Battle Group als een (uiteindelijk) civiel-geleid Provinciaal Reconstructie Team (PRT).

4 Zie ook: George, Paradiso & Dobbins, 'Does the Afghan war need a CEO?', in: *Foreign Affairs*, 21 juni 2011.

Zes jaar gevangen in Colombiaanse jungle

Ingrid Betancourt

Zelfs aan de stilte komt een eind.

Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2011; 496 blz.; € 24,95;

ISBN: 978-94-600-3232-5

Op 23 februari 2002 vertrekt de Frans-Colombiaanse presidentskandidate Ingrid Betancourt in het kader van een campagne voor haar partij *Verde Oxígeno* naar het stadje San Vicente del Caguán, waar de Colombiaanse president Andrés Pastrana besprekingen voert met de *Fuerzas Armadas Revolucionarios de Colombia* (FARC). Onderweg wordt ze echter door deze marxistisch-leninistische guerrillabeweging ontvoerd, om vervolgens pas zes-en-een-half jaar later weer vrij te komen. Ingrid Betancourt (49), voormalig senator en anticorruptie-activiste, groeide door deze plotselinge ontvoering uit van een relatief onbekende politica tot een mondiaal icoon; ze verkreeg in Frankrijk welhaast de status van moderne heilige. Velen zullen zich vooral haar sensationele bevrijding door het Colombiaanse leger in juli 2008 nog goed herinneren. Onder welke omstandigheden ze echter is ontvoerd en wat ze in al die jaren gevangenschap, in handen van een van de oudste en sterkste rebelbewegingen ter wereld, heeft meegemaakt, is al die tijd relatief onbekend gebleven.

In *Zelfs aan de stilte komt een eind* zet Betancourt een zeer persoonlijk en vlot geschreven verhaal neer, waarmee ze deze psychologisch zware ervaring van haar af heeft kunnen schrijven en tevens een licht laat schijnen op de situatie van de honderden anonieme *secuestrados* (ontvoerden), in handen van subversieve groepen in Colombia.

Het leven als gevangene

Het verhaal begint spectaculair, met de beschrijving van één van haar ontsnappingspogingen uit een FARC-kamp, hetgeen jammerlijk mislukt omdat de fysieke inspanning en de ondoordringbaarheid van de jungle te grote hindernissen blijken. Als straf wordt ze afgeranseld en diep vernederd door haar bewakers en krijgt ze een ketting om haar nek. Hiermee wordt meteen een belangrijke toon gezet van het boek, waarin de uitzichtloosheid van haar bestaan als gijzelaar, haar soms onmenselijke behandeling en de onontkoombare klauwen van de 'groene hel' uitstekend worden neergezet. Tegelijkertijd geeft ze de lezer een bijzondere en zelfs positieve beschouwing van het leven, zodat dit gedwongen verblijf, dat verstoken blijft van enig comfort, bezit en zekerheid, toch enkele wijze lessen kan opleveren.

Men krijgt een zeer interessant kijkje in de keuken van de wereld van de FARC en vooral een blik op de wijze waarop de beweging in de jungle overleeft en intern functioneert. Zo komen rijke sfeertekeningen naar voren over het leven in de harde wereld van de *montes* (bergen/jungle), waar de *guerillero's* hun eigen universum gecreëerd hebben. De eindeloze groene massa zonder stilte, de stortregens en insecten vormen voor Betancourt, samen met ziekten, wekenlange marsen naar andere kampen en de vernederingen door haar bewakers, een reeks loodzware beproevingen. Daar bovenop komen dan nog een gebrek aan privacy, aan voldoende eten, medicijnen, afleiding en perspectief.

Relaties met medegevangenen

De hemel en de hel, dat zijn de anderen. Dit gaat ook op voor de relaties met haar medegevangenen, over wie Betancourt ook met veel detail een sociale analyse maakt. Vooral de relatie met haar campagne-medewerkster Clara Rojas, die samen met haar ontvoerd werd, is zeer gespannen en de verhouding wisselt van goed naar slecht. Rojas heeft na haar vrijlating ook een boekje over Betancourt opgedaan, waarin ze haar als kleinzielig en bazig neerzet. Deze spanningen golden echter ook in de relaties met andere groepen gevangenen waarmee Betancourt heeft vastgezet in een hok gedurende een groot deel van haar verblijf in de jungle. Het betreft hier andere Colombiaanse politici, maar ook een drietal Amerikanen, die met hun boek *Out of Captivity* (2009) een zeer negatief beeld van haar hebben gegeven. Hiermee werd de internationale bewondering voor iemand die een groot deel van haar tijd biddend en geketend aan een boom had doorgebracht, toch enigszins getemperd.

Pas later kwam Betancourt met *Zelfs aan de stilte komt een eind*, waarin ze haar kant van het verhaal vertelt en op haar beurt duidelijk maakte voor wie ze sympathie had en voor wie niet. Toch leest het boek niet als een poging om achteraf het welles-nietes-spelletje te winnen of om rekeningen te vereffenen. Hoewel ze zichzelf wel opvallend vaak neerzet als degene die de moederrol in de groep vervult en als iemand die zich verantwoordelijk en integer gedraagt, geeft ze ook blijk van erkenning van haar eigen

zwakheden en frustraties die door de honger en het gebrek aan ruimte worden gevoeld. 'Ik zag mezelf veranderen in iemand die ik niet mocht,' schrijft Betancourt, als ze merkt dat ze net zo fanatiek als haar lotgenoten probeert een wat grotere portie eten te krijgen van de bewakers.

Al met al blijft het een subjectief verhaal, maar het wordt wel duidelijk dat Betancourt een mentaal sterke en zeer principiële vrouw is, die niet buigt voor corruptie of intimidatie, wat zeker bewonderenswaardig is en vooral onder zulke omstandigheden. Tegelijkertijd krijgt ze ook veel steun van haar medegevangenen en proberen ze de dag door te komen door samen te kaarten, verhalen te vertellen of elkaar taallessen te geven. Zo werden er in elke dag structuur en een doel aangebracht om de bijna gekmakende verveling te verdrijven.

Persoonlijkheid en leermoment

Een van de meest interessante aspecten van het boek is de persoonlijke ontwikkeling die Betancourt doormaakt. Haar situatie wordt dusdanig slecht, dat ze het gevoel heeft levend begraven te zijn. Hierbij zijn de verloren tijd en de gedachten aan haar (tijdens haar gevangenschap overleden) vader, aan haar moeder en haar kinderen de grootste factoren van ellende. Toch leert ze met deze psychologisch zware situatie en de bijkomende mishandeling door de FARC om te gaan door zich meer te onthechten van haar emoties, terwijl ze aan de andere kant er ook voor kiest niet te haten en veel meer te relativiseren. 'Het voornaamste gevaar', zo schrijft ze, 'was niet te sterven maar één van hen te worden.' Geketend aan een boom beseft ze dat het enige wat ze niet van haar af kunnen nemen haar beslissing is over wie ze wil zijn en wat voor soort mens. Door de extreem zware ervaringen voelt ze zich ook volwassener worden en leert ze bijvoorbeeld dat haar gevoel

van rechtvaardigheid haar eigenlijk vaak in de weg staat.

Hoop op vrijheid

Tijdens Betancourts gevangenschap vroeg menigeen zich af of het de Colombiaanse regering wel goed uit zou komen haar te bevrijden; ze was immers een kritische oppositiekandidate en een lastpost voor het corrupte deel van de Colombiaanse politieke elite. Ook Betancourt zelf vroeg zich wel eens af of het de regering wellicht niet beter zou uitkomen als ze in gevangenschap, of tijdens een militaire reddingsactie, zou worden gedood. In de voor haar onbereikbare buitenwereld waren er in al die jaren van ellende, ziekte, eenzaamheid en mislukte ontsnappingspogingen intussen onderhandelingen aan de gang die haar uit de klauwen van de FARC moesten halen. Zo waren de regeringen van Álvaro Uribe, Nicolas Sarkozy en zelfs Hugo Chávez in gesprek met de topmannen van de FARC. Er bestond ook een sterke binnenlandse opinie die voor haar bevrijding pleitte; daarnaast heeft vooral Frankrijk nogal wat diplomatieke druk op Colombia uitgeoefend.

De FARC wist handig gebruik te maken van deze ontwikkelingen en Betancourt steeg als politieke troefkaart geleidelijk in waarde. Door herhaaldelijke, misleidende mededelingen van haar gijzelnemers en door berichten op de radio hield Betancourt hoop op een gevangenen-uitruil tussen de Colombiaanse autoriteiten en de FARC. Het alternatief, een militaire bevrijdingsoperatie door het leger, gold in het algemeen als minder aantrekkelijk, omdat dit bij eerdere operaties al tot de dood van andere gijzelaars had geleid. President Uribe wilde namelijk met zijn *Plan Patriota* militair harder tegen de guerrilla optreden, waarbij bombardementen van FARC-kampen geen uitzondering waren. Het geheel zorgt nog steeds voor een lastige discussie in Colombia.

Aan het einde van de rit was het een briljante militaire reddingsope-

ratie door het Colombiaanse leger, Operatie *Jaque* (Schaakmat), die haar en 14 andere gijzelaars op 2 juli 2008 de vrijheid teruggaf. Over deze operatie zelf doen trouwens allerlei geruchten de ronde; zij zou in scène zijn gezet en er zou losgeld aan de FARC zijn betaald. Ook kwam de toenmalige minister van Defensie Juan Manuel Santos (de huidige president) onder vuur te liggen, omdat het leger bij de operatie gebruik zou hebben gemaakt van het embleem van het Rode Kruis, wat onder internationaal humanitair recht verboden is. Hoe het ook zij, de FARC hebben met Betancourt hun belangrijkste politieke gijzelaar verloren en een gevoelige imago-deuk opgelopen.

Conclusie

Zelf had ik vóór het lezen van dit boek een gematigd positief beeld van Ingrid Betancourt. Ik had haar eerste boek, *Woede in het hart* (2002), waarin ze de corrupte en machtspolitieke zenuwen van Colombia blootlegt, ook gelezen en had bewondering gekregen voor haar onvermoeibare strijd tegen corruptie en foute politiek in Colombia. In Colombia zelf merkte ik echter dat men helemaal niet zo positief over haar was. Vele Colombianen nemen het haar kwalijk dat ze een negatief beeld van hun land naar buiten brengt, en toen ze in 2002 bij een wegversperring van de FARC ontkoerd werd, weet men dit aan haar eigen roekeloosheid.

In *Zelfs aan de stilte komt een eind* krijgen we haar kant van het verhaal voorgeschoteld, hetgeen – ook indien men een en ander met een korrel zout neemt – toch tot een hernieuwd positief beeld van haar leidt. In Colombia zijn de meningen vooralsnog verdeeld. Het feit dat ze vrijwel onmiddellijk na haar bevrijding naar Frankrijk is vertrokken en zich van haar echtgenoot liet scheiden, dat zij haar vergeven, maar dat ze korte tijd daarna bijna 7 miljoen dollar schadevergoeding eiste van de Colombiaanse regering voor geleden psychologische schade en inkomens-

derving is zowel de regering als een groot deel van haar landgenoten in het verkeerde keelgat geschoten.

Betancourt claimt echter dat de regering haar ten tijde van haar ontvoering niet adequaat had beschermd, door haar bodyguards op een kritiek moment weg te nemen. Hoewel ze haar claim inmiddels weer heeft ingetrokken, heeft ze wel haar punt gemaakt, waardoor ze toch trouw blijft aan haar imago als vechtlustige en eigenzinnige politica.

Ook al had *Zelfs aan de stilte komt een eind* misschien wat meer context kunnen bevatten over de Colombiaanse sociaal-politieke situatie, wat ook de beweegredenen van de FARC duidelijker zou hebben gemaakt, we krijgen zonder meer een instructief verslag voorgeschoteld. Het boek biedt echter vooral een aangrijpend inzicht in de realiteit van meer dan zes jaar gevangenschap in de jungle, waarin een indrukwekkende vrouw tegen een

aantal conclusies aanloopt betreffende de menselijke natuur en haar eigen leven en persoonlijkheid.

Frans Schram

Drs F. Schram is als fellow verbonden aan het *Clingendael Diplomatic Studies Programme* (CDSP).

Heersers over de Indische Oceaan

Robert D. Kaplan

Moesson. De Indische Oceaan en de toekomstige wereldmachten.

Houten/Antwerpen: Uitgeverij Unieboek/Het Spectrum, 2011; 400 blz.; € 24,99;

ISBN: 978-90-491-0463-4

[Oorspronkelijke titel: *Monsoon. The Indian Ocean and the future of American Power.*]

Europa en de Atlantische Oceaan vormden in de 20ste eeuw het epicentrum van de geopolitiek. Met het verschuiven van het economisch zwaartepunt naar het oosten zal de blik in de 21ste eeuw gericht zijn op de landen die gelegen zijn aan de Indische Oceaan. De Amerikaanse journalist Robert D. Kaplan beschrijft in zijn boek *Moesson* de geopolitieke kaart waar de aandacht in de 21ste eeuw naar uit zal gaan. Het is de kaart van de Indische Oceaan, die zich uitstrekt van de Hoorn van Afrika, via het Arabische schiereiland, de Iraanse hoogvlakte, het Indiase subcontinent tot aan Indonesië.

Kaplan, die onder meer werkt als correspondent voor *The Atlantic Monthly* en publiceert in *Foreign Affairs* en *The New York Times*, heeft een tomeloze energie en reist de hele wereld over voor zijn reportages en boeken. Zijn boeken zijn een mix van observaties en journalistiek, aangevuld met academische literatuur.

In de Oudheid en de Middeleeuwen nam de Indische

Oceaan al een centrale positie in, waar handelsstromen over land – de zijderoute – en over zee konden floreren zonder dat er één overheerser was. De Europeanen maakten dankbaar gebruik van deze bestaande handelsnetwerken. Eerst waren er de Portugezen onder leiding van Vasco da Gama, waarmee de opmars van het Westen begon. Daarna volgden de Hollanders, de Fransen, de Britten en de Verenigde Staten, die de handelsroutes beheersten en hun suprematie lieten gelden.

De moessonwinden, een klimatologisch verschijnsel, waren een belangrijke factor in deze levendige handel. Zeilschepen konden zich er relatief snel door verplaatsen. Zo geeft Kaplan, die de titel van zijn boek aan de moessonwinden ontleende, het voorbeeld van de Chinese admiraal en ontdekkingsreiziger Zheng He. Hij voer in dienst van de 15de-eeuwse Mingdynastie via de Chinese zee tot aan de Hoorn van Afrika.

De Verenigde Staten zijn volgens Kaplan dankzij twee 'smerige landoorlogen' aan het begin van

de 21ste eeuw uit het oog verloren hoe belangrijk de zee en de kust, en daarmee de marine, is. De Verenigde Staten zijn nog altijd de sterkste militaire macht, maar China en India timmeren hard aan de weg om de positie van hun handelsbelangen in de Indische Oceaan te verstevigen.

Verreweg de meeste handelsstromen lopen nog altijd over zee. De kans is groot dat, om een voorbeeld te noemen, uw mobiele telefoon in China in elkaar is gezet en met een containerschip naar een Europese haven is gebracht. De vaarroute loopt over de Indische Oceaan, die de drukst bevaren zeeroutes ter wereld huisvest. Aan de Oostzijde moeten de schepen door de smalle Straat van Malakka, die ligt ingeklemd tussen Sumatra en Maleisië. Het is de verbindingroute tussen de Zuid-Chinese zee en de Golf van Bengalen, waar de helft van de wereldhandelsvloot doorheen vaart. Aan de Westzijde is er de smalle passage *Bab al Mandeb*, die de Arabische zee verbindt met de Rode zee, die weer uitkomt op het Suezkanaal. *Bab*

al Mandeb ligt ingeklemd tussen Jemen en Djibouti.

Dan is er nog de Perzische Golf – een levensader voor de wereld economie. In de landen die om de Golf liggen, bevindt zich een groot gedeelte van de bewezen olievoorraden in het Midden-Oosten. Veertig procent van de tankers die ruwe olie vervoeren, passeert de Straat van Hormuz. Een steeds groter gedeelte van deze tankers vaart richting de Straat van Malakka om hun vracht af te leveren aan China, Japan of Zuid-Korea.

In de 37 overwegend islamitische landen die om de Indische Oceaan liggen, woont grofweg eenderde van de totale wereldbevolking. Naast grote spelers als India en Indonesië – het land met de grootste moslimpopulatie ter wereld – wil ook China een partijtje meeblazen. Vooral India en China zijn bezig hun invloedssfeer uit te breiden. De Chinezen hanteren in hun jacht op grondstoffen de zogenaamde ‘strategie van de parelketting’: zij rijgen allerlei buitenlandse investeringen op strategische plaatsen aan hun ketting. Zo steekt het land geld in de aanleg van diepzeehavens ter uitbreiding van de handelsbelangen, om zo in de toekomst verzekerd te zijn van olie en andere grondstoffen.

Een voorbeeld hiervan is de aanleg van een diepzeehaven in

de Pakistaanse havenstad Gwadar, tegen de grens met Iran. Kaplan schetst een beeld van nu nog werkloze kranen en lege kades. Het is wat hij noemt een stad van de toekomst. In het verleden had je roemruchte steden als Thebe en Carthago. Nu heb je Singapore en Beijing. In de toekomst is er Gwadar. Olie, aangevoerd per schip, zal via pijpleidingen van Pakistan naar het westen van China gaan lopen.

Een van de grote uitdagingen waar de Amerikanen zich begin 21ste eeuw voor gesteld zien, is asymmetrische oorlogvoering. Er wordt strijd geleverd met actoren die geen staat vertegenwoordigen. Naast de strijd tegen terroristische groeperingen zoals al-Qaida, zijn er de piraten, die vanuit de mislukte staat Somalië (Puntland) opereren en in de internationale wateren schepen proberen te kapen. Dit is overigens niet alleen een probleem voor de Verenigde Staten, maar voor elk land dat deelneemt aan het internationale handelssysteem. Piraterij is van alle tijden en slechts door samenwerking tussen de belanghebbende partijen kan er effectief naar een oplossing worden gestreefd. Dat de Verenigde Staten hierin als machtigste natie de leiding nemen, is volgens Kaplan evident.

De positie van de twee ‘opkomende’ economische reuzen, China en India, is volgens Kaplan niet zo zeer een dreiging voor de Verenigde Staten. Elk land wil zijn economische belangen beschermen. Kaplan vergelijkt de positie van beide opkomende landen met die van Amerika eind 19de eeuw. Na de economische tentakels volgen de militaire tentakels. De Verenigde Staten moet zorgen voor een machtsevenwicht en zijn voorlopig de politiemans van de wereld.

Ook Kaplan heeft geen glazen bol. Toch laat hij aan de hand van onderliggende trends zien hoe de hazen zouden kunnen lopen in de 21ste eeuw. Het boek leert ons bijvoorbeeld dat de blik van beleidsmakers in Europa en Amerika veel meer gericht moet zijn op Pakistan dan op buurland Afghanistan. In dit opzicht is het een prikkelend boek. Minpunt is dat Kaplan niet op alle landen even diep in kan gaan. In het bijzonder over Indonesië en Birma zou ik graag meer hebben willen lezen.

Simon de Wilde

Simon de Wilde studeerde geschiedenis en internationale betrekkingen aan de Universiteit Utrecht en is journalist.

De missie van de Verenigde Naties en hun vredesmissies

Francis Baert, Ann Pauwels & Stefaan Smis (red.)

Langs de Vuurlijn: De VN en gewapende conflicten.

Leuven/Den Haag: Acco, 2010; (Reeks Wereldvisie, nr. 7); 263 blz.; € 32,-; ISBN: 978-90-334-8203-8

Deze bundel over de VN is van wisselend niveau, zowel wat betreft inhoud als taal. Verder is het opvallend dat er verschillende annotatiesystemen door elkaar worden gebruikt en dat sommige auteurs uiterst karig zijn in de onderbouwing van hun

betoog, terwijl anderen juist uitbundig putten uit beschikbare bronnen. De sterke redactionele hand die het samenstellen van een bundel vereist, wordt vaak onderschat, en dat lijkt ook hier het geval. De lezers van dit boek worden zo nu en dan gecon-

fronteerd met een ietwat moeizame stijl, die deels te maken heeft met een te snelle redactie, maar ook is toe te schrijven aan het ‘Belgisch Nederlands’ van redactie en auteurs.

Al direct de eerste zin van de inleiding moet men twee keer herlezen om te begrijpen wat er staat: ‘De nieuwe wereldorde die met de VN vorm kreeg schoof “komende geslachten te behoeden voor de gesel van de oorlog”, zoals het VN-Handvest voorschrijft, als

de belangrijkste doelstelling van de organisatie naar voren.' In combinatie met andere niet gemakkelijk leesbare zinsconstructies op de eerste twee pagina's, zoals 'anomalieën met de westerse moderniteit', 'randfenomenen van de globale periferie' en 'staatsverval afgedaan als het verval van ganse systemen tot een anarchistisch pandemonium' niet bepaald een sterk begin. Ook elders in de bundel beïnvloedt de woordkeuze soms de helderheid in negatieve zin.

De bijdragen zijn wel eenduidig gestructureerd, waarbij de historische analyse van een conflict steeds wordt gevolgd door een tijdslijn van de belangrijkste gebeurtenissen, waarna de rol van de VN wordt beschreven en getracht wordt te verklaren *waarom* deze vredesorganisatie al dan niet een actieve of succesvolle rol in het conflictmanagement heeft gespeeld. Dat laatste is helaas niet altijd gelukt. Er is een aantal uitgesproken zwakke, descriptieve, opsommerige en weinig analytische artikelen, zoals die over Haïti, Guatemala en de Democratische Republiek Congo, waarbij de lezer zich in het laatste geval ook nog door teveel organisaties, afkortingen en rebellenroeperingen moet worstelen. Daartegenover staan ook uitstekende hoofdstukken, zoals die over Nigeria, Somalië, Soedan en Oost-Timor. De bijdragen over Kosovo, Georgië en het Israëlisch-Palestijns conflict zijn goed leesbaar, bieden weinig nieuwe gezichtspunten, maar tonen goed de onmacht van de VN als de belangen van grote mogendheden in het geding zijn.

De inleiding geeft een 'tour' door het internationale recht en langs de instrumenten waarover de VN beschikken om hun vredezaak uit te voeren. De redactie schetst bondig de pijlers waarop de VN berusten, te beginnen bij Hoofdstuk VI van het Handvest, waarbij de juridische en diplomatieke mogelijkheden tot preventie van conflicten nog eens worden geduid. Diplomatieke

en militaire dwangmaatregelen (Hoofdstuk VII Handvest) en het alternatief voor het gebruik van geweld in de vorm van de achtereenvolgende generaties vredesoperaties (ook wel Hoofdstuk zes-en-eenhalf genoemd) zijn de andere twee pilaren waarop de VN steunen. De opties waarover de vredesorganisatie beschikt, dienen als context voor het elftal conflicten en de betrokkenheid van de VN hierbij, die in het vervolg worden besproken.

Op basis van de beschikbare data blijkt dat gewapende conflicten het vaakst voorkomen in Azië, met Afrika als een goede tweede, terwijl het meest gemakkelijk een vredesmissie naar Europa, het Midden-Oosten en Latijns-Amerika wordt gestuurd. De terechte vraag die de redactie zich stelt, is waarom de VN ingrijpen in sommige conflicten en in andere niet. Om een antwoord op die moeilijke vraag te krijgen, is besloten conflicten uit alle continenten aan bod te laten komen én zijn ook conflicten besproken waarbij de VN *niet* hebben ingegrepen, in dit boek ook wel de 'vergeten' conflicten genoemd, zoals die in de Nigerdelta, Israël en Colombia.

Helaas is er geen ruimte alle elf conflicten in deze bespreking te analyseren, maar enkele zullen er worden uitgelicht; enerzijds ter illustratie van de veelzijdigheid aan aspecten en instrumenten die aan bod komen bij de ingewikkelde problematiek van een VN-interventie, anderzijds om te laten zien hoe moeilijk het is dat proces goed te analyseren. In Kosovo, het eerste conflict dat wordt besproken in *Langs de Vuurlijn*, komt bijvoorbeeld onvoldoende uit de verf waarom de NAVO wél ingreep en de VN niet ingrepen in 1999. Ook blijft onbesproken wat de VN vonden van de NAVO-interventie en de escalatie die dit op de grond in Kosovo veroorzaakte. Het vervolg, het VN-protectoraat en de rol van UNMIK, is tamelijk descriptief en beperkt zich tot een opsomming van taken en bevoegdheden. De conclusie dat de VN

alles bereikt hebben wat zij konden, komt dan ook tamelijk uit de lucht vallen. De meer actieve opstelling van de VN in de periode 2005-2008, toen er werd onderhandeld over een nieuwe status voor het gebied, wordt daarentegen wel goed beschreven.

Al met al is Kosovo volgens auteur De Vrieze een goed voorbeeld van hoe de betrokkenheid van de VN evolueerde, waarbij alle mogelijke instrumenten zijn ingezet in de afgelopen twintig jaar: van het faciliteren van informele politieke gesprekken, het stemmen over resoluties, het uitvaardigen van sancties en andere diplomatieke, economische en militaire drukmiddelen, het organiseren van bemiddelings- en onderhandelingsconferenties tot het gebruik van geweld en het inzetten van vredestroepen. Dat op belangrijke momenten, zoals bij de oorlog om Kosovo in 1999 en de onafhankelijkheid in 2008, de VN geen beslissende rol hebben kunnen spelen, blijft onderbelicht, maar die bevinding sluit goed aan bij de machtspolitieke verhoudingen waarbinnen de vredesorganisatie moet functioneren.

Het conflict in Georgië rondom Abchazië en Zuid-Ossetië is een goed voorbeeld van de machteloosheid van de VN (en de OVSE) als één van hun leden, in dit geval Rusland, een oplossing frustreert. De passiviteit van de internationale gemeenschap in de jaren negentig ten aanzien van de conflicten in de Russische achtertuin – Rusland kreeg in feite een soort *carte blanche* als vredeshandhaver – en de geopolitieke ambities van Rusland sinds het aantreden van Poetin hebben ertoe geleid dat de VN weinig tot niets hebben kunnen betekenen. Auteur Laenen stelt dat Rusland de sleutel tot een doorbraak in het conflict in handen had, maar zij maakt jammer genoeg niet duidelijk welke deuren met die sleutel dan geopend zouden moeten worden. De auteur besluit haar bijdrage met de opmerking dat Rusland graag verwijst naar internationaal recht en de sleutelrol van de VN in de internatio-

nale betrekkingen, maar niet aarzelt om de organisatie van binnenuit te hollen. Deze waarneming moge terecht zijn, maar niet mag worden vergeten dat vanuit Russisch perspectief het Westen, de Verenigde Staten en de NAVO, meer in het bijzonder, dit zelfde verwijt treft.

De bijdrage over Haïti van Delputte is interessant omdat de focus ook wat verschuift naar de organisatie zelf. Het hoofdstuk begint veelbelovend met een uitstekende achtergrondschets over waarom dit land zich heeft ontwikkeld tot een 'failed state' bij uitstek. Helaas vergaloppeert de auteur zich vervolgens aan de vele VN-missies die naar het gebied zijn gezonden om de veiligheid en de stabiliteit te herstellen. De lezer wordt getraakteerd op een eindeloze beschrijving van missies en mandaten, die allemaal op elkaar lijken. Het duurt veel te lang voordat er tot een analyse wordt gekomen waarom de internationale gemeenschap intervenieert (historisch schuldgevoel, humanitaire redenen, de invloed van de media en geopolitieke belangen) en waarom al deze missies steeds mislukken (te weinig troepen en te snelle terugtrekking; geen intern draagvlak; te weinig integratie tussen civiele en militaire elementen van de missies). Het blijft echter bij deze constatering, zonder dat het *waarom* achter deze tekortkomingen wordt belicht. De vraag of de organisatie in staat is haar tekortkomingen te overwinnen en ook duurzaam iets te betekenen in Haïti, blijft open.

Ook in Colombia ontbreekt het eigenlijk al sinds het ontstaan van een zelfstandige republiek in 1819 aan een stabiele staat, die veiligheid, eerlijke rechtspraak en een rechtvaardige verdeling van de sociaal-economische voorzieningen kan bieden. Vranckx beschrijft de treurige geschiedenis van vele burgeroorlogen tussen staat en niet-statelijke actoren. Een grillig samenspel waarin regeringen, rechtse privé-milities en linkse guerrilla's elk hun rol speelden.

Op verzoek van de Colombiaanse regering bemiddelden de VN in de jaren negentig met de guerrilla's, maar de organisatie stelde zich terughoudend op ten aanzien van het verzoek om een vredesmissie. Het wordt niet precies duidelijk waarom dit zo was en waarom de VN-gezanten ter plaatse uiteindelijk ook weinig effectief en soms zelfs contraproductief opereerden. Enerzijds bleken de VN vooral kritisch jegens de regering en de milities (en minder ten aanzien van het FARC) en ondermijnde de organisatie het ontwapenings- en demobilisatieproces met de rechtse milities, anderzijds zag Vranckx ook onwil aan de kant van de guerrilla's en desorganisatie van de regering als factoren. Het ontbreken van onderling vertrouwen tussen regering en VN werd in Colombia gecompenseerd door de Organisatie voor Amerikaanse Staten (OAS) te vragen een grotere rol te spelen.

De conflicten in Afrika en Europa laten ook zien dat regionale organisaties steeds vaker taken van de VN overnemen. De voor- en nadelen van deze nieuwe beleidsrealiteit, evenals het uitbesteden van taken aan 'private military companies', worden in de conclusie besproken. Dankzij de diversiteit van de elf besproken cases en vooral door de uitstekende synthese van de redactie op het eind krijgt de lezer zicht op het grote aantal factoren dat medebepalend kan zijn voor het al dan niet optreden van de VN: de belangen van de permanente leden van de Veiligheidsraad; de territoriale integriteit van het land; de betrokkenheid van regionale organisaties; de goedkeuring van de betrokken staat; de juridische beperkingen voor de VN om tussenbeide te komen; en de houding van de VN tegenover rebellenbewegingen, revolutionaire groepen en schendingen van de mensenrechten zijn de zes meest genoemde.

Vooral militair-strategische afwezigingen (verwantschap met het land; conflict in een moeilijk toegankelijk gebied, de complexiteit van een con-

flict met veel verschillende actoren) spelen een rol bij besluitvorming al dan niet te interveniëren, waarbij de mate van succes een steeds belangrijker factor wordt. Hierbij ontstaat de paradox dat langdurige missies niet populair zijn en een *exit*-strategie steeds belangrijker wordt, terwijl voor het succes van een missie juist langdurige betrokkenheid noodzakelijk is. Een andere belangrijke reden voor vredesmissies en interventies is het belang dat door de internationale gemeenschap en haar burgers wordt gehecht aan humanitaire en democratische principes, goed bestuur en een vrije-markteconomie. Bij de missies in Kosovo, Haïti, Guatemala en Oost-Timor komt dat duidelijk naar voren als reden tot interventie.

Helaas, zo blijkt uit de gevalstudies, ontbreekt het de VN vaak aan een plan, lange-termijnvisie én ervaring om duurzame staatsopbouw goed te begeleiden. Soms werken democratiseringsidealen zelfs destabiliserend en vaak leidt de aanwezigheid van internationale organisaties ontwrichtend op de lokale economie. Humanitaire hulp en activiteiten vormen vaak een excuus voor het niet daadkrachtiger ingrijpen in een conflict. Tegelijkertijd kan worden vastgesteld dat het ideaal van 'menselijke veiligheid' en de noden van de zwakkeren centraal stellen aan belang heeft gewonnen als reden voor interventie. De invloed van de media (het CNN-effect) hierbij is eveneens een factor die vaak is aangedragen ('the media got us [the USA] into Somalia and then got us out'), maar dit beeld wordt door de redactie terecht genuanceerd: In Rwanda is niet tijdig opgetreden ondanks veel mediabelangstelling, terwijl de VN juist wel optraden in Soedan en Oost-Timor, hoewel voor deze conflicten weinig belangstelling bestond bij de pers.

Wat uiteindelijk beslissend is voor een VN-interventie, laat zich, ook na lezing van *Langs de vuurlijn*, niet zo eenvoudig beantwoorden. Hiervoor is een grondiger studie

nodig van wat zich afspeelt in de besluitvormingsgremia, zowel binnen de VN alsook in de hoofdsteden van de belangrijkste leden van de Veiligheidsraad.

Sipke de Hoop

Dr. Sipke de Hoop doceert Midden- en Oost-Europese geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen; ook is hij docent Conflict Studies & Post-Conflict Reconstruction

aan de Nederlandse Defensie Academie (NLDA) te Breda.

Wie een club opricht, mag ook het licht uitdoen

Sarwar A. Kashmeri

NATO 2.0, Reboot or Delete?

Washington D.C.: Potomac Books, 2011; xxvi + 243 blz.; \$ 23,96; ISBN: 978-1-59797-664-0

Het komt wel vaker voor dat buitenstaanders meer enthousiasme voor de Europese Unie aan de dag leggen dan Europeanen zelf. De Amerikaan Sarwar Kashmeri, Senior Fellow bij de Atlantic Council, gaat zelfs zo ver 'the creation of the EU with its Common Security and Defense Policy' als belangrijkste recente geopolitieke ontwikkeling te kenschetsen. Dat zullen er niet veel hem nazeggen, zeker de laatste tijd niet. In zijn nieuwe boek over de NAVO steekt het CSDP in veel opzichten dan ook gunstig af tegen de alliantie, waarvan de breuklijnen steeds zichtbaarder worden, aldus Kashmeri.

In 2001 werd naar aanleiding van 9/11 artikel 5 weliswaar van kracht (de wederzijdse bijstandsclausule uit het NAVO-verdrag), maar toen klonk vanuit Washington een gedecideerd *thanks but no thanks*. De aanloop naar de interventie in Irak van twee jaar later toonde grote verschillen van inzicht over de rechtmatigheid van een dergelijke operatie en inmiddels is de blik van het bondgenootschap in Afghanistan, lange tijd NAVO's *key priority*, hoofdzakelijk gericht op de vertrekhal. Intussen heeft, volgens Kashmeri, de cyberaanval op Estland in 2007 aangetoond dat artikel 5 ook aan inflatie onderhevig is en gaat van deze verzekeringspolis nu zelfs een destabiliserende werking uit,

aangezien de Georgische president Saakasjvili zich alvast rijk gerekend zou hebben toen hij in augustus 2008 Rusland uitdaagde in Zuid-Ossetië.

Nee, dan het CSDP, dat vanaf 1999 (toen overigens als ESDP) maar liefst 27 missies heeft gelanceerd in Europa, Afrika, het Midden-Oosten en Centraal-Azië. Overwegend kleinere missies, maar volgens Kashmeri voorbeeldig uitgevoerd. Zo stelt de auteur de *force generation* ten behoeve van de maritieme anti-piraterij-operatie *Atalanta* ten voorbeeld aan die van ISAF in Afghanistan (om even later overigens toe te geven dat deze vergelijking verre van eerlijk is).

Maar Kashmeri is ervan overtuigd dat het CSDP, met zijn mix van militaire en civiele instrumenten, beter is uitgerust voor de crisisbeheersingsoperaties van de toekomst dan de NAVO, terwijl de Europese Unie het karakter van de hedendaagse dreigingen ook nog eens beter doorgrondt dan de Verenigde Staten. Als het stof rondom de implementatie van het Verdrag van Lissabon is neergedwarfeld, zo voorspelt hij, wordt de EU een 'powerhouse in global security and stability operations'.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat zijn uiteindelijke aanbeveling luidt dat er een brug geslagen moet worden tussen de NAVO, die ondanks alle gebreken nog altijd over unieke

capaciteiten beschikt, en het CSDP. Aan dit proces verbindt Kashmeri de voorwaarde dat de EU binnen drie tot vijf jaar de verantwoordelijkheid neemt voor haar eigen veiligheid, die nu nog door de NAVO wordt gewaarborgd. Deze brug tussen beide instanties zal bovendien de Verenigde Staten en de EU dwingen gemeenschappelijke opvattingen over het gebruik van geweld overeen te komen. Om een en ander mogelijk te maken, moet grote druk worden uitgeoefend op Turkije en Griekenland inzake Cyprus, het dossier dat NAVO-EU-samenwerking tot dusver in hoge mate heeft gefrustreerd.

Waar al eerder kanttekeningen geplaatst konden worden, begint het betoog van Kashmeri wat mij betreft hier echt te kraken. In een interview in *NRC Handelsblad* van 14 juni jl. formuleert hij het als volgt: 'De Amerikaanse president en de Europese leiders zouden de NAVO moeten verbinden aan de defensietak van de Europese Unie [...] Dan kan Europa binnen drie jaar zorgen voor zijn eigen veiligheid en die in de regio.' Maar de Amerikanen voelen er toch juist steeds minder voor de Europese kastanjes uit het vuur te halen? En als zij de NAVO cadeau krijgen (hoe zou zo iets overigens in zijn werk gaan?), wat is dan precies de verdienste van de EU? Kashmeri

maakt het in zijn boek niet duidelijk. Bovendien, als de veiligheidsculturen van Amerika en Europa steeds meer uiteenlopen, zoals hij ook zelf waarneemt, zouden deze dan werkelijk weer komen samen te vallen door fusiebesprekingen? Dat lijkt me hoogst onwaarschijnlijk, evenals de verwachting dat de Oost-Europese NAVO-leden op korte termijn hun grensbewaking aan de EU (al dan niet 'versterkt' met de alliantie) zullen toevertrouwen.

Hier wreekt zich, denk ik, het rooskleurige beeld dat Kashmeri van het CSDP heeft geschilderd. Hij laat immers onvermeld dat op wezenlijke momenten het buitenlands beleid van de EU het nogal eens laat afweten – met of zonder een Hoge Vertegenwoordiger voor het buitenlands beleid, die tevens vice-president van de Commissie is. Zijn hoofdzakelijk voor een Amerikaans gehoor geschreven boek klinkt sympathiek, en het kan natuurlijk nooit kwaad voor Amerikanen een aantal zegeningen van de EU uit de

doeken te doen. Maar ik vrees dat Kashmeri's optimisme ten minste moet worden getemperd. Ik denk dat er uiteindelijk veel meer te zeggen is voor een *strategische relatie* VS-EU, zonder tussenkomst van de NAVO, maar met inbegrip van een bepaling inzake de mogelijkheid tot gezamenlijk veiligheidsoptreden: eerder *delete* dan *reboot* derhalve.

Het zal eerder zo zijn dat NAVO en EU nog geruime tijd naast elkaar blijven voortdobberen, waarbij er in theater het beste van gemaakt zal worden. Het feit dat de NAVO in haar jongste strategisch concept heeft afgesproken zelf een (bescheiden) civiele capaciteit op te tuigen, zegt genoeg over de stand van de NAVO-EU-samenwerking. Ik vermoed dat de Verenigde Staten uiteindelijk zodanig door niet-Europese dossiers zullen worden beziggehouden – een *global agenda* die door de EU *niet* zal worden overgenomen – dat het geleidelijk aan de NAVO zal wegstrepen. Zo is het nu eenmaal: wie een club opricht, mag er ook het licht uitdoen.

Het vervolg van de transatlantische veiligheidsrelatie zal zich dan, net als op andere beleidsterreinen, afspeelen in VS-EU-verband.

Ten slotte nog dit: *NATO 2.0* wegelt van de slordigheden, zowel ten aanzien van de NAVO als de EU. Zoek hier bijvoorbeeld de drie fouten: 'The CSDP, though codified in European Law under the Treaty of Maastricht, remained unused for a number of years. Nothing could really take the place of NATO as long as Europe was minutes away from being incinerated by the Soviet Union's missiles.' Ook een sympathiek, zij het niet altijd realistisch betoog verdient een strenge redacteur.

Hugo Klijn

Hugo Klijn is als Senior Research Fellow verbonden aan het *Clingendael Security and Conflict Programme* (CSCP).

Oost-Europees mozaïek

Nienke de Deugd, Sipke de Hoop & Stefan van der Poel (red.)

Perspectieven op Midden- en Oost-Europa: Een gedeelde ruimte waar het verleden maar geen geschiedenis wordt.

Assen: Van Gorcum, 2011; x + 304 blz.; € 44,95; ISBN: 978-90-232-4755-5

Vroeger had je aan de Universiteit van Amsterdam het Oost-Europa Instituut. Daar werd vanzelfsprekend Oost-Europa bestudeerd, dat wil zeggen de Sovjetunie plus het 'Oostblok': de 'satellietstaten' van de Sovjetunie in de oostelijke helft van Europa, samen met enkele andere communistische landen in die regio, zoals Joegoslavië en Albanië.

Toen kwam de val van de Muur. De communistische regimes in het Oostblok stortten ineen nadat sovjetleider Michail Gorbatsjov te kennen had gegeven dat zijn militairen ze niet

langer overeind zouden houden. In 1989 verdween het Oostblok, in 1991 gevolgd door de Sovjetunie zelf. Ook het Oost-Europa Instituut hield spoedig daarna op te bestaan; het ging op in de opleiding Europese Studies.

De vraag is gewettigd of de regio waar 'Oost-Europakunde' zich destijds mee bezighield, nog wel een samenhangend studie-object vormt. De gewezen Oostbloklanden gruwen in ieder geval van elke aanduiding met het woord 'oost' erin. Helemaal na hun aansluiting bij de Europese Unie spreken ze van een 'terugkeer

naar Europa'. Als er dan zo nodig een indeling moet worden gemaakt, dan horen ze liever bij 'Midden-Europa', een ouder begrip, dat na afloop van de Koude Oorlog uit de mottenballen gehaald is.

Niet het vroegere Oost-Europa Instituut, maar collega's van de dit jaar gepensioneerde hoogleraar Midden-Europese geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen, Hans Renner, voelden het gemis van een 'goed Nederlandstalig en *up-to-date* studieboek over Midden- en Oost-Europa' (blz. viii). Van Oost-Europa

is in de terminologie eigenlijk alleen Rusland overgebleven, met Oekraïne, Wit-Rusland en Moldavië als grensgebied, en de rest Midden-Europa.

‘Een gedeelde ruimte waar het verleden maar geen geschiedenis wordt,’ zo luidt de enigszins verzuchende ondertitel van het uit bovengenoemd gevoel van gemis resulterende, hier besproken boek, misschien ook om de niet zo bijster boeiende hoofdtitel wat te compenseren. Veel bijdragen zijn dan ook historisch van aard, te beginnen met hoofdstukken over het Habsburgse, Ottomaanse en Russische rijk. Amper een eeuw geleden deelden genoemde rijken deze ruimte immers nog grotendeels. Het hoofdstuk over het Habsburgse rijk is mooi licht weemoedig van toon. ‘Ein großes Haus mit vielen Türen und vielen Zimmern für viele Arten von Menschen’, haalt Stefan van der Poel een graaf uit een nostalgisch verhaal van Joseph Roth aan over de Habsburgse monarchie, die daarna volgens Van der Poel door ‘externe krachten’ werd verwoest. Dat is misschien geen adequate karakterisering van de nationale beweging die Roth op het oog had; anderen zagen het rijk namelijk als ‘Völkerkerker’, voegt Van der Poel terecht toe (blz. 10). Roths geboorteplaats Brody (in het uiterste noordoosten van Galicië, in het huidige Oekraïne), die hij vergeefs op de kaart heeft gezocht, heb ik wel gevonden; maar dat de twintigste eeuw hier en in andere steden van de regio ‘onbarmhartig heeft huisgehouden’, met een radicale wijziging van de bevolkingssamenstelling tot gevolg, is maar al te waar (blz. 139).

Ook het hoofdstuk over het Russische rijk voldoet, al struikelde ik over het herhaalde gebruik van het begrip ‘horigheid’, waar ter aanduiding van de positie van de Russische boeren tot 1861 de term lijfeigenschap gangbaar is. In zijn behandeling van de internationale context is Sipke de Hoop weinig te spreken over de ‘imperialistische wedijver’ tussen de grote Europese mogendheden. Des te meer verbazing wekt dan ook zijn plotselinge begrip voor de *deal* die de

Sovjetunie in augustus 1939 (ten onrechte gedateerd op de 17de in plaats van de 23ste van die maand) met Hitler-Duitsland sloot, want – zegt hij – zo werd tijd gewonnen en ‘een buffer’ gecreëerd (blz. 95). Vooral dat laatste argument bevreemdt; door de vernietiging van Polen *verdween* juist een buffer. Zeggen dat de Sovjetunie in het door haar ‘bevrijde’ gebied van Europa na de Tweede Wereldoorlog oorspronkelijk alleen uit was op het creëren van een kring van ‘beviende’ landen (blz. 98), is een veel te milde voorstelling van zaken.

Het verleden is inderdaad zeer aanwezig in de behandelde regio. Oude tegenstellingen die lange tijd ‘onder de communistische deken’ hadden gelegen, werden er na 1989 plotseling weer zichtbaar (blz. 4). In het bijzonder in voormalig Joegoslavië, waar etnisch geweld tot bijna 200.000 doden leidde. Het waren overigens vaak politici die de tegenstellingen uit eigenbelang oprakelden. ‘De geschiedenis lijkt in vele gevallen eerder als slijtzwam te fungeren dan als bindende kracht. Met verschillende landen en volkeren een ruimte delen blijkt geen gemakkelijke opgave, zeker niet wanneer het verleden maar geen geschiedenis wenst te worden’, zo constateren de redacteurs (blz. 5).

Ondanks het eind van de communistische dictaturen en van de ‘orde van Jalta’ bevat het boek dan ook beslist niet louter een succesverhaal. Stefan van der Poel voorziet het begrip Midden-Europa van een heldere historische achtergrond. Niet voor alle landen uit de regio is de ‘terugkeer naar Europa’ gegarandeerd gebleken: ‘grensgebieden’ als Oekraïne, Wit-Rusland en Moldavië hoeven op afzienbare termijn niet op EU-lidmaatschap (tegenwoordig geldend als toegangsbiljet tot Europa) te rekenen, om van Rusland maar te zwijgen. Zo blijven er ‘breuklijnen’, om in termen van Samuel Huntingtons enkele malen passerende *Botsende Beschavingen* te spreken. Er zijn hoofdstukken over de Balkan; over de internationale positie van Midden-

Europa; over de economische transitie (met diep vallen en soms moeizaam opstaan) van een planeconomie naar een markteconomie.

Met enige spijt constateren sommige auteurs dat de intellectuelen in de regio zijn gemarginaliseerd. Vroeger wilden die desnoods hun leven offeren voor de Europese culturele waarden, terwijl het Westen daar nauwelijks nog betekenis aan hechtte. Sander Brouwer behandelt de ‘dichters’ in Midden- en Oost-Europa als een soort profeten, ‘hoeders van een bedreigde identiteit’ (blz. 256). Hij noemt Brodski, Milosz, Hašek, enz. Helaas moet ik dan meteen ook denken aan iemand als de Servische dichter Radovan Karadžić... Midden-Europa blijkt nu West-Europa achterna de weg van het consumptisme te zijn opgegaan. De ene Vaclav (Havel) heeft plaatsgemaakt voor de andere Vaclav (Klaus).

Al zijn niet alle stukken even sterk, en al zou een laatste stijlcheck hier en daar hebben geholpen, de besproken bundel valt zeker te gebruiken als studieboek – hoewel het betrekking heeft op een nog slechts los samenhangende regio, die echter wel een boeiend onderwerp blijft. Het valt te hopen dat bij een eventuele volgende druk een aantal onnauwkeurigheden wordt gecorrigeerd. Zo werd Oekraïne na de Poolse delingen aan het eind van de 18de eeuw niet een ‘integraal’ deel van het Russische rijk (blz. 61); elders (blz. 199) staat terecht dat een deel toeviel aan het Habsburgse rijk. De mensjewieken hoorden niet bij de Witten (blz. 174). De Baltische staten hebben nooit aan nazi-zijde tegen de Sovjetunie meegevochten (blz. 103). Noch was Nikita Chroesjtsjov ten tijde van de collectivisatie partijleider van Oekraïne (blz. 181).

Marc Jansen

Dr Marc Jansen was voorheen verbonden aan het Oost-Europa Instituut van de Universiteit van Amsterdam.

Signalementen

Deze rubriek staat onder redactie van drs Joris Kreutzer, die ook alle bijdragen aan deze aflevering verzorgde.

De aanwinstenlijst van de bibliotheek van Instituut Clingendael wordt maandelijks gepubliceerd op de Clingendael-website:

www.clingendael.nl/resources/library/acquisitions

James Gannon

Obama's War: Avoiding a Quagmire in Afghanistan.

Dulles: Potomac Books, 2011; 224 blz.; \$ 21,56

ISBN: 978-1-59797-537-7

Al sinds mensenheugenis is gebleken dat militaire kracht geen garantie voor succes is. Vooral in onconventionele oorlogen hebben de grote mogendheden meer dan eens het onderspit moeten delven tegen op papier kleine tegenstanders. In *Obama's War* stelt James Gannon dat het tijd wordt dat het Amerikaanse volk begrijpt dat een militaire overwinning in dit soort asymmetrische conflicten vaak buiten bereik ligt. Hoewel Gannon vindt dat de aanslagen van 9/11 de oorlog

in Afghanistan rechtvaardigen, stelt hij ook dat de Verenigde Staten en de NAVO zich zo snel als verantwoord is uit Afghanistan moeten terugtrekken. Op dit moment wordt er in Afghanistan gebruik gemaakt van een twee-sporenstrategie. Aan de ene kant moet de invloed van islamisten ingeperkt worden, door ze uit bevolkingscentra te verdrijven en door het vertrouwen tussen de diverse stammen in het achterland en de Afghaanse overheid te vergroten. Aan de andere kant moet ook de

dialogoog met deze islamisten gezocht worden. De Amerikanen en de NAVO moeten onderhandelingen tussen de Afghaanse overheid en de Taliban stimuleren, om zo een stabiel en vreedzaam Afghanistan te creëren. Gannon maakt in zijn boek een duidelijk onderscheid tussen de Taliban in Afghanistan en de fanatici van Al Qaeda en de Pakistaanse Taliban. De strijd tegen deze fanatici vereist volgens Gannon immers een andere strategie. Hij stelt een nietsontzienne campagne voor, waarbij *special forces en high tech*-wapentuig gebruikt worden om operaties van dit soort fanatici te verstoren. Pas als de verhoudingen in Afghanistan gestabiliseerd zijn, kunnen de Verenigde Staten en hun bondgenoten zich terugtrekken, aldus Gannon.

Shawn Engbrecht

America's Covert Warriors: Inside the World of Private Military Contractors.

Dulles: Potomac Books, 2011; 256 blz.; \$ 23,96

ISBN: 978-1-59797-238-3

Private militaire ondernemingen nemen steeds meer taken op zich. Vooral in Irak opereren deze 'huurlingen' steeds vaker als volledige gevechtstroepen, terwijl hun oorspronkelijke doel slechts gevechtsondersteuning was. Veel van deze huurlingen opereren met bijzonder weinig ervaring, toezicht of verantwoording ten opzichte van de gevechtsregels die het Amerikaanse leger en bondgenoten

van de Verenigde Staten hebben afgesproken. In 2003 en 2004 nam de vraag naar de diensten van deze militaire ondernemingen explosief toe. De enorme groei van bedrijven als Blackwater, Crescent en andere ondernemingen resulteerde in het steeds soepeler omgaan met rekruteringscriteria. Door tekorten aan manschappen voltrok zich binnen het Amerikaanse leger een vergelijkbaar proces, waarbij de

particuliere militaire ondernemingen (PMC's) de versoepeling van de regels een stuk verder doorvoerden dan het reguliere leger. Het zeer voorspelbare resultaat was, onder meer, een toename van het aantal burgerslachtoffers. Shawn Engbrecht stelt in *America's Covert Warriors* dat de oplossing van dit probleem er niet uit bestaat om dan maar al deze huurlingen te ontslaan. Volgens hem kunnen de PMC's succesvol worden ingezet als de nieuwe rekruten goed worden getraind, de operationele soldaten worden bijgeschoold en de regelgeving wordt verbeterd. Dat kan de militaire kracht van de Verenigde Staten vergroten.

Alex Prud'homme

The Ripple Effect: The Fate of Fresh Water in the Twenty-First Century.

New York: Simon & Schuster, 2011; 448 blz.; \$ 16,=

ISBN: 978-1-41653-545-4

Door de groeiende wereldbevolking stijgt de vraag naar schoon drinkwater, maar het aanbod van drinkwater blijft gelijk of vermindert zelfs in bepaalde gebieden. In *The Ripple Effect* onderzoekt Alex Prud'homme de toekomst van de beschikbaarheid van drinkwater in de 21ste eeuw. Om heden en toekomst van drinkwater te beschrijven, heeft Prud'homme zijn boek in vier delen opgedeeld. Als eerste onderzoekt hij de kwaliteit

van ons drinkwater; daarna komen droogten en watertekorten aan bod; vervolgens overstromingen; en ten slotte geeft hij zijn visie op de toekomst van schoon drinkwater. Prud'homme snijdt thema's aan als watervervuiling; de gevolgen van slecht onderhouden infrastructuur; de gevolgen van klimaatverandering en bevolkingsgroei voor de watervoorraad; de wetgeving rond water; toekomstige oorlogen over

---

Claude Meyer

China or Japan: Which Will Lead Asia?

Londen: Hurst & Co Publishers, 2011; 288 blz.; £ 25,=

ISBN: 978-1-84904-172-0

De 21ste eeuw zal zonder twijfel de eeuw van Azië worden, voor zover dat in het eerste decennium al niet het geval was. Het continent zal in 2030 drie van de vier grootste economieën ter wereld herbergen: China, Japan en India. In *China or Japan* onderzoekt Claude Meyer de vraag wie de leidende Aziatische economie zal worden, China of Japan. Dit onderzoekt hij door de sterke en

zwakke punten van de twee rivalen te analyseren, en de uitdagingen te bespreken die zowel China als Japan zal moeten overwinnen op elks pad naar dominantie in de regio. Op basis van deze analyse probeert Meyer het meest waarschijnlijke toekomstscenario voor de komende twee decennia te voorspellen. Centraal in dit scenario staat de wisselwerking tussen militaire en economische

---

Jane K. Cramer & A. Trevor Thrall (red.)

Why Did the United States Invade Iraq?

New York: Routledge, 2011; 259 blz.; £ 24,99 (pb) / £ 95,= (hb)

ISBN: 978-0-41578-213-5

In de jaren na de invasie van Irak is duidelijk geworden dat de Iraakse dreiging van massavernietigingswapens niet zo urgent was als de Amerikaanse regering stelde en dat Saddam Hoessein geen banden had met Al Qaeda of iets te maken had

met de aanslagen van 11 september 2001. Velen zien de oorlog om de macht in Bagdad als een grote vergissing en vragen zich af waarom de Verenigde Staten Irak binnenvielen. Een meerderheid van het Amerikaanse volk gelooft nu dat het

water; en nieuwe technologieën. Zijn belangrijkste conclusie is dat elke keer als we water gebruiken, ook voor zoiets gewoons als handen wassen of de tuin sproeien, dit voor ons drinkwater gevolgen heeft, waar de meeste mensen zich niet bewust van zijn. Maar we hebben volgens Prud'homme niet langer de luxe in onwetendheid van deze gevolgen te blijven. We moeten begrijpen hoe ons gedrag van invloed is op de beperkte watervoorraad en we moeten leren de beschikbaarheid van drinkwater meer op waarde te schatten. Zonder olie kunnen we immers overleven, zonder water niet.

macht. Meyer vindt niet dat de hoogtijdagen van Japan voorbij zijn en dat de toekomst aan China is. Zonder geweld te willen doen aan de militair-strategische aspecten, die in het voordeel van China zijn, ziet Meyer de economie toch als de belangrijkste factor om vast te stellen wie de leidende macht in Azië heeft. Hij stelt dat het succes van Azië zich vooral in het economisch strijdperk voltrekt, en dat de Japanse economie hierin de winnaar zal blijken te zijn. Een veerkrachtig Japan zal zijn leiderschap vasthouden, gebaseerd op een hogere productiviteit, een beter concurrentievermogen en een technologische voorsprong op China.

bewust misleid is door de regering onder George W. Bush om zo de steun voor de oorlog te vergroten. Een groeiend aantal kritische wetenschappelijke en journalistieke onderzoeken bevestigt dit gevoel van misleiding. Washington was niet eerlijk over de echte redenen waarom het de oorlog in Irak noodzakelijk achtte. In deze bundel wordt het belangrijkste gedachtegoed bijeengebracht over de redenen voor de aanval. *Why Did the United States Invade Iraq* begint met een overzicht van de uit-

eenlopende wetenschappelijke visies op deze kwestie. Om het huidige debat over de interventie te kunnen onderzoeken, hebben de redacteurs Cramer en Thrall bijdragen van leidende deskundigen op het gebied van buitenlandse zaken en inter-

ationale betrekkingen verzameld. Hieruit blijkt dat een breed scala aan factoren een rol speelde bij het besluit van de Amerikaanse regering om Irak in 2003 binnen te vallen. Het gaat hier om de vooroordelen binnen de Amerikaanse politieke leiding

over Irak; de onzekerheden in de informatie via de inlichtingendiensten; om Israël; en natuurlijk om de rol die het bezit en vervoer van olie in de regio speelde.

ALGEMENE REDACTIE INTERNATIONALE SPECTATOR

Dr J.Q.Th. (Jan) *Rood*, hoofdredacteur; hoofd strategisch onderzoek van het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen Clingendael te Den Haag, voorzitter Nederlands Genootschap voor Internationale Zaken (NGIZ)

Drs P.A. (Peter) *Schregardus*, eindredacteur, Instituut Clingendael

Drs G.J. (Gerard) *Telkamp*, eindredacteur, Instituut Clingendael

Prof. dr E. (Edwin) *Bakker*, hoogleraar terrorisme en contraterorisme aan het Instituut Bestuurskunde van de Universiteit Leiden, directeur Centrum voor Terrorisme & Contraterorisme van Campus Den Haag

Prof. dr S. (Sven) *Biscop*, Directeur van het Programma 'Europe in the World' van het Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen *Egmont* te Brussel, hoofdredacteur *Studia Diplomatica*, tevens gastprofessor EU buitenlands en veiligheidsbeleid aan de Universiteit Gent en aan het Europacollege te Brugge

Prof. dr D. (David) *Criekemans*, gastprofessor Belgisch en vergelijkend buitenlands beleid aan de Universiteit Antwerpen, tevens docent Geopolitiek aan het International Centre for Geopolitical Studies (ICGS) te Genève en senior onderzoeker bij het Vlaams Steunpunt Buitenlands Beleid

Dr L.J. (Larissa) *van den Herik*, universitair hoofddocent, Grotius Centre for International Legal Studies, Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden

Prof. dr. P.R.J. (Paul) *Hoebink*, hoogleraar ontwikkelingssamenwerking aan de Radboud Universiteit Nijmegen, directeur Centre for International Development Studies (CIDIN) aan de Radboud Universiteit

Dr S. (Sipke) *de Hoop*, universitair hoofddocent Midden- en Oost-Europese geschiedenis, afdeling geschiedenis van de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen, tevens docent Conflict Studies & Post-Conflict Reconstruction, Nederlandse Defensie Academie (NLDA) te Breda

Prof. dr W. (Wil) *Hout*, Professor of Governance and International Political Economy, International Institute of Social Studies (ISS Den Haag), Erasmus Universiteit Rotterdam

Dr M. (Mendeltje) *van Keulen*, griffier Europese Zaken bij de Tweede Kamer van de Staten-Generaal

Drs J.C. (Han) *Mulder*, oud-hoofdredacteur van het *Leidsch Dagblad*, oud-hoofd voorlichting van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn & Sport (VWS)

Prof. dr C.W.A.M. (Kees) *van Paridon*, hoogleraar economie in de Faculteit der Sociale Wetenschappen, Erasmus Universiteit Rotterdam

Prof. dr R.A. (Ramses) *Wessel*, hoogleraar recht van de Europese Unie en andere internationale organisaties aan de Universiteit Twente

Prof. dr J.W. (Jaap) *de Zwaan*, hoogleraar recht van de Europese Unie, sectie Europees Recht, Capaciteitsgroep Publiekrecht, Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Summaries

Maurits Berger

states that the presence of Islam in the West is unique. Although Muslim powers have been present on the European continent for hundreds of years, the presence of large numbers of Muslims *within* European societies is a novelty. The reaction to this phenomenon is one of anxiety, often phrased in the warning that the West is being threatened by Islamization. While many problems in terms of integration of migrants do exist, the author demonstrates that particular fear of Islamic domination lacks historical and factual evidence. With regard to the religion of Western Muslims being influenced by Western values, this article will argue that such influence is indeed present, but more on a political and legal level, and not religiously: forms of Islamic orthodoxy are more prevalent among the current generation of Muslims than before.

Niek Biegan

feels that the millions of Sufis, the Muslim mystics – which have for so long been under-reported because of their quietism – might wake up as a result of developments within the Arab Spring, especially the outrages of the Salafis. The author focuses on Egypt, where Sufi indignation with the Salafis has become acute upon the destruction of a number of Saints' tombs by the latter. A political party inspired by Erdogan's AKP has been founded by a Sufi sheikh, who hopes to unite the moderate Muslims. At the same time, a Sufi youth movement is emerging, demanding reform of the traditional Sufi establishment. In view of their numbers – six million in Egypt alone – the Sufis could well become relevant as a political force. The author

examines the main characteristics of contemporary Muslim mass mysticism: love for God, the ritual, the position of the sheikhs, the cult of the Saints, the importance of poetry and music, exceptional broad-mindedness and tolerance, and a serious fragmentation among and within the Sufi orders.

Roel Meijer

looks at the Muslim Brotherhood, which has always been suspected of being a centrally led, totalitarian organisation aiming, like the Comintern, to conquer the World. The author makes clear that this is not the case. The Muslim Brotherhood is too diverse and divided, and too much oriented towards integration into the separate European countries to be a threat to Europe. In fact it is quite possible that the Brotherhood organizations in Europe have reached their height. What will happen in the future depends mainly on developments in Europe, but will also be influenced by current developments in the Middle East. If Brotherhood organizations, and those affiliated to them, turn into democratic movements like the Turkish AK party this would be a tremendous boost to their European sisters to democratize themselves and become more open.

Martijn de Koning

elaborates the Salafiyah movement, an Islamic movement that aims to revitalize Islam based upon the utopian ideal of the prophet Muhammad and his companions. The author explores how the Salafiyah movement consists of transnational social fields: networks of networks where people, ideas, means and identities meet. First it is shown how international

migration has made it possible to establish local Salafiyah networks in the Netherlands and how in turn Dutch Salafiyah Muslims use the transnational networks. Secondly the focus is on transnational debates about the nature of Islam in Europe and how these debates informed the fragmentation of the Dutch networks. The author subsequently shows how people create a sense of belonging to the transnational Salafiyah movement. While the transnational dimension of the Salafiyah runs counter to current integration policies, for the Salafiyah movement the interplay between local and transnational networks is essential for the establishment of a global movement.

Inez Schippers

writes about the Turkish Islamic Gülen movement. At first sight this movement, based on the ideology of the Islamic scholar Fethullah Gülen, looks like a loosely connected so-called neo-brotherhood with a strong emphasis on education and interfaith dialogue. However, recent developments in Turkey as well as in the Netherlands and other Western countries have raised questions about the movement's intentions. Is the Gülen movement turning into a worldwide volunteer movement without further goals or does it have larger ambitions? The semi-secular façade shown to the outside world seems to be hiding a conservative Islamic structure with strict rules for its followers, substantially influencing almost every aspect of their lives. Throughout the years, often educated at Gülen schools, *Fetthulahci* have managed to acquire positions in all layers of Turkish society including the police forces and in politics. In the Netherlands and the United

States the movement has followers and sympathizers in high places too. However, the question whether this reach for power is planned proves to be difficult to answer due to the extremely closed nature of the movement which adds to its debatable character but also makes it difficult to get a clear image.

Eelko Hooijmaaijers

reflects upon the religious dimension of the efforts of modernization in the late Ottoman Empire and on the character of modern Islam. The gradual collapse of the Ottoman Empire after a period of failed reforms coincided with a crisis in the Islamic world. The Tanzimat reforms as well as the pan-Islamic policy of sultan Abdulhamid II provided a context for Islamic movements that flourished within the borders of the Ottoman Empire during the late nineteenth and early twentieth centuries. Relationships between Islamic movements, Tanzimat reformers and the Sultan were ambivalent. The Tanzimat reforms threatened the position of traditional Islamic institutions within Ottoman society, but simultaneously offered a possibility to modernize and strengthen the Islamic community. The pan-Islamic policy of Abdulhamid II offered an opportunity to unite the Islamic world, but the character and motives of the Sultan were suspect. Islamic movements and leading Muslim intelligentsia tried to find an answer to the problem of European colonial domination. On a much more fundamental level however, the question was if and how the Islamic world should adapt to a quickly changing world with industrialization, mass-communication and revolutionary political change. The crisis of the late nineteenth century was not only a

crisis of European expansion, but perhaps even more a crisis of identity. Various Islamic theologians and intellectuals advocated a modernization of the Islamic world combined with a conservative ethical program based on the teachings of the Prophet. Although there were many differences between Islamic groups, they shared an insistence on ethical purity. Most of our contemporary Islamic movements are heavily influenced by their nineteenth century predecessors. The combination of modernization while upholding a traditional moral and ethical program makes it impossible to identify them as progressive or conservative as such. It is their ambivalent relationship to both, which characterizes them. There is, however, an important difference between Islamic movements that emphasize Islamic citizenship within a modern state and movements with pan-Islamic aspirations. The exclusive emphasis of many western commentators on the question whether these movements are violent or not, distracts the attention from the diffuse and versatile character of modern Islam.

Bart Klem, Reinout Pieneman & Susanne Kamerling

use the case of Sri Lanka to discuss some pertinent global changes in international relations and foreign and security policy. The separatist war in Sri Lanka culminated in the defeat of the Tamil Tigers militants in 2009, at great humanitarian costs. The government neutralised foreign pressure and eschewed political reforms in response to the island's minority question. The authors identify four key international tendencies in this process. First, the post-9/11 inclination to seek military 'solutions' to

asymmetrical conflicts. Secondly, the demise of the 'liberal peace' dogma: propagating liberal democracy and market sovereignty in the pursuit of a pro-Western peace. Thirdly, the rising influence of China, which offsets Western 'interference' with domestic affairs. And finally, the renewed popularity of using development for pacification, rather than empowerment. These four tendencies are a source of inspiration for African and Asian states struggling with internal dissent, and they cast a shadow on the ability of small Western countries like the Netherlands to play a meaningful role in war-torn countries.

Johannes Kester

deals with the translation of global trends into foreign policy recommendations. In 2010, foreign policy experts were witness to a surge in studies analysing global changes and the future of foreign affairs. The author attempts to extract a number of lessons from several of these studies to benefit Dutch foreign policy. He does so, first, by focussing on the general recommendations offered by the studies, thereby noting the striking similarities between the studies when it comes to the analyses, conclusions and suggestions. As the recommendations are hardly new for Dutch foreign policy, the author subsequently looks for arguments within the studies to advance two Dutch foreign policy questions. In the end it is concluded that people are often disappointed by the lack of solid recommendations in the studies, but that one has to bear in mind the (political) complex challenge of translating global trends into actual foreign policy recommendations.

NIEUW VERSCHENEN...

Nienke de Deugd, Sipke de Hoop
en Stefan van der Poel
2011. 316 p. € 44,95
ISBN 978 90 232 4755 5

PERSPECTIEVEN OP MIDDEN- EN OOST-EUROPA

Een gedeelde ruimte waar het verleden maar geen geschiedenis wordt

De oude orde in Europa mag dan ruim twintig jaar geleden zijn ingestort, de contouren van een nieuwe orde blijven nog uiterst diffuus. Tegenstellingen die lange tijd onder de communistische deken lagen toegedekt, werden plotseling weer zichtbaar.

Breuken dwingen doorgaans tot een hernieuwde zelfbepaling en een heroriëntatie op het verleden, processen die zelden probleemloos verlopen. In de afgelopen jaren zijn grenzen verschoven, identiteiten opnieuw geconstrueerd, economische modellen ingevoerd en samenwerkingsverbanden aangegaan.

Dit handboek bestaat uit drie delen. In het eerste gedeelte richt de aandacht zich op de grote rijken die een belangrijke rol speelden in de geschiedenis van Midden- en Oost-Europa. De politieke, economische, sociale en culturele ontwikkelingen in de afzonderlijke regio's en landen komen vervolgens aan bod in het tweede gedeelte. Thema's die tegenwoordig van bijzonder belang zijn voor Midden- en Oost-Europa, zoals het proces van integratie in de EU, de economische transformatie en het veiligheidsbeleid, staan centraal in het derde en laatste deel van dit handboek.

Perspectieven op Midden- en Oost-Europa biedt studenten Geschiedenis, Internationale Betrekkingen, Politicologie en mensen die zich verder in de regio willen verdiepen inzicht in de lange schaduw van de geschiedenis en de gevolgen hiervan voor transformatieprocessen in het heden.

Meer informatie en online bestellen:
www.vangorcum.nl of bel 0592 37 95 56

www.vangorcum.nl/nieuwsbrief
altijd op de hoogte van de nieuwste uitgaven

Van Gorcum

Koninklijke Van Gorcum BV
Postbus 43
9400 AA Assen
[e] verkoop@vangorcum.nl

KONINKLIJKE VAN GORCUM

HANDBOEK STRATEGISCH MANAGEMENT

Voor de non-profitorganisatie

De belangstelling voor de moderne complexe non-profitorganisatie neemt in snel tempo toe. De coöperatie lijkt bezig met een revival en de maatschappelijke onderneming profileert zich inmiddels als dé organisatievorm voor het maatschappelijk middenveld en de publieke dienstverlening.

Deze organisaties gaan steeds meer lijken op ondernemingen zoals wij die ook in de marktsector kennen. Daarom worden zij ook in toenemende mate aangeduid als 'maatschappelijke ondernemingen'. Daarbij valt te denken aan ziekenhuizen, universiteiten, hogescholen, woningcorporaties, musea en zorginstellingen.

De moderne maatschappelijke onderneming staat, inmiddels grootschaliger en meer ge-professionaliseerd, middenin de huidige samenleving en moet zich daar handhaven in een zeer complexe, snel veranderende en in toenemende mate competitieve omgeving.

Vanwege deze ontwikkelingen worden maatschappelijke ondernemingen steeds meer gedwongen zich intensief bezig te houden met de strategie van de onderneming.

Het complete en moderne *Handboek Strategisch Management* behandelt voor het eerst in het Nederlandse taalgebied strategische planning, implementatie, sturing en governance in hun samenhang.

Met deze gebundelde kennis kunnen maatschappelijke ondernemingen op een praktische, maar wetenschappelijk goed onderbouwde wijze, aan de slag met strategisch management.

Dit *Handboek Strategisch Management* mag niet ontbreken in de boekenkast van de moderne bestuurder, manager en toezichthouder in maatschappelijke ondernemingen. Maar het zal ook zeker zijn diensten bewijzen voor consultants, docenten, wetenschappers en gevorderde studenten in de bestuurs-, bedrijfs-, en organisatiekunde, en in die sectoren waarin deze disciplines belangrijk zijn.

**Meer informatie en online bestellen:
www.vangorcum.nl of bel 0592 37 95 56**

**www.vangorcum.nl/nieuwsbrief
altijd op de hoogte van de nieuwste uitgaven**

Van Gorcum

Koninklijke Van Gorcum BV
Postbus 43
9400 AA Assen
[e] verkoop@vangorcum.nl